

ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૧૧ મું

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

૨૫ મ

૧૦૪ ૮૦

બારમું પુસ્તક ૩૯ જીનને દિવસે બહાર પડશે

વાચકોને સૂચના

ક નિજાનીવાળા ભેખે 'ચંગ ઇંડીયા'માંથી બાપા-તર છે.

†   "   "   અગ્રેજ પરથી   "

૧૧   "   "   ગાંધીજીની મુસાફરીઓનાં તેમના સાથીઓએ કરેલાં વર્ણનો છે.

પહેલું પુસ્તક ખલાસ થયેલું હોવાથી સામટાં ૧૮ પુસ્તકના ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવનારાઓને પણ તે મળી શકશે નહિ; માટે તેવાઓએ રૂ. ૮ ને બદલે રૂ. ૭-૫-૦ મોકલવા.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૪૫૦ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ. ગાંધીજી નવન્યૂન-૧૧

વિષય ૭૯

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૫-૪-૧૯૨૧

§ સરકારની સંકડામણ

મારી નામપુરની મુલાકાત દરમિયાન મને ડૉ. ચોળકર ઉપર જે બાપજીને માટે કામ ચાલ્યું છે તે વાંચવા મળ્યું. પોલીસના માણસના હાથનો રિપોર્ટ છતાં આ બાપજી સાવ નિર્દોષ છે. ના. વાઘસરાયના સ્ટ્રાપમાં કઢીયે તો તે 'વિશ્વજીવન' છે. આખું બાપજી પહેલેથી છેલ્લે સુધી રીતસર દલીલો વાળું છે.

રાજકોલની
ચિકિત્સા

પણ 'પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર'ની જોમાં ચર્ચા કરવામાં આવી છે જે બારે દોષ જોમાં રહેલો છે! જે આને ગુન્હો મણવામાં આવે તો મહાસમાના લમલમ જોડેજોડ અનુયાયીને ગુન્હેગાર ગણવેા રહ્યો. કારણ સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા વગર પોતાના જ-મસિદ્દ હકો પામવાની તેને આશ્વા ન જણાય તો પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર સ્થાપવાનો વિચાર તેમજ તજવીજ કરતાં તે અચ્છાઈ નહિ.

હકીકત તો એ છે કે મધ્ય પ્રાંતમાં તેમજ બીજાં દારનિર્વેધની બીજાંવાળી અસર થવા લાગી છે અને સરકાર હવે તેને જરૂરસ કરી શકે એમ નથી. શ્રીકૃષ્ણ

મગવાનદીનજી જેમને લોકો મહાત્મા કહીને બોલાવે છે તેઓ નાગપુરના ઇનપ્રતિદિન ખીલતા જતા અસહયોગ આશ્રમના માનવંતા આચાર્ય છે. તેઓ સરસ વક્તા અને કાર્યકર્તા છે. આખકારીના રક્ષણ ખાતર એમને મોટે તાજી દેવાનો સરકારનો ધર્મ (!) રહ્યો. મધ્ય પ્રાન્તો અને બીજે ચાલી રહેલી પકડાપકડી અને કેસોનો બીજો અર્થ હું કરી જ શકતો નથી. જેઓ પીકાંવાળાંઓને અગર પીકામાં જનારાઓને મારશાડ કરવા લોકોને ઊરકરે અગર જાતે તેમને મારશાડ કરે તેમની પર અલખત કામ ચલાવે; પણ આટલે દહાડે આજે ઉડીને રાજદ્રોહની કલમે હેડળ લોકો પર કામ ચલાવવાનું કંઈ કારણ? જવાબ સ્પષ્ટ છે. દારૂનિષેધની આ હીલચાલમાં જોખમદાર માણસોને હાથે કોઈ પણ જાતનાં જોરજબરદસ્તી થતાં નથી. મેજવાબદાર લોકોને હાથે ક્યાંક થતાં હમકલાં એક ઢાણમાં અટકાવી રાકાય એમ હોય છે. પણ સરકારને એ ક્યાં જોઈએ છે? એને તો દારૂઅશીણની ઉપજ ફૂળવા ભેડી છે તેની બળતરા ઉડી છે. અને તેથી આ આખા પ્રાંતનું અટકાવવાને વ્યાજબી કે જોરબાજબી ગમે તેવાં પગલાં લેવા તેણે નિશ્ચય કર્યો છે.

ચાલુ
રાજ્યતન્ત્ર
સામે અપ્રીતિ

આ ચિકિત્સા જે ખરી હોય તો તેના કપાય પણ સાવ સહેલો છે. કાર્ય-કર્તાઓ પર કામ ચલાવવાનું લૂલુંલંગડું બહાનું પણ આપણે સરકારને ન મળવા દેવું. ચાલુ રાજ્યતન્ત્રની સામે અપ્રીતિ પેદા કરવી એટલો જ જે રાજદ્રોહનો અર્થ હોય તો તેની અપ્રીતિ કરવી એ અત્યારે પુષ્પ છે. એ દરેક હિન્દીનો કર્તવ્યધર્મ છે. પણ આ ધર્મનો પ્રજાને ઉપદેશ કરવાની આજે જરૂર નથી ચાલુ રાજ્યતન્ત્રને માટે પ્રજામાં કોઈ પણ જાતનો પ્રેમ છે જ નહિ. ખિતાબદારો ખિતાબો રાખી રહ્યા છે તે તેમને એ ગમે છે એટલા સાફ નાહ, પણ તેમનામાં પોતાનાં ધનવૈભવ બોવાનું જોખમ બેડવા જોઈતી હામમત નથી એટલા માટે. મને એકથી વધુ એવા દાખલાઓની ખબર છે જેમાં જગીદારોને તેઓ સરકારના આશ્રિત રહેવું છોડી દે તો તેમની જગીરો જમ થવાની ધમકી મળેલી છે. બીજા પણ અનેક એવા લોકોને હું જાણું છું જેઓ પોતાના રોજગારને ધક્કો પહોંચવાની બીકથી જ પોતાના ખિતાબો અગર સરકારી માનપાનને પકડી રહ્યા છે; આટલે સુધી સરકારનો દોર અસર કરે છે. પણ આ વર્ગના લોકો સુદાં જે રાજ્યતન્ત્રની હેડળ પોતાને મે પાંચ લાખ રૂપિયા મળવા છતાં બીજા બાળુએ દેશના કરોડો રૂપિયા કસા વળતર વગર દેશની બહા તણાઈ જાય છે એ રાજ્યતન્ત્રને દેશનાથેણું જોઈ રાજ જ થાય એ વિષે મારા મનમાં શંકા નથી.

તેથી જ હું ફરીફરીને હું છું કે આ રાજ્યની સામે અપ્રીતિ ફેલાવવાના કાર્યમાં રોકાવાની આપણે જરૂર નથી. પ્રજાની આંખ આગળ અત્યારે આ રાજ્ય-તંત્ર જેટલું કાળું છે તેથી વધારે કાળું આપણે ચિતરી શકવાના જ નથી. આપણે તો એ રાજ્યતંત્રને દૂરનાવવાનો રસ્તો જ લોકોના હાથમાં મુકી છૂટવું જોઈએ. એ રસ્તો આત્મશુદ્ધિનો છે. ત્યારે દારૂ ન પીવાને અગર તો રેંડીયો કાંતવાને ગુન્હો ગણવાનું જાહેર કરવાની સરકારને ડરજ પડે એવી સ્થિતિમાં આપણે તેને લાવી મુકીશું ત્યારે જ સરકાર ખરી સંકટામણમાં આવશે. આપણે સમજી જવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી આપણે ચાલુ રાજ્યતંત્રથી અંજાઈને અગર તો અંજાવાનો દેખાવ કરીને અથવા તો તેને સખી ચલાવવાને નામનું પણ બહાનું આપીને તેને પ્રતિષ્ઠા પહેરાવીએ છીએ ત્યાં સુધી જ એ નબી શકે છે.

રાજ્યતંત્રને
દૂરનાવવાનો
ઉપાય

પણ આપણી હિલચાલની અસર થતી જાય છે તેમ તેમ સરકારને સંકટામણ પણ લાગવા માટે એ દેખીતું છે. જુદા જુદા પ્રાંતોમાં નવા નવા સખીનાં પગલાં લેવાવાનું ચાલુ છે. બિહાર સરકારે તેમાં પહેલ કરી છે. હવે સંયુક્ત પ્રાંતની સરકારે પણ અસહકારની પ્રવૃત્તિને 'ક્રાન્તિકારક' તરીકે જાહેર કરી છે ! આટલા દિવસ સુધી 'ક્રાન્તિ' શબ્દથી ખુનામરફીનો અર્થ સૂચવાતો, અને એ અર્થમાં જામેલી સત્તાઓ તરફથી તેની હમેશાં નાલેશી થતી આવી છે. પણ અસહકારની પ્રવૃત્તિને 'ક્રાન્તિકારક' કહીએ તોપણ એ હથિયાર અને ખુનામરફીની ક્રાન્તિ નથી. એ સ્વાભાવિક ઉન્નતિની ક્રાન્તિ છે, એ લોહી વગરની ક્રાન્તિ છે. આ પ્રવૃત્તિ વિચારનો પલટો છે, અંતરપલટ છે. અસહકાર આત્મશુદ્ધિની ક્રિયા છે અને તેથી માણસના વચારોમાં તે અલગ્યત ક્રાન્તિ કરી મુકનાર વસ્તુ છે. તેથી તેને દાખી દેવાનો પ્રયત્ન એ જબરાઈથી સહકાર કરાવવા સમાન છે.

લોહી વગરની
ક્રાન્તિ

આમ આ પ્રવૃત્તિનો નાશ કરવાના હુકમો બીજા શબ્દોમાં રેંડીયા શરૂ કરવાની કે દારૂનિષેધની પ્રવૃત્તિને દાખી દેવા અગર તો તેમાં દખલ દેવાના અને એ રીતે દંખોતોશનનો જુસ્સો ઉરકેરવાના હુકમો જ ગણાશે. કારણકે આડકતરી રીતે પણ લોકોને પરદેશી કપડા પહેરવા કે દારૂનાં પીકાંને આશ્રય આપવાની ફરજ પાડવાનો પ્રયત્ન તેમના જુસ્સાને ઉકાળવાનો જ. પણ આપણી જીત તો આપણે આટલી હદ સુધીની જબરાઈ તેમજ જુસ્સાની સામે પણ સામે હાથ ન હોવાખર્તા ત્યારે આપણી શાન્તિ ડગવા નહિ દઇએ ત્યારે જ છે. આપણી ખંભોશીયો જ આપણે સરકારના પાગલપણાને અમીનદોસ્ત કરવું જોઈએ. આપણે ધડી ન જલવું

સરકાર વિશે
આપણે ન
કરે!

જોધ્યે કે પશુબળ જેટલું તેને તાબે થવાથી પોષાય છે તેટલું જ તેની સામે સાચું પશુબળ વાપરવાથી પણ પોષાય છે. તેથી એકેએક કાર્યકર્તાને મારી આમ્રહમરી સલાહ છે કે તેમણે આ સરકાર વિષે બાપણ કરવું કે બોલવું પણ છોડી દઈ અને માત્ર એની પુરાઈ જોઈ લઈ સહકાર દ્વારા તેની આજુ માનવાનું જ છોડી દેવું અને એવા અસહકાર દ્વારા આ ખૂરા રાજ્યતંત્રને સાવ નોખું પાડી એકાદી કરી મુકવું.

મ્યુનિસિપાલિટી પર નખતો

પણ અસહકારની પ્રવૃત્તિ સામેની આ ઝુલ્મેશમાં બિહાર પ્રાન્ત ખીજા બધાને પાછળ મુકે એમ છે. નવા નવા જપતા અને સખ્તીના છલાએ શોષવામાં બિહાર સરકારને કાંઈ આંટી શકે તેમ નથી, ત્યાંની સરકારે હવે મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલરો અને નોકરોને પણ અસહકારની બાબતમાં જપતાના હુકમો કાઢ્યા છે ! તેમને અસહકારી સભાઓમાં ભાગ લેવાની મનાઈ કરવામાં આવી છે. સરકારનો ઠરાવ મેં જાતે નથી વાંચ્યો, પણ મને કહેવામાં આવ્યું છે કે એવી જ એની મતબલ છે. જો આ ખરું હોય તો મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલરોને તેમજ નોકરોને મારી એવી સલાહ છે કે તેમણે બિહાર સરકારના આ હુકમની સંપૂર્ણ ઉપેક્ષા કરવી અને સરકારને મ્યુનિસિપાલિટીએને વીખેરી નાંખવા આહ્વાન કરવું. મતદારોએ પણ તેમનામાં પાણી હોય તો એના એ કાઉન્સિલરોને ફરી ફરી ચુંટી મોકલવા અને સરકારને છાંં તો આખા મ્યુનિસિપલ રાજ્યતંત્રને બંધ કરી દેવા અને નહિ તો ઉપલો ઉદ્ધત ઠરાવ પાછો ખેંચી લેવા ફરજ પાડવી.

સખ્તી સામે જ્ઞાન્તિ

હિન્દી સરકારે તેના ચહેલા ઠરાવમાં જે વલણ જાહેર કરેલું હતું તે યોગ્ય હતું. તેમાં પ્રત્યક્ષ ખુનામરકી ન થાય અને અસહકારીઓ અહિંસાની મર્થાદાઓ પાળે ત્યાં સુધી તેમના બોલવા અને વિચારો ફેલાવવાની આડે ન આવવાની સરકારે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. પણ મેં તો તે જ વેળાએ સરકારની આ પ્રતિજ્ઞા વિષે મારો અણુવિશ્વાસ જાહેર કર્યો હતો. એ ઠરાવ ધડનારાઓએ કેવળ ઉદાસીનતા રાખીને અગર તો ચાલવા દધને આ પ્રવૃત્તિને અનાયાસે મરી રહેલી જોવાની ઉમેદ રાખી હતી. પણ એણે તો ઉલટું જોર કરવા માંડ્યું અને સરકારી સંસ્થાઓની પ્રતિષ્ઠા તોડી પાડીને, પરદેશી કાપડને બહિષ્કાર જમાવીને અને દારૂની આવક ઉપર કાપ મુકીને ખરેખર અસરકારક થવા માંડ્યું. તે જ ધડીએ સરકારને સાચો ક્રાશકો પડ્યો અને તેને સખ્તીની શરૂઆત કરી દઈ આ પ્રવૃત્તિના ફેલાવો અટકાવવાનાં પગલાં લેવાં માંડ્યાં. અને આ તો હજી સરકાર રમત કરી રહી છે. ખરી સખ્તી તો હજી હવે ચાલવાની છે એ સમજ આપણે તેને માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. જ્ઞાન્તિને વળગી

રહી આત્મશુદ્ધિનો આપણો પ્રયત્ન ચાલુ રાખવાનો આપણો નિશ્ચય જેવાં ને તેવો અડળ અને અડગ રહેવો જોઈએ. આપણે ઓડવાયરશાહીના કાળા કેર વર્તેલા જેવા પડશે અને એ આગમાં થઇને અણીશુદ્ધ બહાર નીકળી સીતાજીની પેઠે જ આપણે પણ હિન્દુસ્તાન પ્રત્યેની આપણી એકનિષ્ઠ ભક્તિ—અપ્રાણી વશાદારી સિદ્ધ કરી આપવી પડશે.

વિચારમય જીવન

મારી મુસાફરીઓમાં કડવા અને મીઠા એમ બન્ને અનુભવો થયાં કરે છે. મધ્ય પ્રાન્તની મુસાફરી લાંબા કાળને સારૂં અને યાદ રહેશે. વર્ધા સત્તરમીએ સવારે પહોંચ્યા. તે જ દહાડે મોટરથી આર્વા અને આદિ જવાનું હતું. પન્થ લગભગ ૬૦ માઈલનો હતો. બપોરના એક વાગે નીકળી રાતના દસ વાગે પાછા વર્ધા પહોંચવાનું હતું. પણ મુશ્વરે જુદું જ ધાર્યું હતું. જતાં રસ્તામાં મોટર ખોટકી. આદિ તો મુસીબતે પહોંચ્યા. પાછા રસ્તાં બીજી મોટર પણ ટૂટી, ને આ વેળા એવી જગ્યાએ કે જ્યાં કશી મદદ ન મળી શકે. છેવટે એક ગામડા નજીક પહોંચ્યા. ત્યાંથી ગાડામાં જવાનું કહ્યું. રાતના એક વાગે ગાડાની મુસાફરી ચરૂ થઇ. હું થાક્યો હતો. ઉંઘ પણ ભરાઇ હતી. મને શી દરકાર કે બળદ કેવા છે, તેનો હાંકનારો કેવો છે એ જોઉં? ઉંઘમાંયે હું એટલું સાંભળી શકતો હતો કે બળદ ઘોડાવેગે જતા હતા. વળી વચમાં જરા ધીમા ચાલે. પણ મોટે ભાગે દોડતા જ હતા. બળદ દોડે એ કોને ન ગમે? મેં વિચાર્યું, “ ઠીક છે; આપણે વહેલા ઘેર પહોંચશું. આ તરફના બળદ સારા હશે.”

સવાર પડી—જાઓ. મેં જોયું તો હાંકનારના પરોણામાં તો આર હતી ને તે આર વારંવાર બળદની પૂંઠમાં ભોંકીને તેનાથી તે પ્રાણીઓને દોડાવતો હતો. બળદ આ ત્રાસથી રસ્તામાં શેરી રહ્યા હતા.

આ દૃશ્ય જોઈ મારી દીન દશા જો વાંચનાર કલ્પી શકતો હોય તો કલ્પી લે. તે જ ક્ષણે ગાડામાંથી ઉતરી જવાની મુશ્કેલી થઇ. મોટરની મુસાફરી આના કરતાં તો હજારગણી સારી એમ થયું. વળી મેં વિચાર્યું કે મોટરના કારખાનામાં મોટર બનાવનાર અંગ્રેજ અમેરિકનની શી વલે થતી હશે એ કોણ જાણે? બળદગાડીમાં બેસવું એ મોટરમાં બેસવા કરતાં થોડું પાપ નહિ હોય? આમ મનની સાથે ઘાટ ઘડ્યે

બળદનો ત્રાસ

જતો હતો ને બળદને ત્રાસ જોયાં કરતો હતો. એએક મિનિટ તો સહન કર્યું. પણ બળદના માલીકની પાસેથી પરીણો માગ્યો. તેણે તે આપી દીધા.

‘મહાત્માજી’
નહિ,
‘બાવાજી’

તે સમજ્યો. મને તે જોળખતો ન હતો. મને ‘બાવાજી’ નામથી બોલાવતો હતો. ‘મહાત્માજી’ કરતાં ‘બાવાજી’ મને વધારે પ્રિય લાગ્યું. મારા પોશાક પરથી તેણે મને ‘બાવો’ માન્યો. ‘બાવાજી’નો પોશાક પહેરવો સહેલ છે. ‘બાવાજી’ના ગુણુ મેળવવા દોલ્લલા છે. છતાં હિન્દુસ્તાનના બોળા લોક તો પહેરવેશની સાદામથી સદાય બોળવાયા છે ને બોળવાયે જશે.

મેં ગાડીવાનને લાકડીને ખૂંદે છોડેથી વાપરવા બલામણુ કરીને લાકડી પાછી આપી. બળદને દોડાવવાની કંઈ જરૂર નથી, કલાક મોટો પહોંચું તેની તેણે શીકર ન કરવી એમ કહ્યું. ‘તેને મેં’ આર કાઢી નાંખવા વીનવ્યો. તેણે તેમ કરવાનું વચન આપ્યું. તે પાળશે કે નહિ તે જુદો સવાલ છે.

વિચારશન્ય
જવન

આ બનાવની મારા મન ઉપર હીક અસર થઈ. આપણું જીવન કેવું વિચારશન્ય ને દયાશન્ય છે એ મેં જોયું. આપણા દરેક કૃત્યમાં વિચાર અને દયા હોવાં જ જોઈએ, અને ન્યાં વધારે દુર્બળતા, નિરાધારતા, વધારે અવાચકતા છે ત્યાં વધારે દયા હોવી જોઈએ એમ સ્પષ્ટ લાગ્યું. આપણે આપણી જાત—માણસજાત ઉપર દયા ખાઈએ છીએ તેમાં નવાજ નથી. તે તો ખાવી જ જોઈએ. પણ કંગાળ દુકાળીઓ મનુષ્યો કરતાં પણ વધારે નિરાધાર, દુઃખી ને અવાચક નથી? દુકાળીઓ તો દુઃખથી પીડાય ત્યારે આપણી સામે લડે પણ ખરાં; પણ બળદ શું કરે? તે તો ન બોલી શકે, ન ખંડ કરી શકે.

મને પાઠ્ય પુસ્તકોમાંના પશુસંવાદ યાદ આવ્યો. તેમાંનું સ્વસ્થ તદ્દન સાચું લાગ્યું. આપણું જીવન કેવું વિચારશન્ય? મેં વિચાર્યું હોત તો બળદની ને હાંકનારની પરીક્ષા લીધી હોત ને લાકડીની આર મુસાફરીને આરંભે જ ખેંચાવી લીધી હોત.

જો ગાડીવાને વિચાર કર્યો હોત તો તે પોતાના વાંસામાં કાંઈ આર ભોંકે તો કેવું લાગે એ જાણી લેત ને પરીણામાં આર ન રાખત, બળદને મારીને ન દોડાવત.

શુદ્ધિની
મર્યાદા શી?

હું વિચારતો જાઉં છું તેમ તેમ સ્વરાજની શરૂઆત ‘વધતી’ જાય છે. આપણે આત્મશુદ્ધિ કરી સ્વરાજ્ય મેળવવું હોય તો આપણી શુદ્ધિની મર્યાદા ક્યાં ખાંધશું? આપણા ભંગી ભાઈને આપણે માન્યા ભાઈની જેમ ગણશું ત્યાં હદ આવી જશે? આપણાં પશુ ભાઈબહેનોનું શું? તેમના જીવમાં ને આપણા જીવમાં કેટલો તફાવત

હશે ? આપણે ખાધ્યે, સૂચ્યે, સુખદુઃખ અનુભવીયે છીયે તેમ તેને પણ છે. આપણે બહુ તો તેના મોટા ભાષ હોઈયે. તે સિવાય વધારે શું હોઈ શકે ?

આપણે બીજાને તેની ફરજ અદા કરવાનું કહીયે છીયે; ન કરે તો ચીડાઈયે છીયે; ‘ડાખરને ફાંસીએ ચડાવો’ એમ પોકાર કરીયે છીયે. પશુની આપણી સામેની ફરીઆદ સાંભળનાર આપણે વિષે શું વિચારતો હશે ?

આપણે હિન્દુ ગૌરશાને પ્રાણરક્ષા સમાન ગણનારા; ગાયને બચાવવા મુસલમાન સાથે વેર બાંધનારા; બળદને આર ભોંકીને ચલાવીયે, બળદ ઉપર ન લાદવા જેટલો ભાર લાદીયે, તેને ઓઠામાં ઓઠું ખાવાનું આપીયે, ગાયની પાસેથી લોહી નીતરે ત્યાં લગી દૂધ લઈયે, તેને કુંકડાને દૂધ ખેંચીયે. આપણો મુસલમાનને ગાય ન મારવાનું કહેવાનો શો અધિકાર ? મુસલમાન ગાયને ખોરાક સાર મારવામાં પાપ નથી માનતા. હિન્દુ બળદને આર મારવામાં પાપ નથી એમ કંઈ દાવો કરી શકશે ? આપણે તો બળ્હીબળ્હને પાપ કરીયે છીયે. અબળ્હયે થયેલા પાપની માફી ઇશ્વર આપે છે એમ કહેવાય છે. અબળ્હયે થયેલા દોષોનું જ પ્રાયશ્ચિત્ત હોય. બળ્હી જોઈને પાપ કરીને પછી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા નીકળ્યાથી કંઈ શુદ્ધિ મેળવાય ?

એટલે વિચાર કરીયે તો આપણે જોઈશું કે સ્વરાજ મેળવવા સાર આત્મશુદ્ધિ મેળવવાની હદ જ નથી. જેમ વહેલી શુદ્ધિ તેમ વહેલું સ્વરાજ.

સ્વરાજ એટલે ધર્મરાજ. જે ચાલુ રાજ્યનીતિ બદલી બીજી એવી જ રાજ્યનીતિ દાખલ કરીયે તો તે સ્વરાજમાં નહિ બપે. તે વડે લોકકલ્યાણ નહિ થાય. જેમ સ્વરાજની શરતો છે તેમ સ્વરાજની નિશાનીઓ પણ રહેલી છે. મારા નડિયાદના બાપણમાં મેં સ્વરાજની નિશાનીઓના ઇશારો કર્યો હતો. કોઈ વેળા તે એક લેખમાં ટાંકી જઈશ.

દરમિયાન આટલું તો આપણે સમજી લેવું જ જોઈશે કે આપણો આત્મશુદ્ધિનો દાવો ખરો હોય તો આપણે આપણું વર્તન સુધાર્યું જ જવું જોઈશે. કીડીથી માંડી કુંજર સુધી સૌના હકો તપાસી આપણે તે આપવા જોઈશે. એમ કયું આપણા હકો આપણને જગત વગરમાએ આપશે એ વિષે કોઈએ શંકા જ ન રાખવી.

આ રાજ્યને—આ રાજ્યનીતિને રાક્ષસી રાજ્ય, રાક્ષસી રાજ્યનીતિ આપણે ગણીયે તે પહેલાં આપણે જાતે તેવી નીતિમાંથી નીકળી જવું જોઈશે. જેવા નીકળ્યા તેવી જ તે નીતિ બંધ થશે. તેથી જ હું કહી રહ્યો છું કે આપણે સાત મહિનામાં

આત્મશુદ્ધિની
હદ નથી

સ્વરાજ એટલે
ધર્મરાજ

આત્મશુદ્ધિ
દોરા સ્વરાજ

સ્વરાજ્ય મેળવી શકાયે છીયે. કેમકે જે કરવું છે તે આપણે જ કરવું રહ્યું છે ને તે કાર્મ માત્ર વિચારના પરિવર્તનનું જ છે. આપણે આપણા ખ્યાલો બદલી દેધે તો તે પ્રમાણે વર્તનમાં ફેરફાર કરવો. ક્ષણમાત્રની વાર છે.

હું ઉમેદ રાખું છું કે કોઈ વાંચનાર એવો આરોપ નહિ મુકે કે હું દહાડે દહાડે સ્વરાજ્યની શરતો વધારતો જાઉં છું. વિચારી વાંચનાર સમજશે કે હું સ્વરાજ્યની શરતો હળવી ને સહેલી બતાવી રહ્યો છું.

આપણે યા તો વધારે રાક્ષસી બનીને આ રાક્ષસી નીતિને રોકવી રહી અથવા તો રાક્ષસી નીતિથી અલગ રહી તેને મટાડવી રહી. પાપ, અન્યાય કોઈ કાળે સ્વતંત્રપણે નબી શકતાં જ નથી. તેને હમેશાં ઓથ જોઈયે. તેથી જ સવ ધર્મનું શિક્ષણ છે કે પાપની સાથે અસહકાર કરવો એ પરમ ધર્મ છે. પણ બે તેમ કરીને આપણે પાપનીતિ દૂર કરવી હોય તો આપણે દરેક ક્ષણે વિચાર કરીને આપણા જીવનને પાપમાંથી બચાવી લેવું એટલે પાપી નીતિ એની મેળે પડી બાંગશે.

અસ્પૃશ્યતા વિષે શંકા

અસ્પૃશ્યતા
વિષે દલીલો

અસ્પૃશ્યતાનો વિષય એવો છે કે તે બાબત અનેક માણસોને અનેક પ્રકારની શંકાઓ આવ્યાં કરે છે. કોઈ એક રીતે તો કોઈ બીજી રીતે તેનો બચાવ કરવા મથી રહ્યા છે. આમ દરેક ઘર ઘાલી ગયેલા રિવાજોને વિષે બને છે. કોઈ રિવાજો તેની સામે વિરોધ થયા વિના તુરત નથી દૂર થઈ શક્યા. શરાબ ઇત્યાદિ પીવાની ટેવનો પણ બચાવ થતો આપણે જોઈએ છીએ. કેટલાક તો શરાબ પીવાનો ધર્મ પણ માનનારા પડ્યા છે ! ત્યાં પછી અસ્પૃશ્યતાની તો વાત જ શી ? નીચેના ત્રણ પ્રશ્નોનો જવાબ આપવાની એક મિત્રે સૂચના કરી છે :

૧. બંગી ચમારનો ધંધો જ મેલો છે. ને જેનાં તે ધંધો થઈ પડે છે તેની ઉપર તેની એવી સૂક્ષ્મ અસર થાય છે કે બધે તે હમેશાં નાહીને સાફ થાય તોપણ તેનું હાડ જ મેલું થઈ ગયેલું હોય છે. એટલે તેનો સ્પર્શ સર્વથા વર્જ્ય હોવો જોઈયે.

૨. દાકતર ઇત્યાદિ જે મેલું કામ કરે છે તેવો ધંધો કંઈ બંગીનો નથી. તેઓ નિરંતર તેવું કામ કરતા નથી ને કરે છે ત્યારે તેઓ તેવું કામ કરીને સાફ થઈ જાય છે.

૩. ઢેડભંગી ન્યાં સુધી પોતાનો ધંધો જ ન મેલે ત્યાં લગી તેને અદાય જ નહિ.

ઉપલી દલીલો કંઈક નવા પ્રકારની છે. એક પક્ષ એમ કહે છે કે 'અસ્પૃશ્ય' નો ન્હાતાધાતા થઈ જાય તો પછી કંઈ કહેવા જેવું નથી રહેતું. હવે ઉપરની દલીલ કરનાર પક્ષ કહે છે કે ભંગીના હાડમાં જ મેલ પેસી ગયો છે તેથી આપણે તેને ગમે તેટલો ધોષ્યે તોપણ તેનો સ્પર્શ ન કરી શકાય.

અને પક્ષની ભૂલ હું તો ચોખ્ખી જોઈ શકું છું. આપણને ભંગી વગેરેને ન અડવાની ટેવ પડી છે. વળી તેને ધર્મનું રૂપ આપાયું છે. એટલે હવે તેઓને અડવાની પ્રવૃત્તિ નથી થતી; તેથી ગમે તે પ્રકારે આપણી આદતનું સમર્થન કરવું આપણને ગમે છે. મારી અલ્પ મતિ પ્રમાણે તો ભંગીને જે મેલ ચડે છે તે મેલ શારીરિક છે અને તે મેલ તુરંત દૂર કરી શકાય છે. પણ જેઓને અસત્ય, પાપાંડ ઇત્યાદિના મેલ ચડે છે તે એવો સૂક્ષ્મ હોય છે કે તેને કાઢવો જ મુશ્કેલ પડે છે. જો કોઈને અસ્પૃશ્ય ગણી શકાય તો તે અસત્ય અને પાપાંડ રૂપી મેલથી ભરેલા લોકો છે. પણ તેઓને અસ્પૃશ્ય ગણવાની તો આપણી હિંમત જ નથી ચાલતી, કેમકે આપણા બધામાં એવો મેલ થોડોયજી અંશે રહેલો જ છે. આપણે જો તેવું કરવા બેસીએ તો જગતના કાજ બન્યા જેવું થાય ને આપણે પોતે અસ્પૃશ્ય થઈ જઈએ. આ ખરી મલિનતાને સાર આપણી પાસે ધીરજ અને પોતાની આન્તરિક સ્વચ્છતા સિવાય બીજી ઉપાય નથી. પણ ભંગીની મલિનતા તો હાડ નથી ઘાસતી, એટલું જ નહિ પણ તેનો તો ઉપાય સહેલો છે. તેઓને આપણે આપણા કરીએ એટલે તેઓ જરૂર સાચા થઈ રહેવાના.

ખરી મલિ-
નતા કઈ?

દાકતરનો ધંધો મેલું ચુંથવાનો નિરંતરનો જ છે. તેઓને જો ચોવીસે કલાક વાઢકાપનું કામ મળે તો કંઈ તે કરવા તે ઇનકાર નહિ કરે. વળી તેઓ પણ પોતાની આજીવિકાને અર્થે પોતાનો મેલ ચુંથવાનો ધંધો કરે છે. છતાં તે કાર્યને આપણે પરાપકારી ગણીએ છીએ ને દાકતરને માન આપીએ છીએ. મારી દલીલ એવી છે કે દાકતરનો ધંધો તો માત્ર દરદીને ઉપકારક છે, પણ ભંગીનો ધંધો આખા જગતને ઉપકારક હોઈ દાકતરના ધંધા કરતાં પણ વધારે આવશ્યક ને પવિત્ર છે. દાકતરો પોતાનો ધંધો છોડે તો દરદીઓનો નાશ થાય, પણ જો ભંગીનું કાર્ય બંધ થાય તો તો જગતનો નાશ થાય. તેથી આવશ્યક પ્રવૃત્તિ કરનારને અપવિત્ર માની તેમને તરછોડવા એમાં ઘણું પાપ છે એમ માનવું જરાયે અયોગ્ય ન મણાવું જોઈએ.

દાકતર અને
ભંગી

ભંગીચમારનો ધંધો છોડવાની પ્રવૃત્તિ કરવી એ તો જગનને બારે હાનિકારક કાર્ય માતું હું.

પાયખાનાંની
સ્વચ્છતા

આપણી પાસે ઉપાય એક જ રહેલો છે. જેમ દાકતરના ધંધાને આપણે પવિત્ર માન્યો છે તેમ ભંગીચમારના ધંધાને પવિત્ર માનવો. આપણે તેમને સારા રહેવા પ્રેરવા, તેમને દૂર કાઢવાને બદલે આપણી નજીક રાખવા ને તેમની સેવા કરવી. આપણે પાયખાનાં ચોખ્ખાં રાખવાની ટેવ પાડવી ને આપણે પોતે પણ તે સાફ કરવાની જરૂર જણાય ત્યારે સાફ કરવા તૈયાર થવું ને સાજ કરતાં શીખવું. જ્યારે આપણે ભંગીના ધંધાની પવિત્રતાને સમજના થઈશું ત્યારે આપણાં પાયખાનાં જે આજે નરકની ખાણરૂપ છે તે આપણાં રસોડાં કે આપણી બેઠકના જેવાં સ્વચ્છ હશે. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે ભંગીને અને તેના ધંધાને તુચ્છ ગણીને આપણે અનેક રોગોને સ્થાન આપ્યું છે. બ્રાહ્મણનાં ઘર ભંગીનાં ઘરો કરતાં મેં મેલાં જોયાં છે. ભંગીના ઘરની પાસે પાયખાનું હોતું નથી તેથી તે સ્વચ્છ લાગે છે. આપણાં પાયખાનાંની ગંદકીથી ને આપણી તે વિષેની ખૂરી આદતોથી આપણામાં મરડી, કોલેરા આદિ રોગો આવે છે ત્યારે ત્વરાથી દેશાય છે એવી ઘણા વિદ્વાન દાકતરોની માન્યતા છે. મેં તો એ વાત ખાસ અનુભવી છે. આપણાં પાયખાનાંને આપણે એવી સ્થિતિમાં સુધી શકાયે છીએ કે તેને સાજ કરવામાં જરાયે સૂગ ન આવે, ને તેમાં જ્યારે પ્રવેશ કરીએ ત્યારે તે સ્વચ્છ ને દુર્ગન્ધ વિનાનાં જોવામાં આવે. અસ્પૃશ્યતાના પાપથી આપણે સામ્રાજ્યના અસ્પૃશ્ય ભંગી બન્યા છીએ, એટલું જ નહિ પણ તે પાપને અંગે આપણે રોગોના ભોગી પણ બન્યા છીએ ને આપણાં શરીર નિસ્તેજ ને દુર્બળ બન્યાં છે. આપણા પાયખાનાં ઇત્યાદિના ટિવાળેથી હવા ઉપર કેવી ખરાબ અસર થાય છે ને ખરાબ હવાની અસર શરીર ઉપર કેટલી ખરાબ થાય છે એનો આપણને ખ્યાલ જ નથી. એ વિષયને હું નવરાશે ચર્ચવા ઇચ્છું છું.

અસ્પૃશ્ય-
તાની
રોતાનિયત

મને કંઈ મલિનતા ઉપર મોહ નથી, ભંગી ઉપર પણ મોહ નથી. મને અતિશયોક્તિની ટેવ નથી. હું હિન્દુ શાસ્ત્રોને માનનારો છું, હિન્દુ ધર્મને અભિમાની છું. માફ સત્ય મને નિર્મોહ રાખે છે ને શાસ્ત્રને નામે ચાલતી બધી વસ્તુના અન્ધ સ્વીકારથી બચાવે છે. હું જેમ જેમ નમ્રપણે વિચાર કરું છું તેમ તેમ મને ભાસે છે કે જેવી ડાયરશાહી સામ્રાજ્યો ચલાવી, તેવી ડાયરશાહી હિન્દુ ધર્મને નામે હિન્દુઓએ ભંગી ઇત્યાદિ જાતિઓ ઉપર ચલાવી છે. જેમ સામ્રાજ્યની ડાયરશાહીને હું રોતાનિયત

કહું છું તેવી જ શેતાનિયત હું અસ્પૃશ્યતાને ગણું છું. તે દોષમાંથી હિન્દુ ધર્મને મુક્ત કરવા હું મથી રહ્યો છું ને તે માટે વધારે કાંઈ તપશ્ચર્યાને સારૂ મને લાગક બનાવવા પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરું છું.

મારી નોંધ

ધોળામાં કાણું

એક મિત્ર સ્વદેશીને લગતી ચળવળનો લાભ લઈ કેક લોકો અપ્રામાણિકપણું ચલાવી રહ્યા છે તેઓના દાખલા આપી લખે છે: ‘હું તો દેશમાં પ્રથમ પ્રામાણિકપણું અને પછી સ્વદેશીનો પ્રચાર ઇચ્છું છું.’ આ વિચાર નિર્મળ છે, પણ તેમાં એકાન્તવાદ છે. જૈન દર્શનમાંથી હું ધણું જાણુ છું જેનું શીખ્યો છું. તેમાંનો એક અનેકાન્તવાદ છે. એકાન્તે એકે વાત બરાબર નથી કહી. દરેક વસ્તુને બે પક્ષ છે. ‘હું તો પ્રામાણિકપણું પ્રથમ ઇચ્છું’ એમાં એકાન્તવાદ આવી જાય છે. એ વાત તો સદાય ઇચ્છવા જેવી છે. પણ પ્રામાણિકપણું ન આવે ત્યાં લગી સ્વદેશીનો પ્રચાર ઇચ્છવા જતાં સ્વદેશી અને પ્રામાણિકપણું બન્ને ગુમાવવાનો અવસર આવે. સત્ય કે એવા બીજા ગુણો મનુષ્યમાં સ્વતન્ત્રતાએ નથી ધરાવતા. કંઈક પણ કાર્ય કરતાં જ ધડાય છે. હિન્દુસ્તાન લાયક અને ત્યારે જ સ્વરાજ ભોગવે એમ કહીને રાજ્યકર્તાએ આજ લગી સ્વરાજને અટકાવી રાખ્યું ને આપણે અટકાવવા દીધું. હિન્દુસ્તાન તો ક્યારેનું લાયક છે. જો હિન્દુસ્તાનમાં પૂર્ણતા હોત તો હિન્દુસ્તાન ગુલામ ન જ થાત. પણ સ્વરાજ ભોગવતાં જ સ્વરાજની લાયકાત આવે છે. તે જ રીતે સ્વદેશી ચલાવતાં જ પ્રામાણિકપણું આવશે. સ્વદેશી પ્રામાણિકતા વિના નહિ જ ચાલી શકે એ વિચાર શુદ્ધ છે ને અનેકાન્તવાદનો વિરોધી નથી. તેમ માનવાથી બન્ને વસ્તુ સાથે ચાલી શકે છે. પ્રામાણિકતા વિના એકે વસ્તુ ન જ ચાલી શકે એવો દંડ વિશ્વાસ રાખવાથી તે ગુણને વધારી શકાય ને દરેક સારી પ્રવૃત્તિ ચલાવતાં ક્ષોભ ન થાય. મારી માન્યતા તો એવી છે કે જો સ્વદેશીનો આપણે મોઢમાં ફસાઈ ત્યાગ ન કર્યો હોત તો આજે જે સ્થિતિ આપણે ભોગવીએ છીએ, જે અસત્ય આપણામાં દાખલ થયું છે, તે ન જ થાત. સ્વદેશીનો પ્રચાર એટલે સત્યનો, સ્વધર્મનો ને સ્વરાજનો પ્રચાર છે એવી મારી ખાતરી છે. તેથી દેશમાં ચાલતી મનદાયાની ન હારતાં સ્વદેશીના અજાણને મારી લલામણુ છે કે તેઓએ સ્વદેશીનો પ્રચાર વધાર્યા જ કરવો. સ્વદેશી ચલાવતાં, રેંદીયો દાખલ કરતાં, ખાદી પહેરતાં પહેરાવતાં સત્યનો પદાર્થપાઠ અપાય છે.

અપ્રામાણિકતા

આ મિત્ર જે દાખલાઓ ટાંકે છે તે ખાદીના બ્યાપાર વિષે અને રેંદીયાના ચોગળ વિષે છે. તે લખે છે કે ખાદી વચનાર હાં તો ખાદી લાવના કાંતેલા સૂતરની કહી મીલના

સ્વદેશી અને
પ્રામાણિકતા

ખાદીમાં ફગો

સૂતરની વેચ છે અથવા તો ખરી ખાદી ઉપર ભારે નફો ચડાવે છે. રેંટીયા વેચનારા ગમે તેવા રેંટીયાની ઉપર ગમે તેહું દામ લે છે. આ બન્ને દોષો હું પણ અનુભવી રહ્યો છું. પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિને અંગે ધૃતારા હોય જ છે. તેઓને પહોંચી વળવામાં નવી પ્રવૃત્તિના ચાલકોની કાર્યદક્ષતાની પરીક્ષા આવી જાય છે અને તેની ઉપર જ પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિની સફળતાનો આધાર રહ્યો છે. ખાદીનું વધારે દામ લેવાય છે એ હાંખો વખત નહિ ચાલે, કેમકે ખાદી જેમ વધારે ઉત્પન્ન થશે તેમ તેના વેચનારા હરિફાઈ કરીને દામ ઓછું કરશે. ખાદી ખાદી વેચાયા કરે છે તેને પહોંચી વળવું મુશ્કેલ છે. શુદ્ધ ખાદી અંકાવવાનો પ્રયત્ન હું કરી રહ્યો છું. તે આંકવાનું સાધન મેળવી રહ્યો છું. પરીક્ષા કરનારા ચોકશીઓ તુરત મળવા મુશ્કેલ છે, કેમકે હાથના સૂતરની પારખ વણાઈ ગયા પછી કરવી સાવ સહેલી નથી. દરમિયાન સહુએ પોતાને ભરોસો હોય તેવી જ જગ્યાએથી ખાદી લેવાનો નિશ્ચય કરવો. તેમ છતાં ઉત્તરાઈ જવાશે તો પાપ ઉત્તરનારને હોય, ઉત્તરનારને કદી ન હોય. એવું કપટ ચાલતાં છતાં લોકોમાં ખાદીનો પ્રેમ વધશે, ખાદીથી બડક ભાગશે, ખાદી ખાનદાનનો પોપાક ગણાશે, એ ફાયદો તો દેશને થશે જ.

રેંટીયાની પરખ

રેંટીયાની
પરખ

ખરાબ રેંટીયા વેચાય છે તેમાં બધું રહેલો છે ખરો. કેમકે જો ન કંતાય એવા અથવા ઘણું ઓછું કંતાય એવા અથવા તો તુરત તૂટી જાય એવા રેંટીયા વેચાય તો રેંટીયાનો અણુગમે ફેલાવાનો સંભવ બહુ રહ્યો છે. પણ મારી ઉમેદ છે કે આનો ઉપાય થોડી મુદતમાં થઈ શકશે. રેંટીયાના અખતરા ચાલી રહ્યા છે. રેંટીયા જાણનાર જેમ વધતા જશે તેમ તેમ ખરાબ રેંટીયા વેચાતા બંધ થઈ જશે. જેમ રોનાની કસોટી કાઢવાને ધર્મનો કાંટો ખુંખાઈમાં રહે છે તેમ રેંટીયાને સાફ પણ જો કંઈ કસોટી કાઢી શકાય તો કાઢવી એ હું વિચારી રહ્યો છું. દરેક સારી વસ્તુઓનો પ્રચાર એમ જ થયે છે. જેમ ટાઈપરાઈટર, શીવવાના સંચા આદિને વિષે આપણે જાણી શકાયે છીએ તેમ જ રેંટીયાનું પણ આપણે થોડી મુદતમાં કરી શકીશું એવી મારી ઉમેદ છે. રેંટીયાની ઉપર લોકોનો વિશ્વાસ એટલો બધો વધતો જાય છે કે હું માનું છું કે થોડા સમયમાં સારા, મજબૂત ને સરતા રેંટીયા આપણા હિન્દુસ્તાનની બજારોમાં જોઈશું. દરમિયાન જ્યાં જ્યાં રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે ત્યાં ત્યાં કાર્યવાહકો પોતે રેંટીયા સારા કોને કહેવા ને નકારા કોને કહેવા તે જાણી લે તો વધારે સારું. આટલી પરીક્ષા તો હું અહીં જ લખી નાંખું.

૧. રેંટીયાનું ચક્ર અવાજ વિના ને અટક્યા વિના ચાલવું જોઈયે.
૨. રેંટીયાનો દરેક ભાગ મજબૂત બેઠેલો હોવો જોઈયે.
૩. ચક્રને ચલાવવાનો હાથ ખસી જાય એવા ન હોવો જોઈયે.
૪. રેંટીયાની ત્રાક અવાજ વિના ફરવી જોઈયે. આમ થવા સાફ ચમરમાં ધાસનાં કે ચામડાનાં હોવાં જોઈયે.

૫. રેંટીયા વડે એક કલાકે સારા કાંતનારને હાથે ઓછામાં ઓછું અડી તોલા સુતર નીકળું જોઈએ. છેઠી સરવ ન પાળે એટલે કે એક કલાક સુધી ને રેંટીયા એ રીતે ન ચલાવી શકાયો હોય તે રેંટીયા પારા ન જ કરવો જોઈએ.

સુતાર સ્વયંસેવક

આપણામાં કેવળ વિદ્યાર્થીઓને જ સ્વયંસેવક બનાવવાની રૂઠિ પડી ગઈ છે. તેને બદલે બધા સારા યુવકોને સ્વયંસેવક મંડળમાં જોડવાની પ્રથા પાડવાની જરૂર છે એમ હું પહેલાં લખી ગયા છું. જો આપણે પ્રભની પ્રવૃત્તિઓ ખૂબ ચલાવવી જ હોય તો આપણે ઘણા કારીગરોને પણ પ્રભકીય કાર્યમાં યોજવા જોઈએ. સુતારો, લુહારો વગેરે જ્યારે પ્રભ-હિતને સારું કામ કરતા થઈ જશે ત્યારે આપણે સોંધા ને સારા રેંટીયા પણ કરી શકીશું. આજે તો આપણી દશા એવી કંઠાલ છે કે જો કાંતવાને આપણે તૈયાર થઈએ છીએ તો ઘરત અને સારા રેંટીયા બનાવી આપે એવા સુતાર મળતા નથી. સુતાર મળે છે તો ત્રાક બનાવનાર લુહાર નથી મળતા. લુહાર સુતાર મળે છે તો પ્રામાણિક ને સ્વદેશપ્રેમી પીંભરા નથી મળતા. પણ જો આપણી પાસે સ્વરાજને સારું કામ કરનારા લુહાર, સુતાર, પીંભરા વગેરેનાં મંડળો હોય તો આપણે પ્રભને ધણે આગળ ચડાવી શકીએ. આ કામ કેટલું સહેલું છે તે એક સુતાર ભાઈના કાગળ ઉપરથી જાણી શકાય છે. તે લખે છે: “સ્વામીનારાયણનું મંદિર મફત બાંધી અપાયા વિષે આપે લેખમાં જે લખ્યું છે તે બરોબર છે. સ્વરાજમંદિર બાંધવામાં જે કારીગરોની જરૂર પડે તે અમારી તરફથી પૂરા પાડવા જોઈએ. તે માટે કે મોટી શાળાઓ બાંધવી પડે તે માટે ઈસ્ટીમેટ કરી નેટલા સુતારનું કામ પડે તેટલા અમે અમારી નાવ મળીને વહેંચાઈ જઈશું. મહિના મહિનાના વારા કરીને પગાર નહિ લેતાં દેશને વાસ્તે મદદ કરીશું.” આ લખનાર મિત્રી જેવા ઘણા દેશમાં હોવા જોઈએ કે જોને આપણે સ્વદેશના કાર્યમાં પરોવીએ તો સહેજે પરોવી શકાય અને સ્વરાજનું મંદિર ચણનારા કારીગરોનાં મંડળો ઠેર ઠેર ઉભાં થાય

સુતાર
સ્વયંસેવક

૧. મધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી

[૫. ૯૫૮ થી ચાલુ]

ઉમરાવતી

નામપુરથી ગાંધીજીને ઉમરાવતી જવાનું હતું. ઉમરાવતી વસાડની પુરાણી રાજધાની નામપુર રેલવેની મુખ્ય લાઇનથી ૭ માઇલ પડખે આવેલું છે અને બડનેશ જંકશનથી ત્યાં રેલવેની એક શાખા જાય છે. ઉમરાવતીનું ગાંધીજીને ઘણા દિવસનું આમંત્રણ હતું. વળી ઉમરાવતી ગાંધીજીના પ્રિય સાથી સ્વર્ગસ્થ ભાઈ ચાંદવાડકર પટ્ટવર્ધનનું ગામ તેથી પણ ગાંધીજીને મન ઉમરાવતી જવું યાત્રા સમાન હતું. અહીંયાં પણ ઝાંઝી બ્યવસ્થા ન જોવામાં આવી. સ્ટેશન

ઉમરાવતીમાં
ગાંધીજી

ઉપરથી જ સ્વયંસેવકાને હાથે અમારો કેટલોક સામાન ગાંઠે ચડી ગયો તે બે કલાકે પસો લાગ્યો. અહીં પણ સ્ત્રીઓની અને પુરુષોની એમ જુદી જુદી બે સભાઓ થઈ. તિલક સ્વરાજ દેડમાં નાણાં અને ઘરેણાં પણ ઠીક મળ્યાં.

૨૧. ભાઈ ચાદવાડકર પટવર્ધન

પટવર્ધનનું
સ્મરણ

પુરુષોની સભામાં પંદરેક દબર લોકો હશે. ગાંધીજીના ભાષણમાં સૌ પહેલું સ્મરણ તો અલબત્ત ભાઈ ચાદવાડકર પટવર્ધનનું જ હતું: “ભાઈ ચાદવાડકરે પોતાનું સર્વસ્વ દેશને અર્પણ કર્યું હતું. મહાસભા, લીમ ઈત્યાદિ પ્રબળીય સંઘો આપણી પાસેથી આજે જે જે કંઈ માગી રહ્યા છે તે બધી વસ્તુઓ તેમનામાં હતી. આપણે તેમના જેવા હોત તો આજ સ્વરાજ મળી ચુક્યું હોત. એક કાળે તેઓ હિન્દમાં સ્વરાજ્ય સ્થાપવાને સાથે અસાન્ત ઉપાયોની જરૂર માનનારા હતા, પણ પાછળથી તેમના વિચાર બદલાયા હતા. તે પાકા સત્યાગ્રહી બન્યા હતા અને મહાસભા તથા લીગના કાર્યક્રમમાં જ હિન્દુસ્તાનનું શ્રેય છે એવી એમની દૃઢ શ્રદ્ધા હતી.”

દાદાસાહેબ ખાપડે

દાદાસાહેબ
ખાપડે

અસહકારના શાન્તિમય સ્વરૂપ ઉપર ભાર મુકતાં તેમણે જણાવ્યું કે “મહાસભાના ઠરાવથી આપણે હરહાલતમાં શાન્તિ જળવવાને બંધાયેલા છીએ શાન્તિ જળવવાની આપણી સહિતને વિષે આપણને તેમજ અંગ્રેજોને બંનેને શક છે. બંદુક તલવારથી દબાવેને નહિ ધર્મવૃત્તિને અનુસરીને આપણે શાન્તિ જળવીએ છીએ એ આપણે બતાવી આપવું જોઈએ. દાદાસાહેબ ખાપડે સાથે મારું પહેલેથી મતબેદ છે. એમનો એક રસ્તો છે, મારો બીજો છે. હું જાણું છું કે જે રસ્તે તે જવા માગે છે તે રસ્તે સ્વરાજ ન મળે. છતાં હું તેમને ગાળ ન દઉં. તેમના માણસને કૃપા પર પાળી બરવા ન દેવું એમાં મહાસભાની આજ્ઞાનો ભંગ છે. કાંઈ માણસ આપણો વિરોધી હોય અને તે છતાં તે એકલા હોય તોપણ આપણા તરફથી એ સાવ નિર્ભય રહે એવું જ એના તરફ આપણું વર્તન હોવું જોઈએ. અલબત્ત, દાદાસાહેબ ખાપડેની પાસે ધારાસભા વગેરેમાં આપણે સેવા ન લઈએ, પણ કરીએ તો ખરા. તે માંદા પડે તો તેની સેવા કરીએ. લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડ માંદા પડે તો તેમની પણ સેવા કરીએ; પણ તેમના ખિતાબ જરૂર ન સ્વીકારીએ.

સરાબની કમાણી

નિન્દાઓનો
છાંડો દો

“આપણી લડત આત્મશુદ્ધિની છે. આત્મશુદ્ધિ શું છે? કાંઈ વગેરેનો ઉપયોગ કરનારાઓએ તે વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ વસ્તુઓમાંથી સરકારને સત્તર કરોડ રૂપિયા મળે છે. એટલે તે બંધ થતા હોય ત્યાં સરકાર આપણને સુખે ન બેસવા દે એ દેખાતું છે. સરાબમાંથી થતી કમાણીમાંથી આપણાં બાળકોને કેળવણી મળતી હોય તે આપણને ન ખપવી જોઈએ. સ્વરાજ્યમાં સરાબની કમાણી તો આપણને હરામ હોવી જોઈએ. તે વિના આપણે કેળવણી આપી શકીએ છીએ એવી મારી ખાતરી છે. ડૉ. ચાંબકરે કૌંઈ ભાષણ હું

વાંચી ગયો છું. માછરૂટ તેને ઈન્સાફ કે ગેરઈન્સાફ ગમે તે કરે પણ હું એટલું તો ચાકુ છું કે મહાસભામાં ખુલી રીતે ન ચર્ચાવું હોય એવું એમાં તેમણે કશું જ નથી કહ્યું. 'રીપબ્લિક' (પ્રજાસત્તાક રાજ્ય) એ સખ્દ તેમણે વાપર્યો છે. પણ રીપબ્લિક એ જનમિલિત હક છે. હિન્દ તો અનાદિકાળથી આખ્ય રીપબ્લિક ભોગવવું હતું. બિહારની સરકાર પંચાયતને તોડવા મથી રહી છે. સરકારની કોર્ટમાં જ ઈન્સાફ મળે એમ માનવું શ્રમ છે. આપણને જનરલ ડાયર કે સર માઈકલ ઓડવાયર સામે ઈન્સાફ મળ્યો છે? હું સાક્ષી છું કે ઈન્સાફને બદલે ગેરઈન્સાફ મળ્યો છે. પણ તમે ડૉ. ચોળકરને માટે દિલ્હી ન જતા. તેમને મુબારકબાદી આપો. તમે દારૂ પીવાની ટેવવાળાઓને વીનવી સમજવી દારૂ છોડવાનું કહો. પીકાવાળાને દારૂ ન વેચવા વીનવો, ઇનશે લેવા ઇચ્છનારને તેમ ન કરવા વીનવો. પણ ક્યાંય જબરદસ્તી ન કરતા. સરકારને વિષે 'શયતાન' સખ્દ પણ તમે ન વાપરો. પંજબ વિષે પણ રોષ ન કરો. એ ટીકા કરવાનું મને એકલાને સોંપો. શરાબ બંધ કરાવવાનો તમે પ્રયત્ન કરો પણ તેમાં કોઈની નિન્દા ન કરો, ગાળો ન દો. આજ સખ્ત શખ્તોનો જગાનો ચાલ્યો ગયો છે. હવે તો કામ કરવાનો વખત આવ્યો છે. આપણે બોલવા માટે કેંદ્ર જઈએ તેના કરતાં કાર્ય કર્યાને સારૂ જઈએ—બલે દારૂ ન પીવો એને સરકાર પાપ ગણે—ત્યારે સરકારનું પોતજી તદ્દન ખુલ્લું થઈ જશે, ત્યારે તે એની મેળે નાશ પામશે. ”

ખાહીમાં મગરૂરી

પછી ગાંધીજીએ અસિચાર, ચારી, નદગાળું વગેરે આપણી વચ્ચેથી નિર્મૂળ કરવાનું કહ્યું, અને સ્વદેશીધર્મની આવશ્યકતા ઉપર બોલતાં હકીમ અજમલખાનજી વગેરે અત્યંત બારીક વૈજ્ઞાની કપડાં પહેનારા પણ આજ સ્વદેશીધર્મનું રહસ્ય સમજી હોંશથી ખાહી પહેરે છે અને તેમાં મગરૂરી માની રહ્યા છે તેમણે અનુકરણ કરવા કહ્યું. છેવટે અસ્પૃશ્યતાના પાપમાંથી છૂટવા તેમજ બ્રાહ્મણ અબ્રાહ્મણના ઝગડામાં ન ફસાવા માટે ભાર મુકીને વિવેચન કર્યું અને 'તિલક સ્વરાજ કાળો' માટે શિક્ષા પણ માગી. થોડી જ વારમાં સારી રકમ જમા થઈ. આ પછી કાર્યવાહકોની સભા હતી તે પૂરી થતાં રાતના બાર વાગ્યા. તે જ રાત્રે જબલપુર જવાને માટે અમારે નાગપુર ઉપડવાનું હતું એટલે તા. ૩૦મીની સવારે તો અમે પાછા નાગપુર પહોંચ્યા.

સિવની—જબલપુર

વખત બચાવવા અને અનુકૂળ વખતે પહોંચવા માટે અમારે અહીંથી ટ્રેનને બદલે મોટરમાં જબલપુર જવાનું હતું. એકસો પાંસડ માઇલનો પાથરોટોર રસ્તો છે. રસ્તા પરનાં ગામડાંઓને તો ખબર પડી જ નહોતી અને હર જગ્યાએ લોકોનાં ટોળાં હાજર જ હોય ! મધ્ય પ્રાન્તમાં ગરીબાઈ બહુ છે, તેમાંય આ વખતે દુષ્કાળે પોતાનો પંજો તેના ઉપર નાંખ્યો છે. અરધેક રસ્તે સિવનીમાં એક કલાક રોકાવાનું હતું. અસહકારની હડતમાં સિવની ઐતિહાસિક સ્થળ બન્યું છે. શ્રી. ભગવાનદીનજી મધ્ય પ્રાન્તના એક પ્રતિષ્ઠિત આગેવાન

ખાહીમાં
મગરૂરી

સિવનીમાં
ગાંધીજી

છે. તે અસહકારને અંગે અહીં બાબ્બાન દેવા ગયા હતા તે પછી તેમને પકડવામાં આવ્યા હતા. સિવળી ગામ નાનકડું છે ને ૨ હલરની વસ્તી છે. વસ્તીમાં દક્ષિણી, હિન્દી અને મારવાડી લોકો છે. દક્ષિણીનું પ્રમાણ સહેજ વધારે હશે. અહીં પ્રથમ સ્ત્રીઓની સભા હતી. ગામના પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓ ઘણી એકઠી થઈ કહેવાય. ‘તિલક સ્વરાજ દંડ’માં પણ સારી રીતે પૈસા તથા ફાગીના ભરાયા. આ સભા પછી જાહેર સભા થઈ. લોકો સખત ગરમીમાં પુઠા બેઠા હતા તેમાં તેમનો ઉત્સાહ અપૂર્વ હતો. બાપજીમાં ભગવાનદીનજીના ઉત્સાહનો ઉલ્લેખ કરવા માંધીજી ચૂકયા નહિ: “ભગવાનદીનજી અહીં બાપજી કરવા આવ્યા ને પકડાયા તેથી મને અહીં રોકાવાની વિશેષ ઇચ્છા થઈ. બીનગુન્દેગારને સરકાર પકડે તે આપણી જીતની વાકાસ નિશાની છે. આવી રીતે પકડાવામાં આપણે આનન્દ અને લ્હાવો માનવાં જોઈએ.”

ઝટરનું પાણી

દાર કે ઝટરનું પાણી ?

દારનો ત્યાગ કરવાનું સમજવતાં માંધીજીએ કહ્યું કે “દાર પીવા કરતાં ઝટરનું પાણી પીવું જાહેતર છે. ઝટરનું પાણી ગંદું છે, તેનાથી રોમ થાય એટલું જ; પણ દારથી તો આત્મા મલિન થાય છે.” પછી આ હીલચાલ આત્મશુદ્ધિની કેવી રીતે છે અને એવી પ્રબળીય શુદ્ધિને માટે આપણે આજે શું શું કરવું જોઈએ તે સમજાવ્યા બાદ ‘તિલક સ્વરાજ દંડ’નું ઉધરાણું આપ્યું. તેને જવાબ પણ સારો મળ્યો. અહીંથી પરબારા જબલપુર જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં બે ચાર ગામડાંમાંથી પસાર થતાં ત્યાં લોકો ભેળા થયા હતા, તેઓએ બહુ ભારે વ્યવસ્થા રાખી હતી એમ અમે જોયું. એક જગ્યાએ તો બાઇઓ તથા બહેનો અત્યંત શાન્તિપૂર્વક ગોડવાઇને બેઠાં હતાં. અને માંધીજી આવ્યા ત્યાંથી ગયા ત્યાં સુધી તે જ વ્યવસ્થા તથા શાન્તિ રહ્યાં હતાં. આટલી વ્યવસ્થા અને શાન્તિ આખા દેશમાં ફરેક જગ્યાએ સ્વાભાવિક થઈ જાય તો સ્વરાજ બહુ સહેલું થઈ પડે. જબલપુર સંજે પાંચ વાગ્યે પહોંચ્યા. આ શહેર નર્મદાને કિનારે આવેલું છે. રાત્રે આઠ વાગ્યે વિરાટ જાહેર સભા હતી. એક મોટા મેદાનમાં પચાસથી સાઠેક હલર માણસો મળ્યાં હશે ! સ્ત્રીઓની સંખ્યા ત્રણ હલર જેટલી હતી. અહીં સ્ત્રીઓને સ્વરાજના ફાગીમાં ધરેણું આપવાનો રોખ હોય તેમ દેખાવું હતું. બીજા દિવસે બપોરે સ્ત્રીઓની ખાસ સભા મળી હતી તેમાં પણ પુષ્કળ ફાગીનો ભેટ કરવામાં આવ્યા.

૪૦

તા. ૧૦-૪-૧૯૨૧

નાંધ

§ નવા વાઈસરાય

લોર્ડ રીડિંગ
નવું
આગમન

નવા વાઈસરાય લોર્ડ રીડિંગ પ્રત્યે અસહકારીઓનું કર્તવ્ય જુલું છે. એમને આવકાર આપવાને મળનારા મેળાવાઓમાં જેમ આપણે ભાગ ન લઈએ તેમ તેવા આવકારની જાણે પણ આપણે ન જ થઈએ. તેવા આવકારને વખોડી કાઢનારા કોઈ મેળાવા થતા હોય તે

તેમાં પણ આપણે ભાગ ન લઇએ. અંગ્રેજો જેટલે આપણે કશું વ્યક્તિગત વેર નથી. અધિકારીઓની સામે પણ આપણે કશું અંગત વેર નથી એવો જે તન્નને ચલાવી રહ્યા છે તે રાજ્યતન્નને આપણે નાબૂદ કરવા ઉઠ્યા છીએ, અને તે તો આપણે કર્યું જ કર્યો છે. કારણ એ રોમેરેમ સેતાનિયતથી બરેલું છે. અમલદારોમાં પણ ડાયર જોડવાયર જેવા જેમણે હિન્દુસ્તાનનું અનિષ્ટ કર્યું છે અને જેમણે તેનું નિમક ઢરામ છીકું છે, તેવાઓનો આપણે ટાળો કરી રાખીએ. હોર્ડ રીડિંગને તો આ અમૂલ્ય તક મળી છે એમ કહી શકાય. એ પ્રતિભા-શાળી ભતિમાં જન્મેલા છે. ‘અન્યજન’ એ શી વસ્તુ છે અને એના અન્તરની લાગણીઓ કેવી હોય એ તેઓ જાણે છે. જો અસહકારીઓની લડતને તેઓ નિર્વિકાર મનથી તપાસી જોશે અને પછી જો તેઓ તેમની માગણીની હિમાયત કરવામાં નિષ્ફળ નીવડશે તો તેમને પોતાને જ અસહકારી થવું રહ્યું. જ્યાં સુધી સરકાર તરફથી પશ્ચાત્તાપ નથી ત્યાં સુધી તેઓ અસહકારીઓને ગઈ ગુજરી વિસરવાની વાત કેમ કરી શકશે ? તેમ મુસલમાનોને પણ તેમની ન્યાય માગણીઓ છોડી દેવાનું અગર નો હિન્દુઓને પોતાના બાઈઓને દગો દેવાનું પણ તેમનાથી ન જ કહી શકાય. છેલ્લી રહી સ્વરાજની વાત. એમાં પણ વાઈસરાય સાહેબથી પ્રભને એવો જન્મસિદ્ધ હક મેળવવાની વાત લેન્ડેસાયરની ખાતર કે બીજા કોઈની પણ ખાતર મુલતવી રાખવાનું કહી શકાય એમ નથી.

આમ નાં હોર્ડ રીડિંગને ચારેમેરથી હિન્દી માગણીઓને લગભગ સાવ પ્રતિકૂળ અને વિરોધી એવા અધિકારી વાતાવરણ વચ્ચે માયું ઉંચું રાખી રહેવું આમે બારે તો પડવાનું જ છે. અસહકારીઓએ એ મુશ્કેલીઓમાં વધારો કરવાની જરૂર નથી. અસહકારીઓને તો એવો નામદાર પોતા તરફથી હિન્દુસ્તાનનું વધારેમાં વધારે શુભ કરવા ધારે છે એમ જ માનીને ચાલી જોવું જોઈએ. તેઓ કશું પ્રત્યક્ષ કરી શકશે કે કેમ એ અભાવનો સવાલ છે. તેમ તેઓ તેવું કશું કરી નાખશે એમ માની લઈ આજના પ્રિઝા બાંધવાની સામે પણ અસહકારીઓને ચેતવું હું. આ આપણી આખી લડત જ સ્વાઘ્રય અને સ્વાવલંબનની છે. આપણી અભિવૃદ્ધિને માટે જોઈવું વાતાવરણ તેમજ ખાતરપાણી પણ આપણે જ પેદા લેવાં કરી રહ્યાં છે. એ સાધનોમાં નમૂનેદાર ખાનદાનીથી આપણા કાર્યમાં હરકોઈ સી કે પુરમની શુભેચ્છા અને સહાનુભૂતિ આપણે મેળવી લેવી એ પણ આવી ભય છે.

મારી ઓરિસ્સાની મુસાફરી

ગોપબન્ધુ દાસ

ન્યારે ઓરિસ્સામાં દુકાળ હતો ત્યારે જોકે ઓરિસ્સાનું દારિદ્ર્ય હું સમજી શક્યો હતો તોપણ મારી માન્યતા એવી રહેલી છે કે અપારણના જેટલું કંગાલ લોકો ક્યાંય નહિ હોય. પણ અને ખાસ્તી છે કે ઓરિસ્સા ચડી ભય છે. તફાવત એટલો છે કે અપારણમાં અખીના

ઓરિસ્સાની
ક'આસિયત

માલીકોનાં દુઃખથી ખીમ્મ થોડો જીખારી થયા હતા, અને મોરિસ્કામાં એ દુઃખ છે તે કુશલતા કોપથી થયેલું છે. હાં તો અનારકિથી ખાન્ય ન પાકે અથવા તો અતિરક્તિ થઈ રેલ અને ને પાકે તેમજ ધરો ધીવાઈ જાય; તેથી મોરિસ્કામાં તો સદાય કુમળ જેવું હોય છે.

ગોપબન્ધુ-
ભાવની
ઉદ્ધતિયા

આ કંઝાલ દેસમાં અત્યારે ખરા નેતા ગોપબન્ધુ ઠાસ છે, જેમણે રા. અમૃતલાલ ઠાકરને કુમળ વેળાએ પૂરી મદદ દીધી હતી. ગોપબન્ધુ બાણુ વજીલ થયા, થોડાં વર્ષ વજીલાત કરી પણ ઉપરે ઠાકી દીધી ને પોતાનું સર્વસ્વ દેસસેવામાં અર્પ્યું. તેમણે પુરીથી છેડે બાર માર્કે દૂર આવેલ સખીગોપાલમાં એક નિશાન કાઢી.

કુંજસાળા

તેમાં ઉલ્લેખ ને બાણુને અને સંજીવવામાં આવે છે. તે સાળા સરકારમાન્ય કરવામાં આવી હતી, પણ અસહકારના કારણે પત્રી ગોપબન્ધુ બાણુએ સરકારનો કાણુ કાઢી નાખ્યો. કેટલાક બાળકો તેથી મયા ને કેટલાક ખીલ તેમાં આન્યા. એ નિશાન સાર ગોપબન્ધુ બાણુ બને બિજા માગી દ્રવ્ય એકઠું કરે છે. આ સાળા લગભગ વીસ એકર હરિલીબી કુંજેથી ઉભરાઈ નીડી જગ્યામાં આવેલી છે. બાળકોને શિક્ષણ કોડોની કાયામાં પુઢા મેદાનમાં દેવામાં આવે છે. ઉલ્લેખમાં સુતારી કામ મુખ્ય છે. હવે કાંતવાનું ને વણવાનું કામજ કરવામાં આવ્યું છે. ગોપબન્ધુ બાણુ બિહાર ધારાસભાના સભાસદ હતા તેથી મવન રો આદિ મોઢા માણસોને નોતરતા. તેઓની દીઠા બધી નિસાળને વખાણનારી ભેઈ.

સેવાસમાજ

ગોપબન્ધુ બાણુએ એક સેવાસમાજ કાઢી છે. તેમાં કેટલાક વજીલો અને ખીલ વિદ્વાન મુદસ્સો ભેડાયા છે. આમાંનાં પણ અસહકાર સાર થયો ત્યારથી કરમાસે માત્ર કસ બાર રૂપીયા નેટથી રકમ ઉપર નિર્વાહ કરે છે. મૂઢી ચાવલની બિજા માગે છે, તે ઉપરથી હાલ સ્વરાજ આશ્રમ પણ સ્થપાયો છે. આ સંકળે અને નિસાળના બાળકોને મોરારક મુખ્યત્વે કરીને જાત, કાજ, તેજ ને મળે ત્યારે છટો ધી અથવા સાક હોય છે. તેઓનું માસિક ખર્ચ સતથી આઠ રૂપીયા આવે છે. પહેલાં થોડું ધી લેતા, પણ અસહકાર પછી તે બંધ કર્યું છે. આટલું કદ સ્વેચ્છાએ સદન કરીને હિન્દુસ્તાનમાં છવતી ખીલ કોઈ સમ જ આવે જાય છે હશે. મેં જ્યારે પૂછ્યું કે આવા નબળા મોરારકની અમ્મર સરીર ઉપર નાંક થાય? ત્યારે ગોપબન્ધુ બાણુએ જવાબ આપ્યો કે સ્વરાજ જાતર આટલું દુઃખ સહન ન કરીશ? હું તૃપ રહો. જ્યારે વિટંબણા માથે આવી પડે છે ત્યારે કોણુ બલે ક્યાંથી કમર તે સહન કરવાની સક્ષિ આપી દે છે.

જમજાથ

કુટુંબ
ખનિર

ગોપબન્ધુ બાણુની નિસાળની થાગા કસી અમે જમજાથપુરી પહોંચ્યા. પુરી ફરીઆના કિનારા ઉપર આવેલું હોવાથી ત્યાં હવાની હલેર આન્યાં કરે છે. પણ તેથી કોઈએ એવ

નહિ માનવું કે હજારમાં પુરી કુમર, ધોરબંદર, વેરાવળ કરતાં જરાયે વધી જાય છે. 'ભણીને સાહુકાર કમાઈ ખાઈ' તેમ બંગાળીઓએ અને સરકારે તેને આરોગ્ય શુભન કરાવી નામાંકિત કરી મુક્યું છે. ત્યાંથી બંગાળીઓ દર વર્ષે આરોગ્ય ચોરી જાય છે ને અઢાણ જતારાણ માને છે કે તેઓ જમનાથનાં દર્શન કરી પંડાઓને દક્ષિણ આપી પુણ્ય લૂંટી જાય છે. જમનાથનાં દર્શન કરવા હું ગયો ત્યારે મારા મનમાં અનેક વિચારો આવ્યા. મંદિર પ્રાચીન છે, લગ્ન છે. ટોચ ઉપર સુદર્શન ચક્ર ઝળી રહ્યું છે ને તેની ઉપર ધન્ય ફરકે છે મંદિરને ઉંચું બાંધવાનાં આવ્યું છે. મૂર્તિઓ નારાયણ અને લક્ષ્મીની છે. મૂર્તિઓ કંઈ ચોગી કોઈ ભવાનક લાગે છે. જ્યાં મૂર્તિ બિરાજે છે ત્યાં ધોર અંધારું છે. નથી હવા કે નથી અજવાળું. એક કે બે ઝાંખા દીવા હોય છે.

પરદેશી વાધા

મૂર્તિને વાધા પડેરાવવામાં આવે છે ને પરદેશી છે ! આટલું અધિર, આટલું અવિચારી છવન કેમ ? મૂર્તિના વાધાને સાફ તો અસંખ્ય કુમારિયઓ પ્રેમપૂર્વક ઝીણું સૂતર કાંતવી ને તેને વણકરી પ્રેમપૂર્વક વણતા. બીજાં વસ્ત્રો અપવિત્ર ગણતાં. હવે પંડાઓ કેમ પાખંડી અને પરદેશી થઈ ગયા એ વિચારમાં હું મરકાવ ગઈ ગયો. જેમ બીજા જગ્યાએ તમ અહીં પણ પંડાઓનો ત્રાસ પુષ્કળ છે. ભાવિક માયાળુઓને તેઓ લૂંટ છે. જમનાથજી આ બધા અત્યાચારના સાક્ષી થઈ કેમ બેસી રહે છે ? 'જેવા પૂજારી તેવા દેવ' એ કહેણ યાદ આવ્યું. નિરાકાર ઇશ્વર કંઈ થોડા અત્યાચારોને સહી નથી જનતો ! તેણે તો કર્મનો કાયદો ધરીને હાથ ધોઈ નાંખ્યા છે. તો પછી જમનાથજીનો શો રોષ ?

પરદેશી વાધા

હૃદયવેદક દેખાવ

અનેક જાણવાજ્ઞેમ વસ્તુઓ મને બતાવવા માં આવે છે તેમ મને દુકાળીઆનાં દર્શન પણ કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ હ ડાચિંજર મન્ત્ર રહેવાં, માંસરનાશુ વિનાનાં સેંકડો સ્ત્રીપુરુષો. બાળબાળાઓને જોઈ હું બહુ દુઃખી થયો; હૃદય વેદાયું જો આમ દુકાળીઆને અનાજ ન ગમે ને તેઓ ભૂખે મરે તો સ્વરજ મળે વા ન મળે નેનો શો અર્થ ? સ્વરાજ ને એ જ કહેવાયો કે જેનાં એક પગ માણસ ગરવાકે ને પરાણે ભૂખ્યું કે માણું નહિ રહે.

દુકાળનો ઉપાય

અનાથાશ્રમ

આ મન્ત્ર ગોખતો હું પુગીની પોલીસના મુની લાલા અમીચંદે કહેલું અનાથાશ્રમ જેવા ચાલતા. અહીં દુકાળીઆને એકાં કરવામાં આવ્યાં છે ને તેઓને સદી તેમજ પગ-લૂછણિયાં કરવાનું ને કાંતવાવણવાનું ગીમવવામાં આવે છે. કાંતવાવણવનું તો સ્વદેશીની ને અસ્પર્શકારની પદ્ધતિ પણ દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરથી હું જોઈ રાહ્યો કે

કંતામણ એ દુષ્કાળનું નિવારણ છે એ વાક્ય જરાયે ખોટું નથી. નેતાઓની સાથે મેં આ બાબત વાત કરી અને પુરી દુષ્કાળ કંડમાંથી જે રૂપીયા બચ્યા છે તેનો ઉપયોગ દુષ્કાળપીડિત લોકોનાં ઘરમાં રેડીયા દાખલ કરવા અર્થે કરવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો.

તા. ૧૪-૪-૧૯૨૧

§ દારૂગોળા

મહાસભાનો
કાર્યક્રમ

એક કરોડ રૂપીયા સ્વરાજ ક્ષાળા માટે, એક કરોડ સભાસદ રાષ્ટ્રીય મહાસભા માટે અને વીસ લાખ રેડીયા હિન્દુસ્તાનની આબરૂ ઢાંકવા માટે—હિન્દના સાત કરોડ બૂખ્યાને અન્નભોગ્યાં કરવા માટે આ બેઝવાડાની બેઠકમાં પસાર થયેલા મહાસમિતિના ઠરાવને શ્રીયુત ચિત્તરંજન દાસે સ્વરાજની લડતના 'દારૂગોળા' તરીકે વર્ણવ્યો હતો. આ વર્ણનમાં અતિશયોક્તિ છે એમ ન કહી શકાય. મહાસમિતિએ પ્રજા સમક્ષ રજૂ કરેલો આ કાર્યક્રમ બહુ ભારે કે ગુચ્ચવાડાબર્યો છે એમ પણ નહિ કહી શકાય. આપભોગ પણ ખરું જોતાં એમાં ઝાઝો નથી. માત્ર યોજનાની, નિશ્ચયની અને ઉદ્યોગની જ જરૂર છે. મહાસભાના ૨૧ પ્રાન્તો છે અને દરેક પ્રાન્તમાં મહાસભાનો આ કાર્યક્રમ ઉપાડી લઇ તેને પાર પાડવાના કામમાં આખા પ્રાન્તને પેરોળી દે એવા કાર્યકર્તાઓ પણ પડેલા છે. તેથી મારી તો આગ્રહભરી સલાહ છે કે તેમણે દરેકે સભાસદો નોંધવાના, સ્વરાજ ક્ષાળા ઉઘરાવવાના અને રેડીયા ચાલુ કરવાના કામમાં વગરવિલંબે પેરોવાઇ જવું.

એકે દિવસ ગુમાવ્યો અત્યારે આપણને પોસાય તેમ નથી એ વાત સતત આપણી આંખ આગળ રહેતી જરૂરી છે. આપણા પ્રાન્તમાંના ઉમ્મરે પહોંચેલ દરેક સ્ત્રીપુરુષ પાસે આપણે પહોંચી જવું જોઈએ અને તેમને મહાસભામાં જોડાવાની તક કરી આપવી જોઈએ. આપણે તો સમજણાં છોકરાંછોકરીઓને પણ દરેકને સ્વરાજ ક્ષાળામાં ભરવાનો રસ્તો કરી આપવો જોઈએ અને દરેકે દરેક કુટુંબમાં રેડીયાનો પ્રાણદાયી સન્દેશ પહોંચાડી દેવો જોઈએ. ગરીબમાં ગરીબ પ્રાન્તન પણ આ કાર્યક્રમનો પોતાનો હિસ્સો પૂરો કરવામાં અંદેશ! આણવાનું કારણ નથી. મારા ધારવા મુજબ હિન્દુસ્તાનમાં ઓરિસ્સા પ્રાન્ત સોંથી ગરીબ છે. ત્યાંના કાર્યકર્તાઓ જોડે મારે જ્યારે આ કાર્યક્રમ ઉપાડી લેવા વિષે વાત થઇ ત્યારે તેઓએ વગરઆનાકાની-એ પોતાનો હિસ્સો આપવા હા પાડી.

અને કેમ ન પાડે ? પ્રત્યક્ષ જગન્નાથ તેમની વચ્ચે બિરાજતા હોય ત્યાંના કાર્યકર્તાઓની શ્રદ્ધાને શા સાર સીમા હોય ? તેમની નિર્ધનતાને નવાં પૂર આવે અને તેમની સ્થિતિ સાવ નાદાર થઇ જાય એમ માનીયે તોપણ આખરે જગન્નાથજીનાં જત્રાણ પાસેથી બિક્ષા માગીને—જગન્નાથજીના તાલેવંત મહંતો અને પંડાઓ પાસેથી બિક્ષા ઉધરાવીને પણ તેઓ સ્હેજે પોતાનો હિસ્સો આપી છૂટે. એ મહંતો અને પંડાઓ પણ એમને ઘટતી રીતે સમજાવવામાં આવે તો રાજપુત્રીથી શણે આપ્યા વિના ન રહે. ખાફી આપણી શ્રદ્ધા તો શ્રીમંતાના પૈસાનાં પૂરના કરતાં ગરીબોએ આપેલા એક એક પૈસામાં જ વધુ હોની જોઇયે. સખીગોપાલના હજારો સાવ નિર્ધન લોકોને પોતાના ગજવામાંનો પૈ પૈસો ખાલી કરી આપતાં મેં જ્યોત્સનાથી જે શ્રદ્ધા અને આશા મારામાં આવી છે તે વર્ણવી જાય એમ નથી. બિહારીઓએ તો મૂઠી બિક્ષા માગની શરૂ કરી દીધી છે ! આવી મૂઠી અનાજની બિક્ષા પણ જે વ્યવસ્થાપૂર્વક ઉધરાવાય અને વપરાય તો એક કરોડ રૂપિયા એકઠા કરવામાં કશીયે અડચણ આવે નહિ.

તિલક
સ્વરાજ શણે

હું તો એટલે સુધી સૂચવું કે દરેક પ્રાન્તના કાર્યકર્તાઓએ પોતપોતાને ત્યાંના કારીગરવર્ગના મુખીઓની જોડે નિર્મળમાં નિર્મળ પ્રેમ અને સેવાનો નાતો બાંધી દેવો. સુતાર, લુહાર, ધોખી, કડીયા, બંગી, મોચી, ચમાર—સૌ કોઇને આપણે આપણી પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતા કરી મુકવા જોઇયે. સ્વરાજની અગત્ય કંઇ તેમને નિશાળે બેસાડીને શીખવવી પડે એમ નથી. સ્વરાજ જોડે રેંટીયાનો સંબંધ તો તેઓ સાનમાં સમજી જાય એમ છે. આપણાં હજી આજે પણ હયાતી ભોગવતાં ન્યાતબંધારણો—જે આપણાં સાચાં મહાજનો છે—દ્વારા આપણે એકેએક ન્યાતને અને પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષને સહેલાઇથી પહોંચી શકાયે છીયે.

કારીગર-
વર્ગની
દોસ્તી

વળી એ પણ આપણે યાદ રાખવાનું છે કે આ પૈસો તેમજ માણસો આપણે આપણી લડતને ખરો દારૂગોળો—રેંટીયા બનાવવા અને વહેંચવાને સાર જોઇયે છીયે. એ દારૂગોળાની મદદથી આપણે આજ વરસે અને બે તો આવતા જુલાઈ માસની આખર પહેલાં પરદેશી કાપડને સંપૂર્ણ અહિંકાર કરી દેખાડવો જોઇયે. એક કરોડ રૂપિયા અને વીસ લાખ રેંટીયા—આટલા દારૂગોળાની મહાસભાની ઝોઝામાં ઝોઝી માગણી છે. ગયા ડિસેમ્બરની ૩૧મી પહેલાં જે રેંટીયા દેશમાં ચાલુ હતો તે ગણવાના નથી. જાડું સૂતર માથાદીઠ ૬ રતલ આપણે વરસે દહાડે જોઇયે એ હિસાબે આપણે હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્ર કરવાને સાર ૧૮૦ કરોડ રતલ

વીસ લાખ
રેંટીયા

સુતર પેદા કરવું રહ્યું. આટલું કાપડ એક વરસમાં પેદા કરવા વરસમાં જોજામાં જોજા ત્રણસે દિવસ કરનારા એક કરોડ વીસ લાખ રેડીયા બેઠયે. દરરોજના અચ્છેરને દિસાએ વરસે દહાડે ૧૫૦ રતલ સુતર આવે. મહાસભાએ તો જૂન આખર સુત્રીમાં માત્ર ૨૦ લાખ રેડીયા ચાલુ કરવાની મામણી કરી છે. આ મામણીના મૂળમાં એ અઢા અવશ્ય રહેલી છે કે આ ત્રણ મહિનામાં વીસ લાખ રેડીયા ચાલુ કરીને પ્રભુ જે ચેતન પ્રાપ્ત કરશે તે તેને હાથે પછીના ત્રણ મહિનામાં રહેજે બીજા વીસ લાખ ચાલુ કરાવ્યા વગર રહેશે નહિ. હિન્દુસ્તાનમાં અત્યારે છ છ માણસવાળાં પાંચ કરોડ કુટુંબો હશે. તેમાંનાં માત્ર વીસ લાખ કુટુંબોને જ રેડીયાનો રસ ચડાવવાની અત્યારે વાત છે.

પરદેશી
કાપડનો
વહિવટ

અત્યારે ઠેકઠેકાણે જે કોઈ કાર્યકર્તાઓ પ્રબળ કાર્ય કરી રહ્યા છે તેમનામાં રેડીયાને વિષે મારામાં છે તેટલી અઢા હોય તો તેઓ વમરચિલ્લે કાંતતાં શીખી લેશે. સારા નરસા રેડીયાની પરીક્ષા પણ જાણી લેશે. સારા રેડીયાનાં મુખ્ય લક્ષણો હું 'નવજીવન'માં આપી ચુક્યો છું. એ જોમાં ન હોય તેવા રેડીયા ક્યાંયે ચાલુ ન કરવાની તેમણે સંભાળ લેવી ઘટે. અલખત, કાર્યકર્તાઓએ પોતે પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ ત્યાગ નહિ કર્યો હોય ત્યાં સુધી તો તેઓ પ્રભુ ઉપર કથી જ અસર નાહ કરી શકે એ કહેવાની તો કથી જરૂર જ નથી રહેતી. આપણે જાતે આ જ ક્ષણે સર્વ પ્રકારના પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી દાખલો બેસાડવા તૈયાર ન હોઈએ તો તો આપણે આ વરસે કોઈ કાળે પરદેશી કાપડનો હિન્દુસ્તાનમાં સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરી શકવાના નથી. એથી ઉલટું આટલું આ એક જ કાર્ય જે આપણે સંસ્કારપૂર્વક ઉદ્યમમાં લાગી જઈને શોભાવી દેખાડ્યું તો એ એક જ આપણામાં અદ્ભુત આશા, અઢા અને હિમ્મત પૂરશે.

ગુજરાનવાલાનું ન્યાયધ્યાન

આઈએ અને બહેનો,

એક જવાની
તેવારી

તમે સ્વરાજ માગો છો, બિલાઈત અને પંનજ વિષે ન્યાય મેળવવા માગો છો. તેની પહેલી ચરત અમન—શાન્તિ છે. આપણું વર્ક મવાલાત બાઅમન હોડું એકયે આપણી.

* બાહોરમાં સલામતીનો કાયદો હોવાથી ગુજરાનવાલામાં મળેલી જાજી સલામત અપેક્ષા બાપણ; તા. ૧૮-૩-૧૯૨૧. (આ બાપણ સંસભવાને બાહોરના લોકોની ત્રણ દૂનો ખીઓખીય લલકરને આવી હતી.)

પાસે બે ચોખ્ખા રસ્તા છે. એક લલવારનો અને બીજો લલવારને આનમાં રાખવાનો. હિન્દુઓ, મુસલમાનો અને શીખોએ આપણને કહી કીધું છે કે આપણી માતૃભૂમિ બીજે જ રહેતે મળી શકશે. ગુસ્સાથી, મારપીટ કરવાથી કે હિંમતથી નહિ મળે. હું તમારા સહુમાં શકુબહસન જેવા થવાની વાત કહ્યું હતું. શકુબહસન સાહેબ હમણાં જ વિદાયતથી પરણીને આવ્યા છે. કાલિકટમાં તેમણે એક મોટો જલસો ભરવાની તૈયારીઓ કરી હતી. જલસો ભરવાનો વખત થયો હતો તે જ વખતે માછરૂં તેમના ઉપર મનાઇનો હુકમ કાઢ્યો. શકુબહસન સાહેબે વિચાર્યું કે જો તેઓ ઉલ્ટી થીએ જલસામાં જતા અટકશે તો લોકો ઉત્કેશથી જઈ તોફાન કરી મુકશે. તેઓ વરત જ હુકમનો અનાદર કરી ત્યાં મથા પરિણામે તેઓને પકડવામાં આવ્યા અને સરકારે તેમને માફી માગવા કહી. પણ તેમ કરવા તેમણે ઇનકાર કર્યો અને જેલમાં મથા. આવી સામાન્ય ફરજ બલવવાની શક્તિ આપણા સહુમાં હોવી જોઈએ. આપણને જે જોઈએ હોય તે માટે જે જવાની આપણી તૈયારી હોવી જોઈએ.

હસતાં હસતાં મરી જાઓ.

વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે હું કહું છું કે તમે તમારા ગુસ્સાને કાણમાં રાખો. તમે કોઈની પાસે પરાણે કંઈ કામ ન કરાવો. તમને જે લાગે કે કોલેજમાં રહેવામાં હીણપત છે તો આજે જ કોલેજ છોડો પણ બીજા કોળના ઉપર બલાતકાર ન કરો. બીજાઓને સમજાવવાનું કામ શાલાખાનું છે. અસહકારમાં તબીબ રહેલી છે. તબીબથી આપણી લાકાત થાય છે. જે જોઈ કરે તે પોતાની લાકાત જોઈ જોડે છે. તમે તમારા કામથી, તમારી લાકાતથી, તમારી બહાદુરીથી તમારા કાંઈ નબળા લોકો ઉપર અસર પાડો.

હસતાં
મરી જાઓ

વિદ્યાર્થીઓને જેણે ૨૧ દિવસ સુધી અઠાર માઈલ સખત વાપમાં ચલાવ્યા તેનો જુલમ હું અલિષ વાલા બામની કવલ કરતાં વધારે બચકર માનું છું. મને જો કોઈ જોણી મારે તો હું તેને જીવી જઈ. પણ જો કોઈ જોરજુલમથી મારી પાસે યુનિયન જોડની સલામી કરાવે તો હું મારી બારેમાં બારે નામોશી થયેલી માણું. અલિષવાલા બામમાં મરેલા માણસો સહીદ થયા, જ્યારે જેટ ઉપર ચાલનારા અને નાક થસનારા લોકોએ આખા હિન્દુસ્તાનને લજ્જા. રિન્દુઆ, શીખો, પઠાણો ! તમે ફરીથી જો રીતે હિન્દુનું અપમાન ન થવા દેવા. સંભવ છે કે ફરીથી માર્શલ હો આવે. તે વખતે હું જોડે રાખીશ કે એકે છાકરો કે એકે છાકરી પોતાની ઈજા વિરુદ્ધ યુનિયન જોડની સલામી કરનાર નહિ હોય; એકે હિન્દુ, મુસલમાન કે શીખની પીઠ ઉપર જોણનો પા નહિ લાગે. કોઈના મારથી બચ પામીને નાસવું એનું નામ સત્યાગ્રહ નથી. ખરો સત્યાગ્રહી જોણની સામે બેઠકક જોડો રહી મરી જાય છે. આ સ્વરાજની સરત છે. આટલી લાકાત તમારામાં હોય તો સ્વરાજ તમારા હાથમાં છે. જો તમને કોઈ મારવા આવે તો તમે હસતાં હસતાં મરી જાઓ એનું નામ 'શહીદી બહાદ'—આત્મબલ છે.

જંદી અદાલતો

જંદી
અદાલતો

હું વકીલોને કહું છું કે તમે જંદી અદાલતોનો બહિષ્કાર કરો. બીજા પ્રાન્તના વકીલો સાથે તો હું મળક પલ્લ કરી શકું, પણ પંજબનો એક વકીલ કેમ હજી અદાલતોમાં ટકી શકે છે એ મારી સમજની બહાર છે. જે અદાલતોમાં લાલા હરશીનલાલ જેવા તમારા નિર્દોષ નેતાઓને કાળા પાણીની સળ થઈ શકતી હોય તેનો કારભાર જ્યાં સુધી તમારા હાથમાં ન આવે ત્યાં સુધી તમે તેમાં ધરીબર પણ કેમ પણ રાખી શકો? શું પાપી પેટને માટે સહનતની ગુલામી કરવાની જરૂર હોય? એમ હોય તો સ્વરાજ અસંભવિત છે.

ખરું અર્થશાસ્ત્ર

ખરું
અર્થશાસ્ત્ર

મારી બીજી શરત પણ ધણી સાધારણ છે. આપણે હિન્દમાં મળી શકે તે જ વસ્ત્ર પહેરવાં અપવાદ વસ્ત્ર વિના ચલાવવું. આ પોતાના બાળકને રોજમાંથી મુક્ત કરવા હિન્દુસ્તાનને એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી ફરી વળવાની તાકાત ધરતે છે. ત્યારે શું આખા હિન્દુસ્તાનને રોજમાંથી મુક્ત કરવા માટે આપણે સ્વદેશીની સાધારણ શરત પાળવા અશકત હોઈશું? ચતુર કાંતવામાં દરેક સ્ત્રી, પુરુષ, બાળકે થોડા કલાક આપવા એ મહેલી વાત છે. હું નથી માનતો કે પંજબના છોકરાઓ બીજા પ્રાન્તના છોકરાઓ કરતાં ઓછા બહાદુર છે. હું આશા રાખું છું કે તેઓ મને એમ નહિ કહે કે કાંતવું એ તો આરનોના ધંધો છે. મહેરોમ થી નીકળી જવું એ તમારી મહેલી ફરજ છે. નીકળીને શું કરવું એ ત્યારપછી વિચારવું હું તો તમને નિશાળો કે કોલેજો છોડ્યા પછી રેંદાંચો લેવાના સલાહ આપી શકું. તેથી તમે એવા પ્રચારક ભનગો કે તમારા પછીની દુનિયા પણ તેને ઉપાડી લેશે. હું કપડાં વણવામાં કે કાંતવામાં કેઈ જાતની નામદી નથી જોતો. જે મને કહે કે તેમાં નામદી છે તે જાણતા નથી કે મદાનગી શેમાં છે. જે પુરુષ વીશી મા કામ કરે છે તે રસોઈ કરવાના કારણથી નામદી નથી બનતો. એક જમાનામાં હું દબરો લોકોને જમાડતો હતો ત્યારે હું મદદમાં લેખાવા વધારે લાયક હતો. ખરું અર્થશાસ્ત્ર રેંદાંચામાં છે, જે તમને રમેશચન્દ્ર દત્ત, મિલ કે રાધાકમલ મુકરજી કદી નહિ આપી શકે હિન્દની આર્થિક સ્વતંત્રતાની આ ચાવી છે.

માખાપ જોડે અંગ્રેજ

વકીલોનો
જમ

હું ધણી પંજાબી વિદ્યાર્થીઓના પરિચયમાં આવ્યો છું. જ્યારે તમે તમારાં માખાપોને અંગ્રેજમાં ફાગળ લાગે છે ત્યારે મારી આંખમાંથી દુઃખનાં લોહી વહે છે. તમે જે પરાઈબાષા મારફતે સ્વરાજ લેવાં માગો તો તે અસંભવિત છે. તમે એક વર્ષ માટે બીજે મધો અભ્યાસ છોડી દઈ હિન્દી શીખી લો એમ હું ઇચ્છું છું. તમે કહેશો કે અમારા ધરનો ગુજારો કેમ ચાલશે? હું પૂછું છું, “શું તમે થુલી અને પટેલા બાકીને ચેટ નહિ ભર શકો?” દરેક હિન્દી દીઠ સરેરાશ વાર્ષિક આવક રૂ. ૨૬ છે. અમેરિકામાં ૪૯ પાઉંડ છે! આ સ્થિતિમાં આપણને

તેના જેટલું ખરચ રાખવાનો શો અધિકાર ? આપણા ત્રણ કરોડ ભાઈઓ અને બહેનોને એક જ વખત ખાવાનું સાંપડે છે. ધીછાંટા કે અથાણાં તો તેમને ભેવા નથી મળતાં. તેમનાં બાળકો દૂધ વિના જીવે છે. (અને મરે છે.) વિદ્યાર્થીઓને એવા આશય તો ન જ હોય. ક'ગલિયત સ્વીકારવી એ તેઓના ધર્મ છે.

તિલક મહારાજનું શ્રાદ્ધ

એક શરત રહે છે. જે તિલક મહારાજને તમે સહુ પૂજો છો તેમના નામ પાછળ તમે સહુ પેતપેતાની શક્તિ પ્રમાણે સ્વરાજને ખાતર દ્રવ્યનું દાન કરશો એમ હું આશા રાખું છે. સ્વરાજ એ તિલક મહારાજનો મહામન્ત્ર હતો. તે સ્વરાજ હિન્દને માટે લેખું એ તિલક મહારાજનું શ્રાદ્ધ છે. પંખંબની પ્રવૃત્તિ માટે લાલાજીને એક લાખ રૂપિયાની જરૂર છે. તે તરત પૂરા પાડવા એ તમારી સહુની ફરજ છે. પણ બીખારીન પાછ ફેંકીયે તેમ લાલાજીને પૈસા આપીને તમે સ્વરાજ નહિ મેળવો. તમારે સહુએ સોદાખર થવું જોઈશે જીવેરી જેમ ભારે હીરાની તેવી જ ભારે રકમ આપે છે તેમ જ સ્વરાજરૂપી હીરા માટે તમારે પણ ભારે રકમો આપવી જોઈશે. આજે પહેલી વખત હું જરા દુઃખાયો. હું જ્યાં જઈ હું ત્યાં બૈરાઓ મને પૈસાથી ભરી મુકે છે. પણ આજની સ્ત્રીઓની સભામાં મેં કજીસાઈ જોઈ. હું સ્ત્રીઓના આશીર્વાદ માગું છું. પણ તેમની ઉદારતા મારફતે, કંજીસારી મારફતે નહિ. જેઓ સ્વરાજનું કાર્ય કરી રહ્યા છે તેને નિર્ભય કરવા એ તમારું કામ છે. જો તમને લાલાજી માં વિશ્વાસ ન હોય તો મને તેમ કહી દેજો. પણ જો તમે માનતા હો કે લાલાજી પંખંબના શેર છે તો તમે તેમને શેરને સન્તોષ થાય એટલો ભાગ આપજો.

અસહકારીઓના હાથમાં તો કીમીઓ પડ્યો છે. આપણે કેઇની સાથે જમણા કયાં વિના આપણું કામ કાઢી શકીયે છીયે. આપણે નથી ગુરુદ્વારાનો કળજો લેવાની જરૂર કે નથી ટોર્ક મસજીદ કે મન્દિરનો કળજો લેવાની જરૂર. આપણે જે વસ્તુ લેવા માગીયે તે મરીને લઈ શકીયે છીયે. જેટલી શેતાનિયત આપણા પ્રતિપક્ષીનાં છે તેટલી મેળવવા બેસીયે તો તો આપણને સો વર્ષ જોઈયે.

ખાનદાનીની લડત

જેવટે હું પ્રાર્થના કરું છું કે ભારત, મરદ, વકીલ, વિદ્યાર્થી બધાને ઈશ્વર એટલું કહેવાની તાકાત આપે કે 'અમે મરજું, પણ કોઇને મારજું નહિ' જો રાષ્ટ્રીઆર કે ચિન્તામણી તમારી પાસે આવે તો હું ઉમેદ રાખું કે તમે 'રોમ - રોમ' ન પોકારતાં તમારી વતજીકથી તેમના મન હરણ કરો. હું તેમનો પૂજારી છું. તેઓ માને છે કે સરકારની સાથે રહેવામાં શ્રેય છે. હું માનું છું કે તેઓ ભારે ભૂલ કરે છે. પણ તેઓ પણ માને છે કે હું ભૂલ કરું છું એ બધાને હું આપણા યુજરગ લેખું છું. તેમની સાથે વેર કરજું આપણને ન પાડવે. આપણે ખાનદાનીની લડત લડીયે છીયે.

તિલક
સ્વરાજ શળો

ખાનદાનીની
લડત

૧ પંબળમાં ગાંધીજી

[૪. ૯૪૫થી માફ]

મારા મથા પત્રમાં હું રોહતક સુધી પહોંચ્યો હતો. રોહતકથી ગાંધીજી લાહોર આયા. અહીં સભાનધીનો કાયદો હતો. બુજરાનવાલામાં ગાંધીજી બાવણ થયું તે હું જીને આપી મથા છું. એ જ સભામાં લાહોર પણ પહોંચી જ લામણીયનું બોલ્યા. તેમાંથી નીચે થોડો જામ આપું છું:

પંબળની
સાથેથી

“હમણાં હમણાં પંબળની સિસિત પ્રબલો કેટલોક જામ મારા ‘બહે માતરમ’ ના લેખોથી નારાજ થયો છે. પણ મને કોઈની ઓરી ખુસામલ કરવાની આવત નથી. પંબળમાં અપણા બાઈએ એ ન મોશીબરું વર્તન કરેલું તે વિશે બધી હું અમેરિકામાં બહુ સરમાયો હતો. અહીં આવ્યા પછી અરે તેથી વધારે સરમાયું પડ્યું છે. હું ટકી નહોતો ખારતો કે પંબળની સિસિત વલ ચોતાની ઉપર આવ્યો સુધી નામોસ્તી લેશે એ એક જ બહાદુર બાઈ એક તે સ્વનબાઈ. જનરલ કાવરની ચોથી સામે ચોતાના સરીરની રક્ષાને વખ્ત સમજ તે ચોતાના પતિના મૃત સંસ્કારની આજબ જલિયાંવાલા બામમાં આખી રાત બેઠી રહી ! એ અઠાર અઠાર માર્કિસ સુધી ફેંછવાત ચાલવાનો કોલેજના વિદ્યાર્થીઓએ કનકાર કર્યો હતો તો કું થાત ? હોડાન માર સહન કરવો પડત, કેટલાકને રબ આપવામાં આવત. પણ થોડા વિદ્યાર્થીઓના આત્મજોમથી આખા પંબળનું માન રહી ભત.

બહોળો
વચન

“પંબળના સિસિતોને હું કહેવા માગું છું કે એ તમે એને તમારા બુજરામ ગણો છો તેની સપાસણ આજના પણ નહિ પાલો તો તેઓ જ્યારે તમારાં મસ્તકો મામસે ત્યારે કેમ કરી આપી શકશે ? મારે સરમથી જૂલ કરવું પડે છે કે અમેજી તાલીમે આપણી પ્રાચીન સભ્યતાનો નાશ કર્યો છે. તમારામાં જ્યારે જરાયે નથી. મને ગાંધીજીની સાથેની યુસાફરીઓમાં ખૂબ જોવા મળ્યું. લોકો તેમને રાત્રે નીરાંત નથી આપતા. તેમની મનાઈઓની પણ તમારા ઉપર કંઈ અસર નથી થતી. તેમના આરામની તમને કંઈ ચિન્તા નથી રહેતી. એ સોનાની ચિડિયા ખસે અઠગક સોનું મેલવવાની આસા રાખો છો તેને આવી વલણથી તો તમે જોઈ લેશો.

પંબળની
વિદ્યાર્થી-
ઓને

“વિદ્યાર્થીઓ ખસે હું એક આવેસનું કાર્ડ નથી હમ્મતો. સેંગરા વિદ્યાર્થીઓએ હડતાલ પાડી અને મોટિસો મોડલી પણ તેમાં બધા પાછા કોલેજમાં ગયા તમે તોળીને મોલો, પણ મોલો તે પર કાયમ રહો. હજી સુધી પંબળના જુલમો પછી પણ એ તમે કોલેજ નજી છોડી તો મારા ઉપદેશથી તો સાની જ છોડ્યો. મોટિ હું તો તમને છોડવાની અરજી નથી કરતો, કેમકે મારા હસાં વધારે જબરદસ્ત, વધારે પવિત્ર અને વધારે ધર્માત્મા જાતિ વખતે છોડવાનું કહી ચુક્યા છે. પણ હું એટલી ચેતવણી આપું છું કે એક વખત છોડ્યા પછી ફરીથી સ્વપ્ને પણ જવાનો વિચાર ન કરો.”

આ પછી લાલાજીએ કૌંસેન ઠાંડનારા વિલાઈગિની મહાદેવી પંચમ પ્રાન્થિક સમિતિ કું કરી સમીરે એ વિમતવાર સમભવું. વૈસાનું ઉપરખું પક્ષ તેટલું જ ભારે મળું. કેટલાક લોકોએ તો પોતાના ખીલાં અક્ષરશઃ ઠાલવી આપ્યાં. કહ્યું આપ્યા વિનાએ તો ભાષે જ માર્ક રહ્યો હતો. અર્ધા કલાકની અંદર અદારસો એટલા રૂપિયા, વૈસા અને નેટોથી માધીજીની પાદર જવાબા લાગી. આઠથી નવમ રકમ હજી મુખી કોઈ સલામાં થયેલી અને વાંદ નથી.

તે જ સાંઠે નીકળી બીજી સવારે માધીજી તથા લાલાજી રાવભપિંડી પહેર્યા. એ ઘડેર દિની સરભારમ એક બડા ફાંછ મથક વરીકે મસકાર છે. સર મહાકલ ઝોડવાયરે ફેલની જાણીમાં વધારેમાં વધારે માણસો આ ભાગમાંથી એળવેલા. રાવભપિંડીથી વૈસાવર અને અફવાનિસ્તાનની સરહદ પાસે છે. કારમીર પક્ષ અહીં થઈને જ જવાય છે અહીંનું વર્ણન માધીજી પોતે 'નવજીવન'માં આપી ચુક્યા છે તેથી કું નહિ આપું. અહીં જીમોની તથા પુઠેણીના સલામાં મળીને હામીનાઓ ઉપરાંત ત્રણ હબર રૂપિયા એટલી રકમ તથા એક મારવાડી પ્રહરશ પાસેથી ૧૦ હબરની રકમ વિલક સ્વરાજ ફાળામાં બરાઈ. રામજીજી

મતઉત્તરપાનમ

આજના દિવસ પવિત્ર સપ્તાહનો છેલ્લો દિવસ છે. અખાલુ તે દહાડે જરૂર અપવાસ કરે, પ્રાથના કરે. માર્ક દ્રવ્ય તો એ જ માગી રહ્યું છે કે પરાધીન હાલમાં આ આપણી ઉઠી તેરમી એપ્રિલ હો. પક્ષ એ કંઈ મારા હાથમાં નથી. ઉશ્કરના હાથમાંયે નથી. સ્વરાજ ઉશ્કર પક્ષ આથે એમ નથી. સ્વરાજ તો આપણે હાથે જ લેવું રહ્યું તે લેવાનો રત્નો એક જ છે. એ આપણે સમજાયે અને તે પ્રમાણે વરવીયે ત્યારે સ્વરાજ જ છે. આપણે આ વર્ષે જ પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરવો છે. તે બહિષ્કાર કરવા સાર કરેકે પોતાનું કરીર ને પોતાની પેઠી જવાણી લેવાં. પરદેશી કાપડનો સત્વર ત્યાગ કરવો. બીજા કું કરે છે લેને ખ્યાલ જ નથી કરવાને. ઓજમાં આજાં કપડાંથી ચલાવવાની ટેવ પાકી નાંખવી અને પોતે ફેરિયા ચલ વલે અને બીજાને ચલાવવાની સલાહ દેવી.

તેરમી એપ્રિલ

તા. ૧૭-૪-૧૯૨૧

§ રાષ્ટ્રીય ધ્વજ

એકએક રાષ્ટ્રને પોતાનું રાષ્ટ્રીય નિશાન—રાષ્ટ્રીય ખબ—એકથે. હુનિયાના ઇતિહાસમાં પોતાના રાષ્ટ્રના ધ્વજને ફરકતો રાખવા, તેની ઉજવતને આંચન લામવા દેવા લાગે લોકોએ તેમજવલવારે સામે પોતાના પ્રાણ ન્યોંજાવર કર્યા છે. એ એક જાતની એવી સ્મૃતિપૂલ છે કે જેને માનવસમાજમાંથી કાઢી નાંખવી પાપ મણાય.

રાષ્ટ્રીય ધ્વજને ચિહ્ન

●● રાવભપિંડીની બહેનો—૫. ૮૯૨

* સત્યાગ્રહ સપ્તાહને છેલ્લો દિવસે બહાર પરદો સન્દેશી; તા. ૧૭-૪-૧૯૨૧

કારણુ ધ્વજ એ ભાવનાનું પ્રતીક છે. 'યુનિયન જૅક' રસકતાની સાથે જ અંગ્રેજ-ના હૃદયમાં જે જે કંઈ ભાવનાઓ સ્ફુરી ઊઠે છે તેનું માપ કાઢવું કઠણ છે. 'ભગવા ઝુંડા' પર દૃષ્ટિ જતાંની વાર મરાઠાઓનો આખો મહારાષ્ટ્રધર્મ, માવળાઓના આત્મચત્ર અને શિવાજીનું સ્વાર્પણ કેઈ પણ મરાઠાની નજર સન્મુખ ડલું રહે છે ચાંદ અને તારો ઇસ્લામના કોઈ પણ અનુયાયીમાં રહેલાં ભારેમાં ભારે શૌર્યપરાક્રમ બહાર આણવાને બસ છે.

હિન્દનો
રાષ્ટ્રીય
ધ્વજ

આ વસ્તુ સમજી લઇએ તો આપણે માટે પણ એક રાષ્ટ્રીય પતાકાની જરૂર સહેલાઈથી સમજી શકાય છે. હિન્દીઓનો—હિન્દુ. મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, યહુદી અને બીજા જે જે કોઈએ હિન્દને પોતાનું વતન કરી માન્યું છે તે બધાનો—સામાન્ય એવો એક રાષ્ટ્રીય ધ્વજ અવશ્ય જોઈએ, જેને ફરકાવવા અને ફરકતો રાખવા આપણે જીવીએ અને જેને પડવા ન દેવા આપણે આપણા પ્રાણ ન્યોછાવર કરીએ.

મઝલીપટ્ટમના રાષ્ટ્રીય મહાવિદ્યાલયવાળા શ્રી. વેંકય્યાએ દુનિયાની પ્રજાઓના ધ્વજોના ચિત્રો અને વર્ણનાવાળું એક પુસ્તક કેટલાંક વરસો થયાં પ્રગટ કરેલું છે. તેમાં તેમણે હિન્દી પ્રજાના એક રાષ્ટ્રીય ધ્વજને વિષે પણ કેટલીક સૂચનાઓ અને નમૂનાઓ રજૂ કરેલા છે છેલ્લાં ચાર વરસથી મહાસભાના દરેક બેઠક વેળાએ શ્રી. વેંકય્યા આ રાષ્ટ્રીય ધ્વજનો સવાલ જે અખંડ ઉદ્ભવ તથા ઉમંગથી ચર્ચતા તે જોઈ હું હમેશાં રાચતો ખરો, છતાં તે વિષે મારા અન્તરમ કદી ઉમંગનો ઉડતો નહિ. આખા રાષ્ટ્રનું અન્તર હલાવે એવું કશું એમના એ નમૂનામાં હું જોઈ શકતો ન હતો. એવી ચિત્તાકર્ષક સૂચના રજૂ કરવાનું ભાગ્ય તો એક પંજાબી ગૃહસ્થનું હતું.

રાષ્ટ્રીય
ધ્વજની
ચોળના

જલધરવાળા લાલા હંસરાજે મારી જોડે રેંટીયાના બાવિની ચર્ચા કરતાં અનાયાસે જ સૂચવી દીધું કે એને આપણા સ્વરાજ ધ્વજ ઉપર કાં સ્થાન ન મળે ? તેમની આ સૂચનામાં રહેલી નવિનતાથી હું અચરજ પામ્યો. બેઝવાડામાં મેં શ્રી. વેંકય્યાને લાલ (હિન્દુઓનો રંગ) અને લીલી (મુસલમાનોનો રંગ) બોંય ઉપર રેંટીયાનું ચિત્ર દોરેલો એક ધ્વજ તૈયાર કરી આપવા કહ્યું. ત્રણ કલાકમાં તો તે તૈયાર થઈને મને તે મળી પણ ગયો. જરાક જ મોઢું ન થઈ ગયું હોત તો મહાત્મમિતિની બેઠકમાં પણ એ રજૂ કરી શકાત. પણ એક રીતે એ યોગ્ય જ થયું એમ કહું તો ચાલે.

વધુ વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે આપણા રાષ્ટ્રીય ધ્વજની ભોંય ઉપર બીજા ધર્મેની પણ સ્થાન મળવું જોઈએ. અલખત, હિન્દુમુસલમાન એકતામાં કંઈ માત્ર એ બે જ નીતિઓના સમાવેશની ભાવના નથી. એ વ્યાપક સમ્બંધોગ છે અને તેમાં હિન્દમાં સ્થાયી થયેલા બધા જ ધર્મોની એ તાની ભાવના આવી જાય છે. જો હિન્દુમુસલમાન એક બીજા જેડે પ્રેમભાવથી વર્તી શકે તો તેઓ બન્ને મળીને હિન્દમાંના બીજા ધર્મો જેડે પણ પ્રેમભાવથી વર્તવાને બધાયેલા છે. એકતા હિન્દમાંના અંગર તો દુનિયાના અન્ય ધર્મોને દહેશતરૂપ નથી જ. તેથી મારી સૂચના એવી છે કે આપણા રાષ્ટ્રીય ધ્વજની ભોંય ધોળી, લીલી તેમજ લાલ રહે. ધોળો રંગ બીજા ધર્મોને સૂચવશે. સૌથી ઓછી સંખ્યાવાળાનો રંગ સૌથી પહેલો, મુસલમાની રંગ બીજો અને હિન્દુઓનો રંગ છેલ્લો રહે. આનો અર્થ એ રહે કે જે સૌથી વધારે બળવાન છે તેણે સૌથી ઓછા બળવાળાની ઢાલ બનીને રહેવું. આ ઉપરાંત ધોળો રંગ પવિત્રતા અને શાન્તિ પણ સૂચવે છે. આપણા રાષ્ટ્રીય ધ્વજમાં એ બે વસ્તુઓ ન હોય તો તેનો કંઈ અર્થ જ નથી. વળી આપણામાંના નાનામાં નાનાની મોટામાં મોટાની જેડે સમાનતા સૂચવવા સાર એ ત્રણે રંગ આપણા રાષ્ટ્રીય ધ્વજમાં સરખી જગ્યા રોકે.

પણ રાષ્ટ્ર તરીકે હિન્દુસ્તાન જીવી કે મરી તો એક રેંટીયા પાછળ જ શકે. આ દેશનું હરકોઈ વયોવૃદ્ધ સ્ત્રીને જઈને પૂછો. તે તમને તરત જ કહેશે કે જે દિવસે હિન્દુસ્તાનમાં રેંટીયો ઉંચો મુકાયો તે દિવસથી જ અહીં દુઃખદારિદ્રે ધર ક્યું અને આપણી બધી યરકત અને સુખ પંપતિ નષ્ટ થઈ. આખા હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીજાતિ અને આમગ્રજ તો રેંટીયાના આજના જીર્ણોદ્ધારનું મહત્ત્વ સાનમાં સમજી ગયા છે. પ્રજાને તો આ આપકાળમાં એ અમૃતસંજીવની થઈ પડ્યો છે. અનેક ગરીબ સ્ત્રીઓનો તે શીયળરક્ષક છે. મને જેટલી જેટલી વિધવા બહેનો મળી છે તેમણે આ પુણ્ય સાથીના પુનરુદ્ધારને માટે મારી આગળ આશીર્વાચનોના વરસાદ વરસાવ્યા છે. રેંટીયાનો પુનરુદ્ધાર એ એક જ આજે કરેડો બૂખે મરતા હિન્દીઓને જીવારી બે એમ છે. આ ૧૫૦૦ માર્ગલ પહેળા વિશાળ હિન્દુસ્તાનમાં ઉલોગો ખીલવવાની બીજી એકે યાત્રિક યોજના આમગ્રજને દિનપ્રતિદિન વધતી જતી કંગાલિયતમાંથી આજે બચાવી શકે એમ નથી. હિન્દુસ્તાન કંઈ એક સામાન્ય કદનો દેશ નથી. એ તો એક વિશાળ ખડ છે અને ઇંગ્લંડની પેઠે કોઈ કાળે એને કારખાનાંઓનું જાળું કરી મુકી શકાય એમ નથી, એ વાત આપણે કદાપિ

રેંટીયા-
માહાત્મ્ય

જુલની ન જોઈયે. અને આપણી પોતાની હાજતો કરતાં હજારોમણ વધારે પેઠા કરી ભૂમને તેના જોર ઉપર દુનિયાના દેશોને નીચોવવાની તો કાંઈ પણ ચોજનાને આપણે દહતાપૂર્વક અબદ અને અસ્પૃશ્ય જ માનવી જોઈયે. પ્રજાના ભય વીતતા કલાકોનો આપણા મામડાંઓ અને કુપડાંઓમાં કોયેર કપાસમાંથી કાપડ પેઠા કરવા પાછળ કપચોમ કરી દેશને સમૃદ્ધ કરવામાં જ આજે આપણી એકમાત્ર આશા રહી છે. આમ હિન્દી પ્રજાના જીવનમાં રેડીયાને કું હવા તેમજ ખોરાકના જેટલી જ આવશ્યક વસ્તુ મળું છું.

જન હિન્દુને માટે એ જેટલો આશીર્વાદરૂપ છે તેટલો જ મુસલમાનને માટે પણ છે. મઠે મુસલમાનોને તો હિન્દુઓના કરતાં પણ વધુ ઊંચાડ્યાં. એ તરફ જળતા જોઈ છે. આનાં કારણ છે. મુસલમાન જોરત પરદાનશીન છે. રેડીયો કાંતીને તે પોતાના પતિ પરના મોળને અનાયાસે કંઈકે વસાઈ કરી શકે છે. આમ રેડીયો એ જ હિન્દુસ્તાનની પ્રજાના જીવનનું સર્વસામાન્ય તત્ત્વ છે. એ વડે આપણે આજે આખી દુનિયાને જાહેર કરીએ છીએ કે અબ અને વચ્ચે એ બે બાજતમાં તો અમે સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર અને સ્વાશ્રી બની રહેવાનો નિશ્ચય જ કર્યો છે. મને આવા છે કે જોને જોને મારી આ વાત ખજે ઉતરે તેઓ પોતપોતાના ઘરમાં વમરવિલમ રેડીયાની સ્થાપના કરશે અને એ ઉપર સૂચવેલા નમૂનાનો એક એક રાષ્ટ્રીય જ્વજ પણ ઘરમાં વસાવશે.

સાંપ્રદાયિક
જ્વજ પર
રેડીયા

આ જ્વજ ખાદીનો જ હોય એ કહેવાની તો મને લાગે છે મરે કશી જ જરૂર નથી રહેતી; કાંચકે ખાદી જેવા જડા અને ખાદા કાપડને સર્વમાન્ય કરી સુકીને જ આપણે હિન્દુસ્તાનને કાપડને વિષે પરદેશોની ગળાઓના પંજમાંથી હમારી લાઘુ સહીશું. કું તો હિન્દુસ્તાનના જુદા જુદા ધાર્મિક પંથો તેમજ સાંપ્રદાયોને પણ વીનવું છું કે જો તેઓ આ બાજતમાં મારી જોડે સહમત હોય તો તેમણે પોતપોતાના સાંપ્રદાયિક જ્વજમાં—દાખલા તરીકે ખસાશતના કુડામાં—કાંચી બાજુના ઉપલા ખૂણા પર આ રાષ્ટ્રીય જ્વજને નાના આકારમાં અવશ્ય સ્થાન આપવું. ત્રીજા બધા એકસરખા કદના રાષ્ટ્રીય જ્વજમાં સામન્ય કદના આખા રેડીયાની આકૃતિ સમાવી જોઈયે.

૬ ટાઈમ્સની ટીકા

મુંબઈના 'ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા'એ 'અસહકારની નિષ્ફળતા' ઉપર એક લેખ લખ્યો છે. 'ટાઈમ્સ'ના અભિપ્રાય મુજબ અસહકારના કાર્યક્રમમાં નક્કી કરેલાં આર પચાસાંમાં પહેલું સદંતર નિષ્ફળ નીવડ્યું છે, પણ આને હું અમરકેને માંથી રહ્યો નથી તેથી મારી હાર કબૂલ કરું એમ નથી.

મારી આંખને તો અસહકારની ક્યાંયે હાર દેખાતી નથી; કહ્યું હું તો જ્યાં તે ત્યાં લોકોમાં આપી અચેલી મહાન જાગૃતિને જોઈ જોઈને આશ્ચર્યમાં મરકાવ થઈ જાય છે. હું માનું છું કે પારાસભાઓ, સાળાકોલેજો, અદાલતો તત્વાદિ જે જે સંસ્થાઓ ઉપર હરકોઈ સરકારની પ્રતિષ્ઠા અંધારેલી હોય છે તે પ્રતિષ્ઠા તૂટી પડે એટલો પ્રગમત તૈયાર થાય એ નાનીસ્ટી સરજતા નથી. 'ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' અસહકારને 'જલજનનો સહેલો રસ્તો' સમજે છે. હું માનપૂર્વક જણાવીશ કે હું એને અનેક અંતરાર્થો પર છૂટ મેળવીને મહાપ્રમાસે ચડવાની 'રત્ન'ની સીડી' સમજું છું. જે માત્ર અંધાધુધી જ પેદા કરવાની આ પ્રવૃત્તિ હોય તો તો એ અપડી વગાડાંની વારમાં જતી થકે એવી બાબત હતી.

'ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' શું કે બીજા ટીકાકારો શું, જે જે કોઈ આ રદસ્થ સમજવાને પ્રતેજી રહેલ તેમણે એ વાત અવશ્ય ધ્યાનમાં લેવી પડે કે હું એકલો જ નહિ પણ દિન્દુસ્તાનમાં નાના મોટા એકેએક આગેવાન અત્યારે સુલેહશાન્તિ જાળવવા—જેરજનમાર્ગ કે અંધાધુધી ન ચલા દેવા કમાલ કરી રહ્યા છે. બધા આગેવાનોને માટે એક પ્રકારનો અભિપ્રાય આપી છટકું અને મને એકલાને જુદા વર્ગમાં મુકવો એમાં કંઈ જ હાંસલ નથી.

મામા અલ્લી-
સા જા
આજે

જે ટીકાકારો હજી પણ અલી શિરાદોના હેતુઓ તરફ ધક્કાની નજરથી જોવાનું છોડતા નથી તેઓ પોતાની જાતને તેમજ આ પ્રવૃત્તિને બારે અન્યાય કરી રહ્યા છે. અલી શિરાદોની વાત તો સાવ સીધી અને ચોખ્ખી છે. એકસ સંજોગોમાં તલવારથી કામ લેવામાં તેઓ અધર્મ નથી માનતા. મો. મહમદઅલી ખાળી જમાએ કહે છે કે 'હાહા અવશ્ય જૂરી ચીજ છે, પણ એથી પણ જૂરી વસ્તુઓ સંસારમાં છે.' હું તો કહું છું કે અલી શિરાદોના કરતાં વધારે દાના દુશ્મન અંગ્રેજ સરકારન બીજા કોઈ નહિ હોય. જુદાકુદી એમની લગ્ન નથી તેઓ નિખાલસ—

પણે પણ અવિશ્રાન્ત ઉદ્યમપૂર્વક શાન્તિથી પોતાની લડતનો શરૂઆત કરવા માગે છે. છતાં જો તેમનો તે પ્રયાસ સરકારની અગર તો લોકોની ઉદાસીનતાને લીધે નિષ્ફળ નીવડે તો તે વેળાએ ધર્મચુસ્ત ધરુલામીઓ તરીકે તેમણે તેમના હાથની રત હોય તેટલે દરજ્જે લડાઈ પણ પોઠાવવી જ રહી. મારા સાથીઓ મારો ફાવે તેવો ઉપ-યોગ કરી લે છે એવી દલીલ કરવામાં આવે છે. એટલે ભોળો હોવાના હું ઇનકાર કરું છું. મારા સાથીઓ મને દે. રવાને અસમર્થ છે એમ હું સમજું છું. તેમને હું પ્રશ્નરથી ડરનારા, બહાદુર અને પાનદાન માણસો માનું છું તેમના સાથ મારે મન કિંમતી લ્હાવા સમાન છે.

ખુનામરફીનું
જોખમ

મારા પોતાના વલણ વિના તો મારે એટલું જ કહેવું રહ્યું કે મારા પોતાનો ધર્મ જોખમ મને ખુનામરફીની કોલ પણ લડાઈ કરવા કે કરાવવાની મંજૂરી આપતો નથી, તેમ એ પણ તેટલું જ સાચું છે કે અત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં પરચુમળના દોરથી જો નામદાંધની શાન્તિ વર્તી રહી છે તેને મુકાબલે તો એવી ખુનામરફીવાળી લડાઈની સ્થિતિ પણ મારા મનને વ્યાકુળ ન કરી શકે. અને તેથી જ આ શાન્તિમય અસહકારની લડતમાં અહિંસાને સર્વોપરી રાખવાના બધા પ્રયત્નો કરતાં છતાં અને આમા અંધાધુંધી થવાનું જોખમ હોય તો તે જોખમ ખેડીને પણ હું આ લડતમાં માગ લાઈ રહ્યો છું. અસહકારના ટીકાકારો તેમની દાનત જ હોય તો તો આજ એકેએક કાર્યમાં એવી ખુનામરફી કે અંધાધુંધી ન થવા દેવાની જ પ્રાર્થના મુજબ દખ્ખશે. બાકી અસહકારીઓને તો ટીકાકારો તેમની વૃત્તિને સમજે કે ન સમજે, કે વિપરીત રીતે સમજે, તોપણ પોતાની ધાનજમા અડગ રહે છૂટકો છે. તેમને તો તેમનો ખાડાની ધાર જેવો કંઈ પણ પન્થ કાપે જ છૂટકો છે.

અવળી સલાહ

અસહકાર
કમ ફાકાય

સૈયદ રઝાઅલીએ મને ખુલ્લો પત્ર લખીને અસહકાર મુલતવી રાખવાની સલાહ આપી છે. એમની દલીલ એ છે કે નવાં વાઇસરાય સાહેબને દેશની સ્થિતિ સમજવાની થોડી તક આપવાને આપણે એમન દેશનું વાતાવરણ શાન્ત કરી આપવું જોઈએ. મારા અભિપ્રાય મુજબ તો ના. વાઇસરાયને હિન્દુસ્તાનની અત્યારની સ્થિતિ સમજવામાં કશી જ અન્તરાય નથી. જે કંઈ ખળભળાટ છે તે કાં તો અમલદાર-વર્ગનો ઉભો કરેલો છે અથવા તો કોઈ કોઈ જગ્યાએ સરકાર તરફથી કામ જ

કંઈ એવી બેઠ્ઠી રીતે લેવામાં આવ્યું છે કે ખુનામરડી થાય. મધ્ય પ્રાન્તમાં જ જુઓને. લોકો તો ત્યાં દારૂની બંદીની સામે સાત્ત્વિક કોપથી ઉઠ્યા છે, ત્યારે સરકાર તે પરાણે તેમની ઉપર લાદવા મથી રહી છે. રાયબરેલીનાં રમખાણો વિષે તો નિયમિત અખબારો ન વાંચતો હોવાથી મને ઝાઝી માહિતી નથી કે હું કશું કહી શકું. મને તો લાગે છે કે મિ. રજાઅલીએ મને વીનવવા કરતાં જે અધિકારી-વર્ગ લોકોને ચીડવીને દેશને બહારથી સુકવા મથી રહ્યો છે તેને જ વધુ વીનવવો યોગ્ય છે.

વળી આખી પ્રજાએ પોતાની પ્રતિનિધિ સંસ્થાઓ મારફત શરૂ કરેલી ફીલચાલને રોકનારો હું કોણુ? બીજો પણુ કોણુ એક માણસ—એની ઇચ્છા હોય તોપણુ—પ્રજાને અટકવાનું કેમ કહી શકે?

અસહકાર
રોકવો
એટલે ?

પણુ હું તો મિ. રજાઅલીને એ જ પૂછવા ઇચ્છું છું કે અસહકારને આમ રોકવાની વાત કરીને એઓ મારી પાસે શું કરાવવા ઇચ્છે છે? શું એઓ એમ કહેવા માગે છે કે ના. વાઘસરાયને હિન્દુસ્તાનની સ્થિતિ સમજવાનો રસ્તો સરળ કરી આપવાને સાર જેમણે પોતાના ખિતાબો છોડ્યા છે તેમણે એ ખિતાબો થોડા વખતને માટે સરકાર પાસેથી પાછા મંગાવવા? જે વકીલોએ વકીલાત છોડી છે તેમણે પાછી વકીલાત કરવા માંડવી? જે વિદ્યાર્થીઓ સરકારી શાળાકોલેજોમાંથી વઢી ગયા છે તેમણે પાછા એ જ શાળાકોલેજોમાં દાખલ થવા જવું? જેમણે રેંટીયા કાંતવા માંડ્યા છે તેમણે તે ના. વાઘસરાય હિન્દુસ્તાનની સ્થિતિનો અભ્યાસ કરી લે ત્યાં સુધી ઊંચો સુકવો? જે સુતારો રેંટીયા ઘડવામાં ગુંથાઈ ગયા છે તેમણે પોતાના રંધાવાંસલા ન્યાંના ત્યાં અટકાવી દેવા. અને જેમણે દારૂનાં પીંડાં ત્યાંયાં છે છે તેમણે કલાલ જોડેનો નાતો પાછો ચાલુ કરવો?

શું મિ. રજાઅલી ઇચ્છે છે કે આજે જે રાષ્ટ્રીય શાળાકોલેજો દેશમાં નીકળ્યા છે તેમણે લૉર્ડ રીડિંગને મદદ કરવાને સાર હાલ તુરતને માટે પોતાનાં ખર્ચાં બંધ કરવાં? હકીકત તો એ છે કે મિ. રજાઅલી અસહકાર પૂરો સમજ્યા જ નથી. એમને એ લક્ષમાં જ નથી આવતું કે અસહકાર એક પ્રકારની સદ્વૃત્તિ છે, જે એક વખત કેળવ્યા પછી મરજી માફક નથી ભૂંસી શકાતી. જો અંગ્રેજોને હૈયે હિન્દુસ્તાનનું હિત હશે, જે અંગ્રેજો હિન્દનું લૂણુ ખાઈ નહે છે તેઓ જો એ લૂણુને વશદાર રહેવા માગતા હશે, તો તો તેઓ દેશમાંથી દારૂની જડ કાઢવામાં તેમજ પરદેશી કાપડની—અને એ રીતે અલખત લેકેશાયરતા કાપડની પણુ—આયાત

સાવ બંધ પાડવામાં કશું જ અનુગતું નહિ જુએ. હું તો એટલે સુધી કહીશ ખિતાજતનું સંપૂર્ણ રક્ષણ મળી જાય અને પંજાબનો ધા રકાય ત્યારપછી પણ બંધ પડેલાં પીકાં જરી ન જ હપડી શકે, તેમ પરદેશી કાપડની વપરાશ પણ પાછી ચાલુ ન જ થઈ શકે.

પાપ ઉપર
પાપ

આશ્ચર્ય જ એ છે કે આ દેશમાં આજ પણ હજુ એવા ખાસા બુદ્ધિમાન અને કેળવણીવાળા જાહેર પ્રજાસંવકો પડેલા છે જેમને હજુ પણ એ વાત નથી હજી ગઈ કે જ્યાં સુધી આ સરકાર એનાં મૂળ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા તૈયાર નથી ત્યાં સુધી એને એક પાપમાંથી બીજા પાપમાં જતાં જઈને એમ પાપનો પત્થ ખેડે જ છૂટકો છે. અલખન, દાનત જ હોય તો દારૂની બદી પ્રજામાંથી ઘેાઠ કાઢવાની તેમજ રેંટીયાનો છોળોદ્ધાર કરી તેના પ્રાચીન માહાત્મ્ય અને પવિત્રતાની જરી એકવાર પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાની દેશભર આરંભાયેલી આ બે મહાન પ્રાણદાતા પ્રવૃત્તિઓમાં તો સરકાર ઉપલા બે પ્રજાકીય અન્યાયનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પહેલાં પણ પ્રજાની જોડે સહકાર કરી શકે છે. એમ કરીને તો સરકાર ખિલાજત-પંજાબના અન્યાયોની નીવડાવે પણ કંઈક ઓછી કરશે. બાકી સરકારને આવો સહકાર કરવાની સુબુદ્ધિ થાય તેમાં પ્રજા તો ખિલાજત અને પંજાબનો ન્યાય મેળવવાની પોતાની શક્તિ એવા વધેલી જ અનુભવે એમાં શંકા નથી. પણ વસ્તુસ્થિતિ તો એ છે કે એ જ કારણસર સરકાર દારૂનિષેધની તેમજ રેંટીયા મારજત હાથવણાટ વધારી પરદેશી કાપડના બહિષ્કાર કરવાની પ્રજાએ ઉઠાવેલી આ મહાન પ્રવૃત્તિઓને શાન્તપણે આગળ વધવા દેવા આજે તૈયાર નથી.

નોંધ

ભાષા અને વિચાર

વીર
વામનરાવનો
સન્દેશો

ભાષા એ વિચારોને બાંધે જ પરી રીતે સમજાવવાનું વાહન બને છે. ધણી વેળા ભાષા વિચારને ઢાંકે છે. હમેશાં ભાષા એ વિચારોને મર્યાદિત કરે છે. તેમાંથી જ્યારે એકની ભાષાનો બીજો માણસ અનુવાદ કરે છે ત્યારે જે મુશ્કેલીઓ અને અનર્થ હતાં થાય છે તે તો અનુવાદકો અને પત્રકારો જ સમજે. અમારી ઉપર તો તેવી વિટંબણાંના બહુથે વીતી છે. શ્રી. વામનરાવ જોશીનો સન્દેશો અમે મોટે અક્ષરે મુખપૃષ્ઠ પર છાપ્યો. જ્યારે છાપેલો તરબૂતો અમે વાંચ્યો ત્યારે અમને જ શરમ આવી. અમે એ વીર પુસ્કરને અન્યાય કર્યો એમ લાગ્યું; અથવા અમે વાચકવર્ગને અન્યાય કર્યો. જે વિચારો, જે પદ્ધતિને અમે મહત્ત્વ આપવા ઇચ્છીએ

છીયે તેનો કેમ જાણે આ સન્દેશમાં વિરોધ આવતો હોય નહિ એમ જાણાયું. અમે જે અનુવાદ આપ્યો છે તે અંગ્રેજીમાંથી. શ્રી. વામનરાવનો સન્દેશો અસલ તો મરાઠી છે. જે દોષ અમે અમારા અનુવાદમાં લેઈયે છીયે તે અસલમાં તો છે જ નહિ. ‘આપણી ચોતાની શરમ ઉપાડી પાડવાનું આપણું કામ નથી’ એવો વિચાર અમે શ્રી. વામનરાવના મુખમાં મુક્યો છે. આપણી વીરતા તો આપણી શરમ પહેલી ઉઘાડી મુકવામાં છે. રા. વામનરાવ પ્રભાતી શરમ પોતે વીર બની ઢાંકવા માગે છે, તેને છુપાવીને નહિ. શરમ છુપાવવાથી તો પ્રભ વીર્યાદીન બને, જેમ રોગ ઢાંકવાથી રોગ વધે. એક હિન્દી બીજાને પકડે ને ત્રીજા સભ કરે એમાં તો શરમ છે જ નહિ. એવો પ્રસંગ બને તેમાં શરમ હોઈ શકે. બાકી સ્વરાજ સ્થપાયે શુભેગાર હિન્દીને સિપાહી હિન્દી પકડશે ને હિન્દી ન્યાયાધીશ સભ કરશે. તે શરમભર્યું નહિ લાગે, એટલું જ નહિ પણ એ માન્ય હશે ને જાણશે. રા. વામનરાવે જે ઉદ્દેશો કાઢ્યા છે તે આજની પરિસ્થિતિને ઉદ્દેશીને કાઢ્યા છે. એક નિર્દોષ હિન્દીને પાપી પેટને અર્થે નોકરી કરવો હિન્દી સિપાહી પકડે ને તેને તેવો ન્યાયાધીશ સભ કરે એ આપણી શરમને રા. વામનરાવે સૂચવી છે ને ઉઘાડી પાડી છે. પણ આ બધો અર્થ અમે અમારા અનુવાદમાં નથી બતાવી શક્યા એ અમને દુઃખ દે છે. છતાં એવા દોષો અનિવાર્ય બાબી અમે સન્મુદ રહીયે છીયે. બાપા અને તેમણે તરબુતો મનુષ્યના વિચારો બતાવવાનું કેટલું અપૂર્ણ સાધન છે એ અમે લેઈ રહ્યા છીયે. ખરે! બોલવા કરતાં કરવું એ જ ખરે બાવળ છે. કૃત્યોમાં વિચારોનું પ્રતિબિંબ પડે છે તે બાવળોમાં ક્યાંથી હોય? આપણે બધા શ્રી. વામનરાવનાં કૃત્યોનું અનુકરણ કરીયે, તેમના આપબોગમાં, તેમની વીરતામાં, તેમની નિર્ભયતામાં, તેમની સાદાઈમાં, તેમના નિરભિમાનમાં તેમનો સન્દેશો વાંચીયે.

અન્યજ પરિષદ

સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ સાહેબ, બાઈઓ અને બહેનો,

આ પરિષદ કેટલાયે માસ પહેલાં ભરાવી બેઠતી હતી. અનેક ઉપાધિઓને લીધે એ ન ભરાઈ શકી. એની ઢીલમાં હું પણ કારણભૂત હતો. તેની માફ માગું છું.

મને દિલ્લોરી થાય છે કે જે એ પક્ષને મારે ખાસ કરીને કહેવાનું છે તે પક્ષને હું અહીંયાં બેઠો નથી. પૂ. બહેન પાસેથી મેં એમ સાંભળ્યું કે અન્યજને બહી ગયેલા છે તેથી તેમાંના કેટલાક હાજર રહ્યા નથી. એવી અર્થવા ઉઠેલી કે જે અહીંયાં આવશે તેને સરકાર પકડી જશે. આવી અનેક પ્રકારની અર્થવાઓ હિન્દુસ્તાનમાં ઉડ્યાં કરશે એ કાણ ઉઠાડે છે તેની પણ આપણને ખબર નથી. પણ આથી જેઓ અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ માને છે

પરિષદો
વિષે નિરાશા

* અમદાવાદમાં મળેલી ચોથી અન્યજ પરિષદના પ્રમુખસ્થાનેથી આપેલું બાવળ;
તા. ૧૩-૪-૧૯૨૧.

તેઓને અને ઘણા અન્યજ્ઞ માઇઓને મારો સન્દેશો કહાય નહિ પહોંચે. મારી આ દયામળી સ્થિતિમાં હું બહુ વખત ન લઉં તો તમે સમજાવે કે હું થાકી ગયેલો છું. આપણે જે કાર્ય કરવાનું છે તે વિષે તો હું જરા પણ હાર્યા નથી. પણ પરિપક્વ મારફતે કાર્ય થઈ શકવા વિષે મને શંકા છે, અને અત્યારે તો વધારેપણે એ શંકા રહે છે.

હું અહીં કેટલાક પુરાણો મિત્રોને જાહેર છું. તેથી હું શાંત થઈ છું. મારી સ્થિતિ કંદોડી છે. જેમની સાથે કામ કરી હું હર્ષિત થતો, મગરૂરી માનતો, તેમને માટે મને પૂર્વના જેટલું જ માન છે, છતાં અનેક સંજોગોને લઈને—એ સંજોગો શા છે તે આખું હિન્દુસ્તાન જાણે છે—તેઓને આજકાલ મારી સાથે નથી જોતો. એમનાથી હું અળગો થયો છું કે એમણે મને અળગો કર્યો છે. અથવા તો મારે કર્મે એમનાથી મને અળગો કર્યો છે. છતાં આ અન્યજ્ઞોના વિષયમાં તો જે વહાણમાં હું છું તે જ વહાણમાં તેઓ છે.

જેઓ આ વિષયમાં વિરોધ કરે છે, જેઓ ગેરસમજૂતીમાં રૂખેલા છે, તેમને કેવી રીતે સમજાવવા એની સમજણ પડતી નથી. જેઓ એમ માને છે કે હિન્દુ ધર્મ પાળનારે અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ તરીકે પાળવી જોઈએ, અસ્પૃશ્યને અડકીને નહાવું જોઈએ અને ન નહાય તો તે પાપ કહેવાય, તેમને હું કયા શબ્દોમાં વીનવી શકું? હું તો મારે જે કહેવાનું છે તે અહીંયાં કહી જાઉં છું.

આત્મચરિત્ર-
નું એક
પ્રકરણ

અસ્પૃશ્યતાને હું હિન્દુ ધર્મમાં મહાન પાપ માનું છું. મારા આ વિચારો આજકાલના નથી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં કંદોડી સ્થિતિમાં આવી ગયા પછી આવ્યા છે એમ પણ નથી. એ વિચાર મારી નાસ્તિકતામાંથી જન્મ્યા છે એ પણ ખરું નથી. કેટલાક એમ માને છે કે ખ્રિસ્તીઓ સાથેના સંબંધમાંથી, ખ્રિસ્તી ધર્મનાં પુસ્તકોમાંથી આ વિચારો મારામાં ઉતર્યા છે. એ બાદજો અહીંયાં હાજર હોત તો હું એમને સમજાવત કે એ તેમની ભ્રમણા છે.

જે વખતે મને બાઈબલ પર મોહ ન હતો, મેં બાઈબલ વાંચ્યું પણ ન હતું, ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળનારાઓના સંબંધમાં હું બિલકુલ નહોતો આવ્યો, ત્યારના મારા આ વિચારો બંધાયેલા છે. મારી ઉંમર ૧૨ વર્ષ કે તે નજીકની હતી ત્યારથી હું એ વસ્તુ સમજતો. અમારા કુટુંબમાં મેંહું સાદું કરવા ઉકો નામનો એક અન્યજ્ઞ આવતો. ઉકાને હું કેમ ન અડી શકું એ હું માતાને પૂછતો. કેટલીક વાર ઉકાને અડી પણ જતો. માતા મને નહાવાનો હુકમ કરતી એટલે હું નાહી તો લેતો, પણ સાથે વિનોદ પણ કરતો કે ઉકાને અડકવામાં ધર્મ નથી, ધર્મ હોઈ જ ન શકે. પિતૃભક્ત અને માતૃભક્ત હોવા છતાં હું કોઈ વાર ઝગડો પણ કરતો. માતાને હું કહેતો કે એમાં તમને સમજ નથી પડતી. ઉકાને અડકવામાં બાધ નથી.

નિશાળે જતો ત્યાં પણ હું અન્યજ્ઞને અડકી જતો, પણ માતાપિતાથી ધ્રુપું રાખતો નહિ. માતા મને કહેતી કે ગામમાં ઘણાંયે એમણે છે, તેમાં કોઈના અંગરખાને અડી લેવું.

હું માતૃપૂજક રહ્યો એટલે મેં એમ કરેલું પણ ખરું. પણ તે ધર્મ છે એમ માનીને નહિ; કેવળ માતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવા કરેલું. પછી તો હું પોરબંદર ગયો. ત્યાં સંસ્કૃત સાથેનો મારો પહેલો પરિચય થયો. તે વખતે હું અંગ્રેજ નિશાળમાં નહોતો દાખલ થયો. મને અને મારા ભાઈને એક બ્રાહ્મણને સોંપવામાં આવેલા. ત્યાં હું ‘રામરક્ષા’ અને ‘વિષ્ણુપંચક’ શીખ્યો. તેમાંનું ‘જલે વિષ્ણુઃ સ્થલે વિષ્ણુઃ’ એ વચન હું ઉચ્ચ પણ ભૂલી નથી શકતો. ત્યાં મારી માતા સમાન એક ડોશી રહેતી. તે વખતે હું ધણું ડરતો. ત્રીજો હોલવાઈ ભય ન્યારે મને ભૂતનો ભય લાગતો. એ ડોશીએ મને કહેલું કે ડરી નહોતો ત્યારે રામરક્ષાનો પાઠ કરજો; ભક્તિપૂર્વક રામરક્ષાનો પાઠ કરશો તો ભૂતો નાસી જશે. હું એ પ્રમાણે પાઠ કરતો, અને ભૂતો નાસી પણ જતાં રામરક્ષામાં અન્યત્રોને અડકતાં પાપ છે એમ લખેલું છે એવું મને ન લાગતું. હું તેનો અર્થ નહોતો ન હતો, અથવા નહોતો તે છટાછવાયો.

અમારા કુટુંબમાં રામાયણ વંચાતું. લાઘા મહારાજ કરીને એક બ્રાહ્મણ તે વાંચતા. લાઘા મહારાજને રક્તપિત્ત થયેલું હતું. રામાયણ એ રક્તપિત્ત મટાડશે એવી તેમને શ્રદ્ધા હતી અને લાઘા મહારાજનું રક્તપિત્ત ગયું પણ હતું. મને એમ લાગેલું કે જે રામાયણમાં રામને નિષાદે ગંગાની પાર ઉતારી દીધા હતા તે રામાયણમાં અન્યત્રો પાપી છે એમ નહિ માની લીધેલું હોયું જોઈએ. ઇશ્વરને આપણે પ્રેમપૂર્વક ‘દાસાનુદાસ’, ‘પતિતપાવન’, ઇત્યાદિ વિશેષણોથી સંબોધીએ છીએ એ જ શીખવે છે કે દુનિયામાં હિન્દુ ભતિમાં જન્મેલાને પતિત અને અસ્પૃશ્ય ગણવા એ પાપ છે—એમ માનવું એ રાક્ષસી છે. તેથી જ હું કહેતો આવ્યો છું કે એ મોટામાં મોટું પાપ છે. એટલું બધું જ્ઞાન મને ૧૨મે વર્ષે થયેલું એમ હું નથી કહેતો, પણ તે વેળા મને આ હોય તો જણાયેલો જ. આ વાત હું વૈષ્ણવો અને ચુસ્ત હિન્દુઓની નજી માટે કહી રહ્યો છું.

હું સનાતની હિન્દુ હોવાનો દાવો કરી રહ્યો છું. મેં શાસ્ત્રો નબળાં નથી એમ નથી. હું સંસ્કૃતનો ઉર્ડો અભ્યાસી નથી. નેદ ઉપનિષદોનો અર્થ હું વાંચી ગયો છું. એનો વિદ્વાનના જેવો અભ્યાસ નથી કર્યો. એનું મારે જ્ઞાન ઉપરબોધી છે. એ શાસ્ત્રોનો હિન્દુ તરીકે જેવો અભ્યાસ કરવો જોઈએ તેવો મેં કર્યો છે. ૨૨ વર્ષની ઉંમરે મેં ખીલ ધમેતિ પણ અભ્યાસ કર્યો. એક કાળ એવો પણ હતો કે જ્યારે મારે હિન્દુ રહેવું કે ખ્રિસ્તી થવું એ વિષે મારા મનમાં ભારે મૂંઝવણ થઈ રહી હતી. જ્યારે મારો આત્મા શાન્ત થયો ત્યારે મને લાગેલું કે હિન્દુ ધર્મ એ જ મારે માટે મોક્ષનું દાર છે. હિન્દુ ધર્મ પરનો મારો વિશ્વાસ જ્ઞાનપૂર્વક દૃઢ થયો. તે વખતે પણ હું એમ માનતો કે હિન્દુ ધર્મમાં અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ માન્યો નથી, અને જો માનેલો હોય તો હિન્દુ ધર્મ મારે માટે નથી

રામાયણ
અને
અસ્પૃશ્યતા

હિન્દુ ધર્મ
અને
અસ્પૃશ્યતા

અસ્પૃશ્યતા એ હિન્દુ ધર્મમાં પાપ મનાયેલું નથી. શાસ્ત્રાર્થના અગ્રહમાં હું ઉતરવા માગતો નથી. મનુસ્મૃતિ, ભાગવત વગેરેના શ્લોકમાંથી મારા મુદ્દાનું સમર્થન કરતાં મને મુશ્કેલીઓ પડે એ સંભવે, પણ હું હિન્દુ ધર્મનું રહસ્ય સમજ્યો છું. હિન્દુ ધર્મમાં અસ્પૃશ્યતા માની છે એ પાપ છે. એ પાપથી આપણે પતિત બન્યા, શાસ્ત્રાન્યમાં ભગી

અન્યત્રે પર
ભૂલમ

બન્યા. આપણા સંસર્ગથી મુસલમાનને પણ એ દોષ લાગ્યા. હિન્દુમુસલમાન સામ્રાજ્યમાં પારીઆ બન્યા. દક્ષિણ આફ્રિકામાં, પૂર્વ આફ્રિકામાં, કેનેડામાં હિન્દુ એકલા નહિ પણ મુસલમાન પણ છે, અને એ બધા ભંગી ગણાયા એટલું બધું પાપ અસ્પૃશ્યતામાંથી આવેલું છે.

મને આ સમયે મારી પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ થાય છે. અસ્પૃશ્યતાને હિન્દુ સમાજ ન્યાં સુધી ધરાદાપૂર્વક ધર્મ સમજે છે, અસંખ્ય હિન્દુઓ અન્યત્રેને અડવામાં પાપ છે, એમ માને છે ત્યાં સુધી સ્વરાજ અસંધ્ય છે. યુધિષ્ઠિરે કુતરા વિના સ્વર્ગમાં જવા ના પાડેલી. એ યુધિષ્ઠિરના વંશજ હિન્દુઓ અન્યત્રેને મુકીને સ્વરાજ કેમ મેળવી શકે? જે ગુન્હાને માટે આપણે સંસ્તનનને રાક્ષસી માનીયે છીએ એવો કયા ગુન્હો આપણે અન્યત્રે પ્રત્ય નથી કર્યો?

આપણે આપણા ભાઈઓ પછડાયાથી દૂષિત થયા છીએ. આપણે એમને પેટ ચલાવીએ છીએ, આપણે એમની પાસે નાક ધસાવ્યાં છે, રેલવેમાં આંખ લાલ કરીને એમને ધક્કા મારીએ છીએ, એના કરતાં અંગ્રેજ રાજ્યે શું વધારે કર્યું છે? ડાયર આડવાયર પર જે આરોપ આપણે મુકીએ છીએ તેવા કયા આરોપ બીજા પ્રજા અથવા આપણે આપણી પર ન મુકી શકીએ એમ છે? એ મેલમાંથી આપણે નીકળી જવું જોઈએ. ન્યાં સુધી એમ ન થાય ત્યાં સુધી સ્વરાજની વાત એ કેવળ વિતંડાવાદ છે. ન્યાં સુધી દુર્ગંજની રક્ષા ન થાય, એક પણ માણસનું દિલ સ્વરાજવાદીને હાથે દુભાય ત્યાં સુધી સ્વરાજ નથી મળવાનું એ વિષે મારા મનમાં શંકા નથી. સ્વરાજનો અર્થ જ એ છે કે કોઈ પણ હિન્દુ કે મુસલમાન ઉદ્ધતાથી એમ ન માને કે બકરી જેવા હિન્દુ કે મુસલમાનને કચડી નાખીશું. એમ નહિ થાય તો સ્વરાજ મળશે તે જ દિવસે આપણે તેને ખોઈ બેસીશું. અન્યત્રેને જેવા દુર્ગંજની રક્ષા કરવાને બદલે તેમને કચરવા વગેરેના દોષોને ન્યાં સુધી આપણે કાઢી શકતા નથી ત્યાં સુધી આપણે વિદાં કરતાં, પશુ કરતાં પણ નકામું જીવન ગાળીએ છીએ.

દયાપ્રત્ન
વધતો
બંધ છે

પણ મને શ્રદ્ધા છે. હિન્દુસ્તાનમાં ભમતાં મને જણાયું છે કે જે દયા તુલસીદાસ શીખવે છે, જેનો વૈષ્ણવ ધર્મમાં હપદેશ થયો છે, જેનાથી ભાગવત નીતરી રહ્યું છે, જેનાથી ગીતાજી બીજાઈ રહી છે, તે દયા હિન્દમાં વધતી જ ચાલી છે. અત્યારે પણ ઉલ્કાપાત ગઈ રહ્યા છે. અનેક અત્યાચારી હિન્દુ અને મુસલમાનો હજી પડ્યા છે. છતાં સરવાળો કરતાં હું જોઉં છું કે રહેમ વધી છે, દયા વધી છે, હિન્દુમુસલમાનની વૃત્તિ ધર્મર પ્રતિ છે. આપણે સરકારની અદાલતોનો મોહ છોડવો, વકીલાત અને સરકારી શાળાઓની શ્રમજ્ઞાનો મોહ છોડવો: એમ અનેક પ્રકારના મોહ છોડી રહ્યા છીએ. મારો અનુભવ મને કહે છે કે જ્યે આપણે હલકા અને નિરક્ષર ગણીએ છીએ તે જ સાક્ષર છે. આપણા કરતાં તેમનામાં કેળવણી અને ધાર્મિકપણું વધારે છે. અત્યારની પ્રવૃત્તિ પરથી એ જોઈ શકાય છે કે સ્વરાજ એટલે રામરાજ્ય—ધર્મરાજ્ય એવું મનાઈ રહ્યું છે. આ પ્રવૃત્તિને જે તટસ્થપણે જોશે તેને એ માલમ પડી જશે.

અન્યત્રે
જન્મવાની
પ્રાર્થના

અન્યત્રે ભાઈઓને હું કહું છું કે હિન્દુ સમાજમાં એક વર્ષ પહેલાં આ બાબતમાં જે આઘાત થયો તે આજે નથી એ વિષે નિઃશંક રહેજે. પણ નિઃશંક કોણ રહી શકે?

જે લાયક હોય તે જ. હિન્દુઓએ તમારા પર અત્યાચાર કર્યો છે. વિવેકાનંદે આપણને કહ્યું છે કે અન્યને દબાવેલા નહિ પણ દબાવેલા છે. હિન્દુ સંસાર પણ અન્યને દબાવીને પોતે દબાવે છે. નેહારમાં હું અન્યજ ભાઈઓને મળ્યા હતા. ત્યાં મેં પ્રભુની પ્રાર્થના કરેલી કે હું આવતે જન્મે જન્મું તો અન્યજ જ જન્મું અને તેમને પડતાં દુઃખો અનુભવું. હું બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય કે શૂદ્ર પણ નહિ પણ અતિશૂદ્ર જ જન્મવા ઇચ્છું છું. આજે ૧૩મીને દિવસે મેં આખો દિવસ ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે મારાં પુરુષાર્થ, અન્યજની સેવા, હિન્દુપણ અધૂરાં રહ્યાં હોય અને મારે જન્મવાપણું રહે, તો હું અન્યજ જન્મું. આ જ જન્મે મોક્ષ મેળવવા હું મથી રહ્યો છું. પણ જો તેમાં નિષ્ફળ નહીં તો જે હોયોને માટે હિન્દુ સંસાર જવાબદાર છે તે પણ મારે કાઢ્યે જ છૂટકો છે. તે બધા હોયોને આજે ન નીકળે તો હું તમારામાં અવતરીને ઠરાવું. પાયખાનું સાફ કરવું એ મને પ્રિય છે. આશ્રમમાં અચારે ૧૮ વર્ષનો એક બ્રાહ્મણ બાળક પાયખાનાં સાફ કરવાનું કામ બંગીને તાલીમ દેવાની ખાતર કરી રહ્યો છે.

હિન્દુ સંસારનો મેલ તમે કાઢી રહ્યા છો એ વાત તમે સમજ લો. તમારામાં પવિત્ર આચારને દાખલ કરો. તમે એવા પવિત્ર બનો કે કોઈને કંઈ કહેવાપણું ન રહે. સાજુ ન મળી શકે તો તમારે ખારો કે માટી વાપરીને કપડાં ઘોષ નાખવાં. શરીર અને કપડાંમાંથી સ્વચ્છતાની સુગંધ આવવી જોઈએ. આ તો ઓછામાં ઓછું છે. બીજાં મોટાં દુષણો તો કઢાવો જ જોઈએ. તમે કેટલાક શરાબી બની ગયા છો, જુગાર ખેલી રહ્યા છો. બ્રાહ્મણો પણ જુગાર ખેલે છે, વ્યભિચાર કરે છે, શરાબી હોય છે. પણ એ કંઈ પતિત નથી ગણાતા: જ્યારે અન્યને પતિત ગણાય છે. અન્યને પોતાનો ઉદ્ધાર કંઈ હિન્દુ સંસાર પાસે મહેરબાની તરીકે નથી માગતા. હિન્દુ સંસારને ગરજ હોય તો અન્યનેનો સ્પર્શ કરે. મને વિશ્વાસ છે કે ચાર પાંચ મહિનામાં આપણે સાફ થઈ જઈશું. એમ ન થાય તો હું બાળીશ કે જોકે મારા વિચારો સાચા હતા તો પણ મારી ગણતરી ખોટી પડતી. હું પાછો કહીશ કે મેં ભૂલ કરી.

તમે હિન્દુપણનો દાવો કરો છો; તમે ભાગવત પઢી રહ્યા છો. માટે તમારા પર જો બીજા હિન્દુ અત્યાચાર કરે તો તેમાં દોષ ધર્મનો નથી, પણ બીજા હિન્દુનો છે. એમાંથી છૂટવા તમારે પોતે શુદ્ધ થવું જોઈશે, શરાબ વગેરે છોડવા પડશે.

વણકરને શું કામ અસ્પૃશ્ય માનતા હશે ? તેઓ ચામડાંને ધધો કરે છે માટે ? જો કોઈ ચામડાંને માટે પ્રાણીનો વધ કરે કે ગોમાંસ ખાય તો તે અધમ છે. પણ ચામડાંનો ધધો કંઈ અપવિત્ર નથી. તેના વિના ખેતી ન ચાલે. જો તમારે પુરુષાર્થ કરવો હોય, જો તમે સ્વરાજ્યવાદી હો, તમારે તમારો ઉદ્ધાર કરવો હોય તો તમારે સ્વાશ્રયી થવું જોઈશે. મેં મુંબઈમાં સાંભળ્યું કે કેટલાક અન્યજ ભાઈઓ અસહકારની વિરુદ્ધ છે ને અંગ્રેજ સરકાર મારફતે જ પોતાનો ઉદ્ધાર રાખ્યે માને છે. આ જમણા મરાઠવા સાર

હિન્દુઓની
મહેરબાની
નહિ

સ્વાશ્રયમાં
ઉદ્ધાર

અન્યજેની ખાસ સલામાં બાધણ કરવા મને એક બાધએ સૂચવ્યું. મેં તેમને કહ્યું કે અન્યજેને એ બાબત સમજવવાની જરૂર હોય જ નહિ. હિન્દુ ધર્મનો અનાદર કરી કોઈની ખુશામત કરીને તમે તમારો ઉદ્ધાર નહિ કરી શકો. તમારે સ્વાશ્રયી બનવું જોઈશે. તમારો ઉદ્ધાર તમારા હાથમાં છે. તમારે સ્વરાજ તે તમારી લાયકાત વધારવામાં રહેલું છે.

આખા હિન્દુસ્તાનમાં હું અન્યજે સાથે નિકટ સંબંધમાં આવું છું. હું જોઈું છું કે અન્યજ કોમમાં જે શક્તિ રહેલી છે તે અન્યજવર્ગ પણુ નથી બળતો અને ખીબા હિન્દુઓ પણુ નથી બળતા. અન્યજેની બુદ્ધિ કુમારિકાના જેવી નિર્દોષ છે. તમે વણુવા, કાંતવા અને પોંજવાનો ધંધો શીખી લેજો. એથી તમારી ગરીબાઈ જશે. જ્યાં સુધી હરહંમેશ રેંડીયાનું પૂજન નહિ થાય ત્યાં સુધી લક્ષ્મી આવવાની નથી.

ગાંધરામાં કહ્યું હતું તેમ તમને કહ્યું છું કે તમે પોતે જ ટેલ ઉંચા ને ભંગી નીચા એ ભ્રમણામાં કેમ પડયા છો ? ટેલ અને ભંગી વચ્ચે કંઈ ફરક નથી. એમનો ધંધો સામાન્ય સમયમાં પણ વધીલાતના જેટલો કે સરકારની સેવા જેટલો જ ખાનદાન છે.

ગારક્ષા અને
અન્યજેઉદ્ધાર

હવે એકવાડ ન લેશો. એકવાડ ચાકળો છો એમ કહે તોપણ ન લેશો. દાણા લેજો, પણુ સોડવા દાણા ન લેશો. વિનય અને માનપૂર્વક કોરા દાણા આપવામાં આવે તો લેજો. હું સૂચવું છું એટલો પુરુષાર્થ જો તમે કરો તો જેટલા મહિનામાં હું કહું છું તેટલા દિવસમાં અસ્પૃશ્યતાનો દોષ નીકળી જાય. હિન્દુ સંસાર પાળી નથી પણ અજ્ઞાનમાં પડ્યો છે. આ જ વરસમાં અસ્પૃશ્યતાનો નાશ થવો જોઈશે. જે જે કારણો માટે હું આજે છવું છું તે ગાયની રક્ષા અને અન્યજેનો ઉદ્ધાર. એ જે કામ ગાય એટલે મારો મોક્ષ છે. ઈશ્વર તમને સહાય થાઓ અને પુરુષાર્થ કરવાનું બળ આપો.

પંજબમાં ગાંધીજી

[૫. ૯૮૭ થી ચાલુ]

મૌનવાર

મૌનવારમાં
વિક્ષેપ

ખીજે દિવસે ગાંધીજી પાછા લાહોર આવ્યા. સોમવારનો મૌનવાર અહીં જ ગળાયો. આ મૌનવાર અત્યારે ગાંધીજીને ખૂબ બચાવી રહ્યો છે. તે ઘણો જ વેળાસર દાખલ થયા છે એમ કહેવું જોઈશે. ‘દર્શન’ તેમજ બાધણી ગાંધીજીને બચાવવા આ જ એક રામબાણુ ઇલાજ નીવડ્યો છે. જ્યાં જ્યાં લોકો મૌનવારની હકીકત બહુી ગયા છે ત્યાં ત્યાં આ દિવસે તેઓ સમજપૂર્વક પોતાનો દર્શનનો આગ્રહ છોડી દે . આમ છતાં એકે બોલ સાંભળ્યા કે બાલ્યા વિના કેવળ ‘દર્શન’ની તૃપ્તિ ઇચ્છનારા કેટલાક તો ચડી આવે છે જ.

આમ આ મૌનવાર ગાંધીજીને શારીરિક નિષ્ક્રિયતા આપે છે. પણ સાટે માનસિક પ્રવૃત્તિ તે દિવસે બમણી વધે છે. ‘યંગ ઇડિયા’ તેમજ ‘નવજીવન’ નું સંપાદન મુખ્યત્વે ટ્રેનમાં મળતા કુરસદના વખતમાં થાય છે એ કદપના ‘નવજીવન’ ના સામાન્ય વાચકને કદાચ નહિ હોય. પણ હવે તો મૌનવાર તે કાર્યમાં મોટા ભાગ લેવા લાગ્યો છે.

પણ આ વખતના મૌનવારમાં એકાએક ભારે વિશ્રેષ્ઠ પડ્યો. રવિવારે રાત્રે રાવળપિંડીથી નીકળતાં નાનકાના સાહેબમાં ગુજરાતી ભાષાના કવિ કાકડેલા ભાઈના હાથમાં તાર ગાંધીજીને મળ્યો. આથી તેમને ભારે ઉદ્વેગ થઈ પડ્યો હતો. મૌન છતાં એક શીખ ભાઈને જોવાથી તેમની પાસેથી મળી તેટલી બધી હકીકત તેમણે જાણી લીધી. સાંજે મુલતાન જવાનું હતું તે મુલતવી રહ્યું અને મંગળવારનો દિવસ પણ મળી રોકાયું તેટલા શીખ ભાઈઓને મળીને નાનકાનાની વિગતો મેળવવામાં વીત્યો. રૂઢીચૂંકે તો લખતો ખિલાફત પરિષદમાં જવાનું હતું. ત્યાં જઈ આવ્યા પછી નાનકાના જવાનું કરાવી અમૃતસર તથા લાયલપુર થઈ અમે લખતો ગયા. અમૃતસરમાં પણ સમાજધર્મીની આજ્ઞા વર્તતી હતી. બાકી સ્વરાજ્ય આશ્રમમાં તો હંમેશાની બીડ થઈ જ અને સ્વરાજ્યનું ઉધરાણું પણ થયું.

શીખી પરિષદ

લાયલપુરની સમાજો સવારના જ ઉઠેલા. બપોરે ૩૦ માઇલ ઉપર ‘શ્રી’ નામે સ્થળે શીખોની એક પરિષદ હતી. નાનકાનાના કાંડથી આખી શીખ દુનિયા ઉત્કંઠાથી હતી. પરિષદમાં શીખોએ ગાંધીજીની હાજરી ખાસ ઇચ્છેલી, જે ગાંધીજીએ સહી સ્વીકારી. શ્રીના ‘દિવાન’ કોન્ફરન્સમાંના તેમના બાપણનો સાર જ હું અહીં આપું છું :

ગુરુદ્વારાનો
કબજો

“હું કબૂલ કરું છું કે આપણાં પવિત્ર સ્થળોનો કબજો આપણા હાથમાં હોવો જોઈએ. તે કબજો આપણે એક જ દિવસમાં લઈ શકીએ. પણ તે કઈ રીતે? જો એક માણસ ગુરુદ્વારામાં ન જાય અને અપવિત્ર મહાત્માના અપવિત્ર હાથમાં એક પૈસો ન આપવામાં આવે તો તમે આજે જ તેઓ પાસે તમારું કહ્યું કરાવી શકો. હમણાં જો તમે માનતા હો કે નાનકાના સાહેબના ગુરુદ્વારાનો કબજો તમારા હાથમાં છે તો તમે ભૂલો છો. તે કબજો તો તમને સરકારી ફોજે આપ્યો છે. હું તમારી પાસે સરકારી ફોજ વડે અપાયેલ કબજો નથી ઇચ્છતો. તમને મળેલો કબજો છોડી દો એ મારી કહેવાની મતલબ નથી. પણ જે રીતે એ કબજો તમને મળ્યો એમાં થોડી નામોશી તો લાગે જ છે.

આ મરવાનો વખત છે

“મને શહીદોને માટે ધણું દુઃખ થાય છે. પણ હું જાણું છું કે આ રૂઢીચૂંકો વખત નથી. આ મરવાનો વખત છે. અત્યારે તો છાતી ઉપર લા ખાઈ આપણે સહુ મરી શકીએ એમ ઇચ્છું છું. એવી વીરતા નાનાકાના સાહેબના શહીદોએ બતાવી જણાવે છે. પણ હું આપણો પણ દોષ જોયા વિના નથી રહી શકતો. આપણને ધમકીથી ગુરુદ્વારાનો કબજો

આ મરવાનો
વખત છે

લેવાનો કરો અધિકાર ન હોય, જે મહંતે લાયકપુરમાં આવીને લગ્નમનસિંહને કતલ કીધા હતા તે તેમ કયાં પછી તે એક ઘડીભર પણ કબજે ન રાખી શકતા. પણ નાનકાના સાહેબમાં તો આપણે તેને તક દીધી. ગુરુદ્વારાનો કબજો આપણે ખામોશીથી જ લઇ રાખીએ. આટલાં વર્ષો સુધી આપણે ચૂપ રહ્યા. શું એક વર્ષ વધુ રહી જવામાં દોષ છે ? ”

ગાંધીજીના લાયકપુર પછી મૌલાના અબુલ કલામ આઝાદ બોલ્યા. મૌલાના સાહેબના લાયકપુરમાં હમેશાં રસ અને અરબી વિદ્વત્તા રહ્યાં હોય છે. આ ભાષણમાં તેમણે હિન્દુસ્તાનને મોટા ગુરુદ્વારાની કબજા આપીને શીખોને કહ્યું કે “ હિન્દુસ્તાનનો જ કબજો આપણા હાથમાં નથી. તે ગુરુદ્વારાનો કબજો આપણે લઇ રાખીએ તો નાનાકાના જેવા ગુરુદ્વારાનો કબજો લેવો એ તો રમતવાત ગણાય. ”

લખનૌ

વકીલ
વિદ્યાર્થીની
પ્રતિષ્ઠા

ત્રીથી પાછા લાયકપુર આવ્યા અને લખનૌ ગયા અહીં મૌ. મહમદઅલીના પ્રમુખપણાની જે લખનૌ જીલ્લાની ખિલાફત પરિપદ્ હતી. મુસલમાનોમાં અસહકાર હવે ચર્ચાસ્પદ વિષય તરીકે મરી ગયો છે. અહીંયાં ગાંધીજી વકીલો તથા વિદ્યાર્થીઓ વિંદે બોલ્યા: “ વકીલો તેમજ વિદ્યાર્થીઓ વિંદે જરૂરી કરવાનું તેટલું આપણે કરી નુકસાન એ દિશાએ વિશેષ હાલચાલ કરવામાં આપણે જાતે હવે રોકાઈ રહેવાની અગત્ય નથી રહી. જેટલે સુધી આપણે આપણો અવાજ પહોંચાડી શક્યા છીએ તેટલાથી હું સંતુષ્ટ છું. જેઓને આપણે મનાવી નથી શક્યા તેઓને સ્વેચ્છાએ અસહકાર કરવો હોય તો કરે. વકીલાત કરતા વકીલો તેમજ સરકારી નિરાણે જતા વિદ્યાર્થીઓની પ્રતિષ્ઠા નથી રહી. તેઓમાના ધણા પોતે કબજા કરે છે કે તેઓ ગ્રન્હો કરે છે. આટલું આપણે માટે બસ છે. જેટલે દરમજ વકીલોની તેમજ સરકારી નિરાણમાં જનારા વિદ્યાર્થીઓની પ્રતિષ્ઠા ગઈ તેટલે દરમજ સરકારની પણ ઓછી થઈ ”

સ્વદેશીપણાનો નમૂનો

સ્વદેશીપણા-
નો નમૂનો

આ પરિપદ્માં પાશ્ચાત્ય ઢબનો સંપૂર્ણ ત્યાગ થયો હતો. મીરી ઉર્દુ છાત્રી અંગ્રેજમાં બોલવાનું હવે કોઈને સૂઝે પણ શાનું ? ધણા વક્તાઓ અંગ્રેજીની કશી મદદ વિના ઉર્દુ વસ્ત્રવસ્ત્રોને શિખરે પહોંચાડી શક્યા. પરિપદ્માં મેજાપુરશીનું નામનિશાન નહોતું. બધા દેશી ઢબના ગાત્રીતખીઆ હતા, જોકે ગાત્રીના ગલેદ ખાત્રીના હતા એમ તો હું નથી કહી શકતો. પ્રમુખનાં વસ્ત્રો પણ ચોગા સિવાય ખાત્રીનાં જ હતાં. મૌલાના શૈક્ષણિકી પોતાને માટે ખાસ શીવડાવેલ બૂરા રંગની ખાત્રીના પોપાકમાં આવ્યા હતા. પં. મોતીલાલ નેહરૂ તો હવે છોતીજ અને ખાત્રીનાં અંગરખાં પહેરતા થયા છે! હવે તેઓ શુદ્ધકારમીરી બ્રાહ્મણ લાગે છે. પં. જવાહરલાલ નહેરૂ તો આ પોપાકમાં બૂરા થઈ ગયા છે. તાળીઓનો પાશ્ચાત્ય રિવાજ પણ અહીં વર્જિત હતો. આ પ્રમાણે આ પરિપદ્ સ્વદેશીપણાનો નમૂનો હતો. મૌ. અબુલ બારી સાહેબ આ પ્રસંગે જરા ખીમાર હતા.

નાનકાનાની યાત્રા

ખીજી સંજે પાછા ઉપડી ગાંધીજી સીધા નાનકાના સાહેબ ગયા. મો. શોકતઅલી સાથે હતા. સ્ટેશનથી ઉતરી પગપાળા ગુરુદ્વારા ગયા. એ યાત્રાનું વર્ણન તેમજ ખાલસાજી-એને તેઓએ આપેલી સલાહ તેઓ નતે 'નવજીવન'ને આપી ચૂક્યા છે. એટલે તેની પુનરુક્તિ અહીં નહિ કરે.

શીખો આગળ એમાં કહેલું, "દુનિયાના એક ભાગમાં એકે નિર્દોષ માણસ માર્યા નય અને હું જવતો રહું એ હું સહન નથી કરી શકતો. કેટલાક દુઃખો હું જે કોઈ રહ્યો છું તેવાં દુઃખનું હું નિવારણ ન કરી શકું ત્યારે મને આપઘાત કરવાનું મન થાય છે. પણ તેમ કરવાથી પાપ થાય એ જાણી હું ધીરજ રાખું છું." શીખોએ ઘણી નમ્રતા અને વિનયથી તેમનાં વચનો સાંભળ્યાં. ગાંધીજીના ભાષણ પછી તેમને ગુરુદ્વારાનો આખો પ્રદેશ ખારીકીથી દેખાડવામાં આવ્યો. સંજે ઉદ્વિગ્ન મને લાહોર પાછા ફર્યા અને ખીજે દિવસે મુલતાનનો વાયદો પૂરો કરવા ગયા. મુલતાનમાં વીસેક હબ્બર કંપીયાના સ્વરાજ્ય ફાળા માટે વચન મળ્યાં. તા. ૧૫મીએ સવારે લાહોર પહોંચી તે જ દિવસે એ ત્રણ કલાકમાં શિયાળકોટ જવા ઉપડ્યા.

શિયાળકોટના સન્ત

આ શહેર અત્યારે પંજબનું શિરતાજ ગણવાને લાયક છે. નેતાઓની વધારે પડતી સંખ્યા, તેમની વચ્ચે મતભેદ, દેવ તથા હરિદાસ, ખરે કામ મુકી મહત્ત્વ વગરનાં કાયે તરફ વધારે લક્ષ, હિન્દુમુસલમાનો વચ્ચે ઝગડા—આ આપણાં સારામાં સારાં શહેરો વિધેની સામાન્ય ફરીઆદો છે. શિયાળકોટ એ બધા દોષોથી મુક્ત છે. ગાંધીજી ત્યાં એક જ અક્તિ ઉપરની તેમની અસીમ શ્રદ્ધા તથા પ્રેમથી જવા પ્રેરાયા હતા. તે વ્યક્તિ આગા સફ્દર. શિયાળકોટના લોકો તેમને વિષે કહે છે, 'યે હમારે મહાત્માજી હૈ'. હિન્દુમુસલીમ તરફના સમભાવ ઉપર તેમની આખી પ્રતિષ્ઠા બંધાયેલી છે. આ શહેરમાં એક મોટી હાઈ-સ્કૂલ અને એક ખીજી પ્રાથમિક શાળા રાષ્ટ્રીય કરવામાં આવેલી છે. એ બંને મુસલમાન શાળાઓ છે. પણ હવે તેમાં હિન્દુઓને પણ પ્રાથમિક શાળામાં દાખલ કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૩૦૦ છે અને ખીજીની ૮૦૦ છતાં બંને શાળાઓએ માન્ટો ફાળવી દીધી છે. અહીંથી પાછા લાહોર યદ ગાંધીજી જલંધર ગયા. જલંધરમાં મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી ગાંધીજીને માનપત્ર આપવામાં આવેલું. આ પગલું ઘણી મ્યુનિસિપાલિટીઓ નીડર યદ હવે સ્વતંત્રપણે લેવા લાગી છે. અહીંથી જ મોટરમાં હોશિયારપુર જઈ આવ્યા. ત્યાંથી અંબાલા આવ્યા. દુધિયાના પણ જઈ આવ્યા. દરેકને માત્ર થોડા થોડા કલાક જ આખી રાકયિલા. દરેક જગ્યાએ સ્વરાજ્ય ફાળાનું ઉઘરાણું થયું. અંબાલાથી તા. ૮મીની રાત્રે નીકળી તા. ૧૦મીએ ગાંધીજી મુંબઈ આવ્યા અને તે જ દિવસે ત્યાંથી નીકળી ઉપરાઉપર સાત રાત્રિઓ ટ્રેનમાં વીત્યા બાદ એ દિવસના વિશ્રામ માટે આશ્રમ આવ્યા.

રામાણજી

નાનકાનાની
યાત્રા

શિયાળકોટના
સન્ત

તા. ૨૪-૪-૧૯૨૧

§ ભેદનીતિ

વિલિયમ
વિન્સેન્ટનું
ભાષણ

સર વિલિયમ વિન્સેન્ટ છેલ્લી વડી ધારાસભામાં અસહકારની પ્રવૃત્તિને લગતું જે ભાષણ કર્યું તે હરકોઇને દુઃખ પમાડે એવું છે. હું તો એવી જ ઉમેદ રાખી રહ્યા છું કે એમના આત્મીદારો વસ્તુસ્થિતિ વિષે એમને સાવ અધારામાં રાખતા હશે અને તેથી એ ભાષણ એમની નફટાઈ કરતાં એમના અજાનને જ વધારે દર્શાવતું હોવું જોઈએ.

ભાષણમાં અથથી તે ઇતિ સુધી સરકારના સક્ષીના ધારણાને બચાવ કર્યો છે. હકીકતોને મારીગચડીને પોતાને જોઈતી શકલની બનાવવા મળ્યા નથી મુઝી. નથી મળ્યા ત્યાં પાયા વગરની બીંતો ચણી છે. લોકોને સત્વરથી કરવાનો અને અસહકારીઓના હેતુઓ વિષે ગેરસમજ કેલાવવાનો જ એમાં પ્રયત્ન છે.

અસહકારનો
મુખ્ય હેતુ

સર વિલિયમનું કહેવું છે કે 'સરકારને અટકાવી પાડવાનો અસહકારીઓનો હેતુ તો જાહેર જ છે અને એ હેતુ બર લાવવાના પ્રયત્નમાં જ્યાં જ્યાં ક્યાંયે પ્રજાકાય અસન્તોષની તેમજ સર કૃતી જોઈ છે ત્યાં ત્યાં પોતાને માર્ગે તેને ઉપયોગ કરી લેવા તેઓ ચૂક્યા નથી.' હવે ખરું જોતાં સર વિલિયમની આ બંને વાતો માત્ર અરધી જ સાચી છે. સરકારને અટકાવી પાડવી એને અસહકારના મુખ્ય હેતુ તરીકે કોઇએ ક્યાંયે વર્ણવ્યો નથી. મુખ્ય હેતુ તો છે પ્રજાની આત્મશુદ્ધિ. અલગતા, એવી આત્મશુદ્ધિનું સાધું પરિણામ એ આવી શકે કે જે સરકાર અમારા દુર્ગુણો અને દુર્ગુણતાઓ ઉપર જ નબતી હોય તે અટકી પડે. એ જ પ્રમાણે ગમે તે કારણસરનો પણ જ્યાં ક્યાંયે અસન્તોષ જોયો ત્યાં તે અમારે કામે વાપરી લેતાં અમે આંચકો નથી ખાધો એમ કહેવું એ પણ ભયંકર અર્થસત્ય દિવ્યાર્યું કહેવાય. જ્યાં વ્યાજખી કાણસર પ્રજામાં અસન્તોષ જોયો ત્યાં તેના ટકાથી અમારી અસહકારની હિમાયત અમે વધુ મજબૂત કીધી એમાં નવાજ નથી. પણ ગમે તે કારણસર ફેલાયેલા હરકોઇ અસન્તોષનો પોતાના કાર્યને માટે ઉપયોગ કરી લેવાની લાલચમાં ન પડવા અસહકારીઓ કડક રીતે બચવાર રહ્યા છે. અમારા કાર્યને અમારે પોતાને હાથે નબળું ન થવા દેવાની ખાતર પણ અમે એવો રસ્તો લેતાં અચકાઇએ.

આનો દાખલો પણ શોધવા દૂર જવું પડે તેમ નથી. ખીજા જ વાક્યમાં સર વિલિયમ કહે છે: ‘જ્યાં કયાં મજૂરો અને માલીકો વચ્ચે કંઈ ખટરાગ દેખ્યો કે એ અસતોષ અને કડવાશને કૂંટી કૂંટીને સળગાવવા આ અસહકારીઓના આડતીઆઓ જાણે દોડ્યા જ છે! આ ખોટી વાત છે, એટલું જ નહિ પણ આમાં મજૂરો અને માલીકોને અસહકારની સામે ઉડાડવાની ઉરકેરણી પણ રહેલી છે. અસહકારનું તો એ ધોરણ પ્રસિદ્ધ જ છે કે મજૂર અને માલીકો વચ્ચેના ઝગડાઓનો રાજદ્વારી લાભ ન લેવો. અસહકારીઓ જ્યાં જ્યાં એ બે વર્ગો વચ્ચે પડ્યા છે ત્યાં ત્યાં ખન્નેનાં સરખાં હત જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. અમારી શુધ્ધ અમને છોડી મધ હોય તો જ અમે એમ મજૂરો અને માલીકોને એકબીજા સામે લડાવી મારવાનો પ્રયત્ન કરીએ. એમ કરવામાં તો સરકારને માલીકો અને મજૂરોને અંદર અંદર એકબીજા જોડે વઢાડી મારવાની અને પરિણામે દેશ ઉપરનો તેમનો પાંખો મજબૂત કરવાની અમે આયતી જ તક આપીએ.

ઝરીઆમાં જ જુઓ, એક મોટી હડતાળને વધુ ફેલાતી અટકાવનાર એક અસહકારી જ હતો. કલકત્તાની હડતાળમાં પણ નરમાશની સલાહ આપનાર અસહકારીઓ જ હતા. જ્યાં જ્યાં હડતાળીઆઓનું પગલું જાળખી હશે, ખાનદાનીને શોભતું હશે, ત્યાં ત્યાં તેઓ તેમને સહાય કરવામાં પાછી પાની નહિ કરે. જ્યાં જ્યાં ગેરવ્યાખ્યાની કારણસર હડતાળ પડી હશે ત્યાં ત્યાં તેમણે હમેશાં મદદ આપવાની ના પાડી છે. સર વિલિયમ કહે છે, “જ્યાં બે કોમ વચ્ચે કડવાશ ઉભી થઈ છે ત્યાં આ અસહકારના એલચીઓ તેમની બદસલાહનું ખાતું લઇને પહોંચી જાય છે.” સર વિલિયમને ખબર હોવી જોઈએ કે પોતે જુદાણું આચરી રહ્યા છે. અંગ્રેજો અને હિન્દીઓ વચ્ચે અત્યારે થોડી કડવાશ છે ? જલિયાંવાલાની યાદ અહોરાત્ર જાગતી છે. પણ ‘આ એલચીઓ’ તો જ્યાં અને ત્યાં શાન્તિ અને સુલેહના જ ફિરસ્તાઓ હોવાનું દેખાયું છે. દરેક જગાએ એમણે અવિચારી ટોળાંઓને ઘેલાં ખનતાં રોક્યાં છે. અને હું તો એટલે સુધી કહીશ કે અસહકારની વૃત્તિ જો આજ ન વર્તતી હત તો ફાવે તેટલી ડાયર-ઓડવાયરશાહીઓના દોર ચાલ્યા હોત તોપણ અત્યાર સુધીમાં કેટલાંયે વધુ નિર્દોષનાં લોહી રોડાયા વગર ન રહ્યાં હોત.

પણ અસહકારીઓનું સૌથી મોટામાં મોટું પાપ જ એ છે કે તેઓ જે જૂઠાં તેમને લાતો મારી તેને ચૂમવા ના પાડી રહ્યા છે, અન્યાયી જ્યાં સુધી કરેલા

મજૂર માલી-
કની ઝગડા
અને
અસહકાર

શાન્તિના
ફિરસ્તા

અન્યાયની ખુલા શબ્દોમાં તો આ ન કરે ત્યાં સુધી તેમનો સહકાર કરવા ઇનકાર કરી રહ્યા છે. જોકે એક અપમાન પામેલી જામી પ્રગ્નનો અંગ્રેજ લોકો પરનો કાપ તેમની ઉપરથી કાઢીને એ અંગ્રેજોનો હાથે ચાલતા રાજ્યતંત્ર ઉપર વાળા દેવા માટે આશીર્વાદના હકદાર તો અસહકારીઓ જ છે.

કિસાનોની
હીલચાલ

પણ સર વિલિયમ 'ભેદ કરો અને ભાંગવો'ની ફૂટિલ ભેદનીતિને અણીશુદ્ધ સાંગોપાંગ ન આચરે તો બીજું આચરે કાણ? સર વિલિયમ જખાજે છે: "જ્યાં જમીનદારો અને કિસાનો વચ્ચે ટંટા ઉઠે છે—સંયુક્ત પ્રાંતોમાં હમણાં જ આપણે ન જોયું?—ત્યાં પણ આ સંતાનના સાથીઓ અશાન્તિ પ્રવર્તાવવા અને અધાધુંધી મચાવવા દોડી જાય છે." સર વિલિયમે જણવું જોઈએ કે કિસાનોની હીલચાલ પરિત જવાહરલાલ નેહરૂની દેખરેખ હેઠળ ચાલી રહી છે અને પરિત જવાહરલાલજીનો સર્વોપરી હેતુ કિસાનોને સૌથી પહેલી ધીરજ અને શાન્તિ કેળવવાની તાલીમ આપવાનો છે. સર વિલિયમે આ બોલીને જમીનદારોને અસહકારની પ્રવૃત્તિની સામે ઉઠાડવાનો જ ચોખ્ખો પ્રયત્ન કર્યો છે. સદ્ભાષ્યે જમીનદારો શું, કિસાનો શું, સૌ કોઈ હવે સમજે છે કે જ્યાં સુધી તેમની વાત વ્યાગળી છે ત્યાં સુધી અસહકારીઓ તરફની બીક રાખવાનું તેમને કશું જ કારણ નથી.

અસહકારની
નાશકારકતા

સર વિલિયમ આગળ કહે છે: 'આ હીલચાલ દેખીતી જ નાશકારી છે. હું જ્યાં સુધી જોઈ શક્યો છું ત્યાં સુધી એમાં પ્રગ્નના હિતના ચણતરનો કશો મસાલો જ નથી.' કોહી ગયેલા અવયવને કાપી કાઢનાર સર્જનની પ્રગતિ જેટલે દરજ્જે નાશકારી કહી શકાય તેટલે દરજ્જે આ પ્રગતિ પણ અલગત નાશકારી છે. પણ સર્જનના નશ્તરમાં જેમ રોગીની તંદુરસ્તીનું બીજ છપાયેલું છે તેમ આ નાશકારી પ્રગતિમાં પણ નિઃસંશય પ્રળક્રીય સુધારાનું ચણતર છપાયેલું છે. દાર્શનિકોની પ્રગતિ કેવળ નાશકારી છે શું? આજ જ્યાં ત્યાં રાષ્ટ્રીય શાળાકોલેજો ઉભી થઈ રહી છે તે બધી નાશની નિશાનીઓ છે શું? પ્રગ્નમાં ઘેરઘેર જે હજારો રેટીયા ધરતા થયા છે તે પ્રગ્નની આપાદોનું ચણતર નહિ તો પ્રગ્નની પાયમાલીની નિશાની છે શું? એનાથી તો પરદેશી સત્તાના પગ ભાંગવાના જ; પછી એ સત્તા લેકેશાયરની હો કે બપાનની.

વિલિયમ
વિન્સેન્ટનાં
બીહામણાં

શ્રીમંત-સુશિક્ષિત અને આમપ્રગ્ન વચ્ચે ભેદ પડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા પછી પ્રગ્નની નાદારીનાં, અરસપરસના કુસંપનાં અને વિદેશીઓના હુમલાનાં બીહામણાંથી ભડકાવી મારીને સર વિલિયમ પાને વર્મને હિન્દુ પનાની દેવા મથે છે. હિન્દુ-

મુસલમાન એકતા શું એવી મુઝાલ વસ્તુ છે કે અંગ્રેજો તેમની તોપતલવારો સમેત હિન્દુસ્તાનનો કિનારો છોડશે તેની ધડીએ આપણે એકબીજાનાં ગળાં કાપવા બેસી જશું ? શું સાઠ વરસ પહેલાં આપણે આજે છીએ તેના કરતાં આપણું પોતાનું રક્ષણ કરવાને ઓછા સમર્થ હતા ? એટલું જ નહિ પણ પાશ્ચાત્ય હિસાબે આજે આપણે જેટલા દુર્બળ છીએ તેટલા અગાઉ કદી નહોતા એ શું સાચું નથી ? હું અનેક વેળા કહી ગયો છું કે સ્વરાજની સ્થિતિ જ આપણામાં સ્વરક્ષણની તાકાત સૂચવે છે, અને જે પ્રજા પોતાનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ નથી તે તુરતના અને સંપૂર્ણ સ્વરાજને માટે પણ પાત્ર ન હોઈ શકે. આ એક જ વાક્યથી સર વિલિયમે પ્રિસ્ટિય રાજ્યને અજાણતાં પણ યથાર્થપણે વગોવી દીધું છે અને એ રીતે એ રાજ્યને સુધારવાની, નહિ તો તેના અન્ત આણવાની અગત્ય સિદ્ધ કરી આપી છે. મેં સૂચવેલે માર્ગે—એટલે કે આપબોગ અને આત્મબળને રસ્તે—પ્રજામાં આજે પોતાનું રક્ષણ કરી લેવાની તૈયારી છે. સર વિલિયમે સૂચવેલા માર્ગની ગણતરી મુજબ હિન્દુસ્તાનને મળેલા સુધારા હેઠળ તો એ વરસે પણ હિન્દુ દુનિયાની પ્રજાઓના સામઠા સંઘ સામે પોતાનું રક્ષણ પોતે કરી લેવા જેટલું શક્તિમાન થાય એવું નથી. એ હિસાબે તો હિન્દને જરૂરનાર અને તેનામાં નાદારીની લાગણી પેદા કરાવનાર બેડીઓ સુધારા મળતાં વધુ જ મજબૂત બની છે. સર વિલિયમે હિન્દુસ્તાનમાં કરોડોની મૂડીઓ રોકીને પડેલા અનંકોનાં હિત ઉપર અસહકારને લીધે ઝગમગી રહેલી પાયમાલી વિષે લાંબી પંડિતાઈ કરી છે. સર વિલિયમને યાદ દેવડાવવું જોઈએ કે હિન્દુનું સૌથી મોટું હિત—એનું આર્થિક સ્વાવલંબન તો આ પરદેશી રાજ્યને કારણે કેદહાડાનું પાયમાલ થઈ ચુક્યું છે, અને સર વિલિયમે દોરી આપેલો આ માર્ગ તો આજે હિન્દની નિર્ધનતાને કેવળ વધારે જ.

સર વિલિયમે અસહકારીઓના હેતુઓને કાળા ચીતરવાની જેમ કમાલ કરી છે તેમ તેમની કાર્યપદ્ધતિઓને પણ તેમણે બદશકલ કરવામાં મણા નથી મુકી. કેળવણીના લોકોને અસહકારમાં જોડવાના પ્રયત્નોમાં અમે નિષ્ણળ નીવડ્યા છીએ એ સાચું નથી. શિક્ષિતવર્ગે અસહકારને આપ્યો છે તે કરતાં વધુ પ્રમાણમાં જવાબ આપવો જોઈતો હતો એ હું કબૂલ કરું છું, પણ હું અવશ્ય કહીશ કે તેમનો બહોળો ભાગ મનથી સંપૂર્ણ અસહકારી બની ચુક્યો છે, જોકે પ્રત્યક્ષ અસહકારમાં પડવા જેટલું બળ અને તેટલા આપબોગની તાકાત તેમનામાં નથી આવી. આમર્શમાં તો અમે આરંભથી જ કામ કરવા લાગી ગયા છીએ. એમને જ અમે અમારી

અસહકારની
સંજ્ઞા

મુખ્ય પૂંછ ગણુયે છીયે, કારણકે અન્તે એમને જ સ્વરાજ મેળવવું રહ્યું છે. સ્વરાજ એકલા શ્રીમન્ત કે બહુલા વર્ગની જ નોડે નિસખત ધરાવનારી વાત નથી. એ બન્ને વર્ગે સ્વરાજની હરકોઈ યોજના આગળ પોતાના અંગત હિતસંબંધો ગોણુ માનવા રહ્યા. અને આમપ્રજ્ઞમાં ઘટતા પ્રમાણમાં સંયમ અને તાલીમ આવેલાં અમે જોઈશું તે જ ધડીએ જરૂર જણાશે તો જે સરકારે તેમના કલ્યાણ સાચું કોઈ દહાડો ખરી રીતે જોયું નથી અને જેણે તેમને હરહમેશ નીચોવ્યા છે અગર એવા નીચોવવાની સામે થવાનાં જ્યારે જ્યારે પણ કશાંયે ચિહ્ન પ્રજાએ ખતાવ્યાં હશે ત્યારે ત્યારે તેમને કાળો કેર વર્તાવી દાખી દીધાં છે, એવી સરકારને કદો આપતાં અટકવાની સલાહ આપતાં પણ અમે પાછી પાની કરવાના નથી.

કુટિલતાને
ભરતી

અસહકારની સામે સરકારની પ્રવૃત્તિને વર્ણવતાં તો સર વિલિયમની કુટિલતાને કેવળ ભરતી જ ચડી છે. હિન્દુસ્તાણ કાનુનનો તેઓ કોઈને તુકસાન ન કરનારા અને લોકોને ખુનામરફી કરતાં વારનારા માણસો સામે ઉપયોગ નથી કરવા માગતા. તેમની સામે તો તેઓ સામાન્ય કાયદાની કલમોનો અસામાન્ય ઉપયોગ માત્ર કરી રહ્યા છે અને આમ કાયદાની કોર્ટમાં એવી રીતે નીકળનારા હુકમોની સામે ન થવાના અસહકારીઓના નિશ્ચયથી આયતી જ મળનારી છૂટનો તેઓ ખાસો લાભ લઈ રહ્યા છે! આ ચળવળખોરોને સ્વરાજ આપીને સંતોષવા તેઓ તૈયાર નથી, કારણ તેમ કરે તો દેશ આખામાં અધાધુધી વ્યાપે ને? પંજબ અને ખિલાફતના જે બે મહાઅન્યાયોને લીધે આખા દેશભર આવડો અસન્તોષ વ્યાપ્યો અને જે આજે હિન્દના શરીરમાં બે જાલીમ વિષ તરીકે કામ કરી રહ્યા છે તે તરફ આંખ સરખી ફેરવવાની તેઓ તસ્દી નથી લેતા. ખિલાફતનાં વચનો પળાય અને પંજબનો જાખમ રૂઝવામાં આવે તો હિન્દુસ્તાનની ઉપર કંઈ ભયાનક આફત ગુજરવાની છે એ તેઓ નથી જણાવતા.

અન્તમાં ઇસ્લામ તેમજ હિન્દ માટે સંપૂર્ણ ખાનદાનીની લડત લડી રહેલા અલી ખીરાદરો ઉપર અશિષ્ટ અને બેઅપૂર્ણ હુમલો કરીને, તેમજ ‘ચાક્રપહસન નામના એક ગૃહસ્થ’ ઉપર એથી પણ વધુ શિષ્ટાચારશૂન્ય હુમલો કરીને તેમજ તેમની પત્નીની તુર્કી જાતિનો મર્યાદારહિત ઉલ્લેખ કરીને સર વિલિયમે પોતાના આ અસામાન્ય ભાષણના શિખર ઉપર કળશની શોભા ચડાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે!

હું આરંભે જ કહી ચુક્યો છું કે સર વિલિયમ વિન્સેન્ટનું ભાષણ વાચવું જ અને દુઃખદાયી હતું. એથી પણ વધુ દુઃખદાયી મારે માટે તેમના ભાષણની આ ચર્ચા

કરવાનું થઇ પડ્યું છે. વાચકને હું ખાતરી આપવા ઇચ્છું છું કે ભાષામાં સંયમને હું નજીકથી જાણું છતાં આ ભાષણની આગળ મારી સંયમશક્તિને જેવું તેવું તણાવું નથી પડ્યું. સર વિલિયમને બંન્ની બતાવેલી આ મહાન અદ્ભુત કૃતિનો યથાર્થ ચિતાર આપે એવાં સંખ્યાબંધ વિશેષણોને આ લેખમાં મેં પ્રયત્નપૂર્વક વપરાતાં ટાળ્યાં છે. શિવ શિવ !

§ સાચી સમજણ

ન્યારે ન્યારે મારા મિત્રોને હું અસહકારની પ્રવૃત્તિના અવળા અર્થ લેતા જોઈું છું ત્યારે ત્યારે મને એક સુપ્રસિદ્ધ અંગ્રેજી બજનની કડી યાદ આવે છે : 'ન્યારે ધૂમસ ઉડી જશે ને વાતાવરણ સ્વચ્છ થશે ત્યારે આપણે એકબીજાને અધિક પીછાનીશું.' એક મિત્રે 'સર્વન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા'એ ગઇ તા. ૧૪ મીના અંકમાં અસહકાર ઉપર કરેલી ટીકાના ફકરા મોકલી આપેલા હમણાં જ મેં જોયા. કાગળ પર કરેલા ઠરાવો અને ઠરાવોના હેતુઓ કાગળ પર સમજાવવામાં પણ શો અર્થ સરે એમ છે ? જોતજોતામાં વરસ પૂરું થશે અને અમારા શબ્દોના કરતાં અમારાં કાર્યો જ અસહકારનો અર્થ વધુ સચોટપણે સમજાવશે.

અસહકારની
અવળા અર્થ

મારે હિસાબે તો અસહકાર કયાંયે અટક્યો જ નથી, અને ન્યાં સુધી સરકાર ખિલાફત અને પંજાબની સામે કરેલા અપરાધોની તોળા ન કરે અને ન્યાં સુધી હિન્દનું રાજ્યતન્ત્ર પ્રજાના અવાજનો પડેલો ઝીલે એટલું ન પલટાય ત્યાં સુધી અટકવાનો પણ નથી. અલખત, ખિતાબો, અદાલતો, શાળાકોલેજો અને ધારાસભાઓની ઇન્દ્રજાળમાંથી તો પ્રજાને છોડવ્યે જ છૂટકો હતો; અને મને એમ પણ લાગે છે કે આ બાબતોમાં રાષ્ટ્રીય પક્ષે શોભાભર્યો જ જવાબ વાળ્યો છે.

અસહકારની
સંજ્ઞતા

તેમણે ખિતાબો રાખ્યા નથી, વફીલાત ન છોડેલા કોઇ રાષ્ટ્રીય પક્ષના વફીલની અસહકારીઓ વચ્ચે જાહેર પ્રતિષ્ઠા રહી નથી. શાળાકોલેજોમાંથી છોડારાછોડારીઓ ઉડી મયાં છે. તેઓ અત્યારે પોતાની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરી આપવામાં પહોંત નથી અને કસોડીનો વખત આવશે ત્યારે પોતાના આત્મચર્યથી દુનિયાને ચાકત ક્યાં વગર રહેવાનાં નથી એ વિષે પણ મારા મનમાં શંકા નથી. જેઓ ધારાસભાઓનો બાહ્યકાર કરી બહાર રહ્યા છે તેઓ પણ — જો જોનારા જોવાની દરકાર કરશે તો જોઈ શકશે — ધારાસભાઓમાં રહીને પ્રજાની જે સેવા ન કરી શકત એવી સેવા બજાવી રહ્યા છે, જે થોડાઓએ ખિતાબો ત્યાગ્યા છે તેમણે જાંપે ભાંજ્યો છે અને બીજાંને રસ્તો બતાવ્યો છે. ખમીર રોટીમાં ફેલાય તેમ આ

અધુ પ્રજામાં ફેલાતું જાય છે. આ ખાસ વર્ગોને લક્ષ્યે તો એમનામાં હવે ભાપણા દ્વારા અસહકારનો પ્રચાર કરવાની લગીરે જરૂર નથી રહી. જેમણે ખિતાબો છોડ્યા છે, શાળાકોલેજો કે અદાલતધારાસભાઓનો ત્યાગ કર્યો છે તેમનું વર્તન અને તેમનું ચારિત્ર્ય જ ત્યાં ભાપણોના કરતાં વધુ અસંગતરક કામ કરશે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણસંસ્થાઓ વધતી જાય છે. વિદ્યાર્થીઓનો શાળા લેવોનો ત્યાગ ચાલુ જ છે. આ ખાખતમાં અવારનવાર સરકાર તરફથી રજૂ - પામાં આવતા આંકડા સદંતર થાપ ખવડાવનારા હોય છે. હમણાં જ કોમ એક ધારાસભાના સભાસદે શાળાકોલેજો છોડેલા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ત્રણ હજારથી ઓછી જણાવ્યાનું મને યાદ છે ! આમાં જે હજારો વિદ્યાર્થીઓ રાષ્ટ્રીય સંસ્થામાં ફેરવાઈ ગયેલી સંસ્થાઓમાં ભણી રહ્યા છે તેનો કશો જ હિસાબ ગણવામાં નથી આવ્યો દેખાતો. વકીલાત છોડનારા વકીલોની સંખ્યા પણ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે. ગંધૂર છાત્રાના ૨૮ અને ધારવાડના ૧૦ વકીલોએ વકીલાત છોડ્યાની ખબરો તાજી છે. ખિતાબો પણ હજુ છોડાતા જાય છે, અને બીજાં તેમજ સાવધ લોકો પણ જેમ જેમ આ પ્રવૃત્તિ પ્રબળતા ગંભીર ધર્મવૃત્તિભર્યો પ્રયત્ન છે અને તે વૃત્તિ પ્રબળમાં દિવસે દિવસે વર કરતી જાય છે એ સમજશે તેમ તેમ પોતાના ખિતાબો છોડશે.

દક્ષિણ
આફ્રિકાની
લડત

મને તો લાગે છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં જે જ કંઈ બન્યું તે અહીંની લડતમાં પણ અને તો નવાઈ નહિ. તેમ ન બને તો જ કંઈક નવાઈ લાગે. દક્ષિણ આફ્રિકાની લડત એકમતે પસાર થયેલા ઠરાવના પાયા ઉપર શરૂ થયેલી. જ્યારે પહેલી ઝુંબેશ જમી ત્યારે મોટા ભાગ મોળો પડ્યો. માત્ર ૧૫૦ જણ જેલના કુમેદવાર બનવા સાફ ખાધી રહ્યા. પછી વચમાં માંડવાળની વાત ચાલી. વળી ભંગાણુ પડ્યું. વળી પાછી લડત જમી. અમે થોડા સિવાય કોઈને લાગતું નહોતું કે આ આંગળીને ટેરવે ગણાય એટલા લડવૈયાઓનો સાથ દેવા આણીને વખતે કોઈ નીકળી આવે. ખસ, લડતનો છેલ્લો આંક સોળ જેલનાં જત્રાણુ સ્ત્રીપુરુષોથી થયો. પણ લડતનો આરંભ થયો ન થયો એટલામાં એકાએક શું થયું ? જોતજોતામાં આખી હિન્દી કોમ સમુદ્રનો જીવાળ હોડે તેમ લડી. કશી યોજના વગર, કશા પ્રયાસ વગર કે તજવીજ વગર, લગભગ ચાળીસ હજાર હિન્દીઓએ જેલ માગી. લગભગ દસ હજાર તો જેલ પ્રત્યક્ષ પામ્યા પણ ખરા. પરિણામ આવ્યું તે દુનિયા જાણે છે. હિન્દી કોમની તે ધડીની અધી માગણીઓ પૂરી કરવામાં આવી. આપભોગની કડક તાલીમના ફળ રૂપે એક વગરલોહીની કાન્તિ બનવા પામી.

હિન્દની પ્રજા એથી ઓછું કરશે એમ માનવાની હું ના પાડું છું. લૉર્ડ કનિંગના શબ્દો યાદ કરીએ તો હિન્દના આ સ્વચ્છ આકાશમાં હાથના અંગુઠા નેવડું વાદળું ક્ષિતિજ ઉપર દેખાય. પણ એ કદ વેળાએ દમે દિશાએને ઘેરી વળાને ટૂંકી પડશે એ કાણ કહી શકશે ? આખું હિન્દુસ્તાન અસહકારની પ્રવૃત્તિમાં પ્રત્યક્ષ કાર્યથી ભળવા ક્યારે તૈયાર થશે એ હું નથી કહી શકતો. પણ એટલું હું અવશ્ય કહીશ કે જે શિક્ષિતવર્ગને મહાસભાએ પ્રવૃત્તિમાં ભળવા આમન્ત્રણ કર્યું છે તે વર્ગો એક દિવસ—અને કદાચ આ જ વરસ દરમિયાન—અવશ્ય જવાબ વાળશે અને તે પણ હિન્દુસ્તાનના નામને શોભાવે એવી રીતે.

શિક્ષિતવર્ગ
વિષે આશા

પણ આમ બેનાં યા ન બેનાં, પ્રજાની પ્રગતિને કાંઈ પણ એક વ્યક્તિ કે વર્ગ ન જ રોકી શકે. અગ્નિ હારીગરો, સ્ત્રીઓ, રસ્તે ચાલનાર મળૂર સૌ કોઈ આ પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લઈ રહ્યાં છે. શિક્ષિતવર્ગને કરેલા આમન્ત્રણે આ આમંત્રણને રસ્તો કરી આપ્યો છે. બકરાં અને મેદાં બુદ્ધિ પડવાં જરૂરી હતાં જ. શિક્ષિતવર્ગોની પણ કસોટી થઈ જવાની જરૂર હતી. આરંભ પણ એ શિક્ષિતવર્ગોને હાથે અને તેમની મારફત થયો જરૂરી હતો. અસહકારની પ્રવૃત્તિ કૃષ્ણરૂપાથી અત્યાર સુધી સ્વાભાવિક માર્ગે જ વધે ગઈ છે.

પ્રગતિના
સ્વાભાવિક
માર્ગ

સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિ પણ એના ઉદ્યમાં ઉદ્ય અને સર્વવ્યાપક સ્વરૂપમાં આવ્યો જ છૂટકો હતો અને તે બરાબર યોગ્ય વખતે આવી પહોંચી છે. અસહકારના કાર્યક્રમના એક જરૂરી અંગ તરીકે એ પ્રથમથી જ હતી અને અત્યારે પણ છે. મારે હિસાબે તો અસહકારના કાર્યક્રમનો એ સૌથી સલામતીભર્યો અને અસહકારની સરળતાને સાર સૌથી ખાતરીલાયક વિભાગ છે. અત્યારના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં એ અત્યાર અગાઉ આટલા જોરથી ઉપાડી શકાય એમ નહોતું. પ્રજાના મનમાં રેડીયામાં છૂપાયેલું સાત્ય હળી જવું જરૂરી હતું. એના અન્તરમાં ઘર કરી બેઠેલા જૂના વહેમ અને કુચકાઓ ભૂંસાવાં જરૂરી હતાં. એકલા ક્ષિતિજ માલનો અહિંકાર અગર તો બંને પેદા કર્યા વિના બધા પરદેશી માલનો એકત્રો આહ્વાન કરવાના ખ્યાલમાં રહેલી નિરર્થકતા પ્રજાને ગળે ઉતરવી જરૂરી હતી. સ્વદેશી કાપડનો ઉપયોગ ત્યાગ્યાથી પ્રજાએ પોતાની સ્વાધીનતા ખોઈ અને ફરી એકવાર હાથકંતામણ અને હાથવણાટને અપનાવવાથી એ સ્વાધીનતા ઘર કરી શકાય એ વાત પ્રજાને સૂઝવી પાડી હતી. એને એ પણ સમજવું પાડી હતું કે જે વડીએ એણે અગ્નિજ્વળતાં પણ હાથે કાંતવાનું અને વણવાનું છોડ્યું તે જ વડીથી તેની રસવૃત્તિ મારી

સ્વદેશી મારે
પૂરતેયારી

ગાંધી એને સહયુગ આપી હતું કે લશ્કરી ખરચોના શોષણના કરતાં પણ આ ધરગથુ ધધો ખોઈ બેસવાથી જ હિન્દુસ્તાન વધુ શોષાયું છે, વધુ નિષ્પ્રાણ બન્યું છે અને દુષ્કાળ હિન્દુસ્તાનનો રોજનો પરોણો બની રહ્યો છે. રેંટીયામાં શ્રદ્ધાવાળાં માણસો દરેક પ્રાંતમાં આગળ આવવાં આપી હતાં અને લોકોમાં પણ આદી પ્રત્યે પ્રીતિભાવ અને મમતા પેદા થવાં આપી હતાં.

સ્વદેશીને
મહિમા

આ બધું હવે થયું છે. એક કરોડ સ્ત્રીપુરુષ અને એક કરોડ રૂપીયા આ રાષ્ટ્રીય ધર્મની નવેસર સ્થાપના કરવા જરૂરી છે. પાંચ પંદર રેંટીયાનો આ સવાલ નથી; આ તો હિન્દુસ્તાનનાં ૬ કરોડ ધરોમાંના દરેકમાં રેંટીયા ચાલુ કરવાનો સવાલ છે. હિન્દને જોઈતું બધું કાપડ પેદા કરવાનો અને તે આખા દેશભર સર્વ જગાએ પહોંચાડવાનો આ સવાલ છે. જે હિન્દુસ્તાન ૩૦મી જૂન પહેલાં એક કરોડ રૂપીયા, એક કરોડ કાંતનારાં સ્ત્રીપુરુષ આપી શકે અને ૨૦ લાખ ધરમાં રેંટીયા ચાલુ કરાવી શકે તો સ્વરાજને માટે એ પંચાણું ટકા તૈયાર થઈ ગયું સમજવું. કારણકે એ પ્રયત્ન જ પ્રજામાં કોઈ પણ પ્રજાને સદાચારી, મહાન, સ્વાશ્રયી અને સન્તોષી બનાવનારો એકેએક સહયુગ પેદા કરશે. જ્યારે પ્રજા પોતાના શુદ્ધ મરજીયાત પ્રયાસથી પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર પાર ઉતારશે તે દિવસે તે સ્વરાજને માટે તૈયાર જ હશે. તે દિવસે હું વચન આપું છું કે હિન્દુસ્તાનમાં પહેલી લશ્કરી છાવણી-ઓ અને દારૂગોળા તેમજ હથિયારોથી ભરેલા લશ્કરી કિલ્લાઓ હિન્દુસ્તાની બાળકોને ગેડીદોડે રમવાની નિર્દોષ જગાઓ માત્ર બની રહેશે. તે દિવસે અંગ્રેજો અને આપણી વચ્ચેનો સંબંધ સોળે આના શુદ્ધ અને નિર્મળ હશે. તે દિવસે લૅન્કેશાયરના વેપારીઓનો મત હિન્દુસ્તાનનું રજા આહત કરી શકશે નહિ. અંગ્રેજો પણ આ દેશમાં મરજી હશે તો મિત્રો તરીકે, બરોબરીઆ તરીકે હિન્દનું હિત કરવાનો અને હિન્દને મદદ કરવાનો એકમાત્ર શુભ હેતુ હશે ધરીને રહેતા હશે. અસહકાર અંગ્રેજોને ખાનદાનીની રીતે આપણી જોડે સહકાર કરવા નોતરનારી અથવા તો આપણા દેશમાંથી રૂબસત લેવા વીનવનારી પ્રવૃત્તિ છે. એ આપણા નાતાને શુદ્ધ પાયા ઉપર ગોડવવા અને આપણા સ્વમાનને અને મોભાને ડાળે એ દબે એ નાતાને નક્કી કરવા ઉડાવવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિ છે.

સરકાર
મોડરેટને
નોતર

પણ તમને શવે તે નામ આ પ્રવૃત્તિને તમે આપો. જોઈએ તો એને 'સ્વદેશી-દાર્શનપેષ'ની ચળવળ કહો, માની લો કે આટલા મોહનાનો બધો જ પ્રયાસ ફાકટ નીવડયો છે. તો એ દૃષ્ટિ ધરીબર સ્વીકારી લઈને પણ સરકારને તેમજ મોડરેટ

મિત્રોને આખા દેશભર રેંડીયા ચાલુ કરાવવાના અને દારૂ પીવાને મુન્હો કરી મુકવાના પ્રજ્ઞના આજ્ઞના પ્રયત્નમાં ખરા દિલથી બળી જવા હું નોતડું છું. બેમાંથી એકે પક્ષે આ બે પ્રવૃત્તિઓનાં પરિણામની ચર્ચા કરવામાં વખત ગાળવામાં સાર નથી. રજાથી ઝાડની કિંમત અંકાશે.

કેટલીક શંકાઓ

પારસીઓ પ્રત્યેના મારા કાગળથી હીક ચર્ચા ઉત્પન્ન થયેલી છે. બાઈ જી. કે. નરીમાને ખુદ્દો પત્ર લખ્યો છે. તે બીજાં જાપામાં જાપાઈ ચુક્યો છે. આ ચર્ચામાં રસ લેનારે તે વાંચેલો હોવો જોઈએ. તેથી તે 'નવજીવન'માં નથી જાપતો. બાઈ નરીમાને જણાવેલા વિચારો માનને પાત્ર છે ને તેમાં ઉઠાવેલી શંકાઓ બીજાં પારસી બાઈખહેનેને પણ થતી હશે. તેથી તેનો જવાબ દેવાનો હું પ્રયત્ન કરું છું.

પારસીઓ
કેમ જોડાતા
નથી?

પારસીઓએ અસહકારમાં ન જોડાવાનાં કારણો બાઈ નરીમાને નીચે પ્રમાણે આપ્યાં છે :

૧. અંગ્રેજો વિના હજુ કેટલાંક વર્ષ સુધી આપણને ચાલે તેમ નથી.
૨. પારસીઓ જોડાય તેના પહેલાં ત્રણ હિન્દુઓને અસહકારમાં જોડવાનો મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.
૩. રેંડીયાથી સ્વરાજ મેળવવું મુશ્કેળ જેવું છે.
૪. જ્યાં પડિત મદનમોહન માલવીયાજી, શાસ્ત્રીઆર, સર દિનશા વાઝ્લા, કૃત્યાદિ અસહકારનો વિરોધ કરે છે ત્યાં સામાન્ય પારસી શું કરે?
૫. ખિલાફતને હું સમજી શકતો નથી અથવા હિન્દુ અને મુસલમાન વર્ગ વચ્ચેનો અનિવાર્ય વિરોધ ઠાંકવા માગું છું.
૬. પાંખળ વિષેના મારા વિચારોમાં અતિશયોક્તિ છે. જુઓ લાલા હર-કિશનલાલનો દાખલો.
૭. અહિંસાનો મારો ઉપદેશ હાસ્યજનક છે, તે કેવળ જૈનને જ માન્ય છે; ને તે પ્રમાણે વર્તનારે આપઘાત જ કરવો જોઈએ. વળી મારી પ્રવૃત્તિ હડતાળાદિ તો હિંસા જ કરાવી રહ્યાં છે.

૮. દારૂનિષેધ હાક છે, પણ અશીષુ વગેરે છોડવવાનું પ્રથમ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. વળી વધારે બારે વસ્તુ તો ગોવધનિષેધ છે. તેમાં મેં કેટલો હિસ્સો આપ્યો છે ?

પહેલી શંકાનો જવાબ

અંગ્રેજો
વિના ન
ચાલે ?

અંગ્રેજો વિના આપણને કેટલોક કાળ ન ચાલી શકે એવો એવો ખ્યાલ એ જ આપણી દુર્દશા ને તેમાંથી આપણે નીકળવું એ સ્વરાજ. અંગ્રેજો આપણા પહેલાં આપણી શી મારી દશા હતી ? ને તેઓ જશે કે તુરત આપણે લડવા બેસી જઈશું એમ માનવું એ આપણને નામોશી પહોંચાડનારું છે. પણ ધારો કે તે બધા ખરો હોય તોયે આપણે અરસપરસ ઝગડાનું નેત્રપમ વહેારીને પણ અંગ્રેજ સરદારીમાંથી મુક્તિ મેળવવી જ જોઈએ.

બીજાનો જવાબ

હિન્દુની
રાહ શી
માટે ?

પારસીઓ જોડાય તે પહેલાં ઘણા હિન્દુઓને મારે અસહકારમાં જોડવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એ કથન પણ આપણી દુર્બળતા સૂચવે છે. પારસી અને હિન્દુ બન્ને હિન્દી છે. બન્નેમાંના જેઓ સમજે તેમને હિન્દુસ્તાન પ્રત્યેના ધર્મ એક જ છે. વળી હિન્દુ તો ઘણા જોડાઈ ગયા છે ને ગાછીનાને જોડવાનો પ્રયત્ન ચાલુ જ છે. એકે હિન્દુ ન જોડાય અગર તો પારસી વહેલા સમજે તોપણ તેઓએ અસહકારમાં જોડાવું જોઈએ. જે સમજી ગયો છે તે બીજાની રાહ ન જુએ.

ત્રીજાનો જવાબ

રેડીય
સ્વરાજ

રેડીયે સ્વરાજ એ જેને મૃગતૃષ્ણા જેવું લાગે તેને અસહકાર ન જ રહે એ મારે કબૂલ કરવું જ જોઈએ. ધીમે ધીમે હિન્દુસ્તાન સમજવું થયું છે ને હજી વધારે સમજશે એવો મારો વિશ્વાસ છે. જે ધર્મ છોડ્યાથી આપણે બાબારી બન્યા છીએ તે ધર્મના સ્વીકાર કરવાથી જ આપણે તવંગર બનીએ એ મને તો મૃગતૃષ્ણા ન જ લાગે. રેડીયા સહજ ધર્મ છે એ તો હવે દિવસે દિવસે અનુભવ પૂરવાર કરતો જાય છે. બે હજાર કે બે વર્ષ પહેલાંની સ્થિતિએ પહેંચવામાં હું પાપ માનતો નથી. આપણે બૂલથી, જાગરૂતીથી કે કાળને વશ થઈ અમુક સારી ટેવો છોડી હોય તો પાછી ગ્રહણ કરીએ તેમાં આપણી વિવેકબુદ્ધિનો પ્રયોગ રહ્યો છે.

ચોથીનો જવાબ

નેતાઓનો
મતબેદ

પંડિતજી અને બાબા મહાન નેતાઓ આ યુદ્ધમાં નથી એ ખરેખર ખેદકારક છે. પણ જ્યારે નેતાઓ વચ્ચે મતબેદ રહે ત્યારે પ્રજાએ પોતાની પસંદગી કરવી

રહી છે. બધા એક મતના ન થાય ત્યાં લગી કંઈ જ ન કરવું એવો મત પ્રબળ રાખે તો પ્રબળની પ્રગતિ કદી ન જ થાય. સ્વરાજમાં સદુએ પોતપોતાની પસંદગી કરવી પડશે.

પાંચમીનો જવાબ

ખિલાફતને હું ન સમજું એ બંને, જેકે મેં યથાશક્તિ અભ્યાસ તો કર્યો જ છે. મુસલમાન અને હિન્દુ ધર્મ વચ્ચે અનિવાર્ય વિરોધ છે એમ હું માનતો નથી. જે હોય તો તેનો અર્થ એમ થયો કે હિન્દુમુસલમાને તો હમેશના દુશ્મન રહેવું રહ્યું. માણસજાતે હમેશાં અરસપરસ દુશ્મન રહેવું જોઈએ એમ હું માનતો નથી. ખલીફાએ દસ વર્ષમાં એક વખત ધર્મને ખાતર યુદ્ધ કરવું જ જોઈએ એવો નિયમ હું જાણતો નથી. કુએડ પછી ધર્મને ખાતર યુદ્ધ થયું મેં જાણ્યું નથી. આફ્રિકામાં મેં કંઈ એવું નથી જોયું કે જેથી જાઝીરત-ઉલ-અરબનો કબજો મુસલમાનોના ન હોવો જોઈએ એવું મને સૂઝે.

હિન્દુ ધર્મ
અને ઇસ્લામ

છઠ્ઠીનો જવાબ

પંજબ વિષેના મારા વિચારોમાં અતિશયોક્તિ નથી એમ હું જાણું છું. લાલા હરકિશનલાલ પોતે જો સરકારની સાથે જોડાઈ ગયા છે તો મારે સાફ અસહકાર કરવાનું વધારે કારણ છે. લાલા હરકિશનલાલ જેવાને પણ પંજાબની નામોશીનું દરદ એટલું ઓછું હોય તો આપણે પ્રરણી કરવા સાફ પણ અસહકાર કરવો યોગ્ય જણાય છે.

પંજાબ વિષે
અતિ-
શયોક્તિ

સાતમીનો જવાબ

અહિંસાનો મારો ઉપદેશ હાસ્યજનક લાગે. તેમાં હિન્દુ ધર્મ રહેલો છે. તેના જ વત્તાઓછા પાલનમાં બધા ધર્મની જડ છે. જેટલી દયા તેટલો જ ધર્મ છે. દયાની સીમા ન હોય. હદ બાંધવી એ માફ કામ નથી. હદ પોતપોતાની સદુ બાંધી લે છે. વૈષ્ણવ ધર્મમાં અહિંસા પ્રધાન છે. જૈન ગ્રંથોમાં તેનો સવિશેષ વિચાર છે એ મને માન્ય છે. પણ અહિંસાનો કબજો જૈન કે બીજા કોઈ મતને નથી. અહિંસા એ સર્વવ્યાપક, અચલિત નિયમ છે. જૈન દર્શનમાં અપવાસાદિના નિયમો છે તેને આત્મઘાતના પોષક કહેવા એ જૈન દર્શનને ન સમજવા જેવું મને લાગે છે. પણ અહિંસાના અંતિમ લક્ષણની ચર્ચાની અહીં જરૂર જ નથી. તેનો સ્વીકાર ન કરાય તોયે અત્યારે આપણું કર્તવ્ય શાન્તિપૂર્વક—સહન કરીને જ યુદ્ધ કરવાનું છે એ સહને સ્વીકાર્યા વિના ન જ યાશે.

અહિંસા
અને ધર્મ

અસહકારમાં
અહિંસા

બાઈ નરીમાને આહિંસાનું અન્તિમ લક્ષણ હસી કાઢ્યું છે ને બીજી તરફથી મારી પ્રવૃત્તિને હિંસાજનક ગણી છે એ સૂચવે છે કે અહિંસાના તત્ત્વને તેમણે પીછાન્યું નથી. અસહકારના ઉપદેશથી વેર વધે છે, હડતાળથી લોકોને નુકસાન પહોંચે છે તે હિંસા છે એમ જ બાઈ નરીમાન સૂચવતા લાગે છે. અહિંસાનો મુદ્દો એ છે કે ધાતકીનું ધાતકીપણું બળતાં છતાં તેના પ્રત્યે દ્રવ્ય ન કરવો. પંખળને અત્યાચાર કે ખિલાફતનો દગો લોકોથી છૂપાવીને હું લોકોને દ્રવ્યરહિત નથી બનાવી શકતાં. લોકોને એ હત્યાકાંડનું જ્ઞાન કરાવતા છતાં શાન્ત રાખવા એ માફ કર્તવ્ય છે. હડતાળ વગેરેથી કેટલાકને દુઃખ થાય તે હિંસા નથી. પોતાનું કર્તવ્ય કરતાં બીજાને દુઃખ થાય તેને સાફ કરનાર જવાબદાર નથી. અશ્રીણની દુકાને ન જવાથી અશ્રીણ વેચનારને નુકસાન થાય તેનો દોષ મને ન લાગે. તેથી થતું દુઃખ એ અશ્રીણ વેચનારને પણ કલ્યાણકારક છે. અસહકારનો અર્થ એ છે કે પાપીને પાપ-કર્મમાં મદદ ન દેવી ને જ્યાં સુધી તે પશ્ચાત્તાપ ન કરે ત્યાં સુધી તેની મદદ ને તેનું દાન ન લેવાં.

આઈમીનો જવાબ

દાર્શનિકમાં
બેડાઓને

બાઈ નરીમાન એમ માનતા લાગે છે કે અશ્રીણ વગેરેનાં નિષેધ નથી ચાલી રહ્યાં. અધાં વ્યસનો છોડાવવાની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે. દારૂના પીણા પાસે માણસો જવા લલચાય છે તેથી તેનો પહેરો થઈ શકે છે. વળી કેટલાક પારસી બાઈઓ દારૂનો વેપાર કરે છે તેથી મારી તેમને વિનંતિ છે કે તેઓ એ વેપારને છોડે. અશ્રીણના વેપારીને પણ હું વીનવી રહ્યો છું. પણ અશ્રીણનું વ્યસન ન છોડે તોયે દારૂનું છરી શકે તો છોડવું એમ હું તો દલીલ કરું.

બાઈ નરીમાને ઘણા મુદ્દા કાઢ્યા છે. મારી પ્રાર્થના એવી છે કે ભલે તેઓ ખિલાફત, પંખળ વગેરે આખતમાં વિરોધ કરે, છતાં તેમણે દારૂનિષેધનો સ્વતંત્રતાએ વિચાર કરીને નિષેધ કરવા યોગ્ય લાગે તો તેમાં મદદ કરવા પારસીઓને પ્રેરવા જોઈએ. આ આત્મચુદ્ધિની લડતમાં જે ભાગ જેને પસંદ પડે તે ભાગ પૂરતી પણ તે મદદ કરે તો પ્રજાને તેટલો લાભ પહોંચે.

ગોવધને સાફ
શું કહે છે ?

દાર્શનિક હું કરી રહ્યો છું; ગોવધને સાફ શું કહે છે, તેને મેં કેટલો વખત આપ્યો છે એ બાઈ નરીમાનનું છેલ્લું તીર છે. તે મર્મભાગે પહોંચ્યું છે. ગોવધથી મારા જેવા ચુસ્ત હિન્દુને કેટલું દરદ-થાય તેનો બાઈ નરીમાનને ખ્યાલ કેમ આવી શકે ? ગોવધ થાય છે ત્યાં લગી મારો પોતાનો વધ થાય છે એમ મને

લાગ્યાં કરે છે. ગાયને છોડવવા મારો નિરન્તર પ્રયત્ન છે. જો મેં અત્યારે ઇસ્લામને અચાવવા મારો પ્રાણ અર્પ્યો છે તો તે ગાયને અચાવવા સારૂ. હું મુસલમાનોની જોડે વેપાર કરવા નથી ઇચ્છતો, તેથી હું ગોવધની વાત નથી કરતો. મારી પ્રાર્થના ઇશ્વર પ્રત્યે છે. મારું હૃદય તે જ જાણે છે. ખાનદાનીનો અદ્દલો ઇશ્વર ખાનદાનીથી જ આપે છે. ઇસ્લામને અચાવતાં હું ગાયને અચાવી જ લખ્તશ એવી માન્યતાથી હું ખિલાફતને સારૂ મારો પ્રાણ આપું તેમાં ગાયનો અચાવ આવી જાય છે એવો મારો વિશ્વાસ છે. જ્યાં સુધી હું મુસલમાનોનો પ્રેમ ન મેળવી શકું ત્યાં સુધી અંગ્રેજોને હાથેથી ગાયને ન અચાવી શકું. મારો સર્વ પ્રયત્ન ગોવધ અટકાવવા સારૂ છે એમ બાઈ નરીમાનને માની લેવા વીનવું છું. જે ગાયને અચાવવા ખાતર પ્રાણ હોમવા તૈયાર નથી તે હિન્દુ નથી. જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનનો શુદ્ધ અચાવ હિન્દુ, મુસલમાન અને ખ્રિસ્તી તરફથી નથી થતો ત્યાં લગી હિન્દુ નામના જ છે. પણ હું ગાયને અચાવવાની ખાતર મુસલમાનને અથવા તો ખ્રિસ્તીને ન મારું પણ તેના રક્ષણ અર્થે હું મરું, એ મને મારો અહિંસાધર્મ શીખવે છે. ઇશ્વરના દરબારમાં શુદ્ધ બલિદાન જ કામ આવે છે. હું શુદ્ધ થવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. તે શુદ્ધિમાં જોડાવા બીજા હિન્દુઓને અને હિન્દુસ્તાનનાં બધાં સંતાનોને વીનવી રહ્યો છું. બાઈ નરીમાનને પણ ગોવધ દુઃખ દે છે. તેમને હું આ આત્મશુદ્ધિના યગમાં જોડાવા નોતરું છું.

ગુજરાતના અનુભવો

મને એટલા બધા અનુભવો થયાં કરે છે કે તે બધાનો કિતારો કરવા જેટલો વખત નથી રહી શકતો. તેથી મારે બાણ્યે મુઠ્ઠી દેવું પડે છે. કાર્ય કરનારાઓનો લોભ મારી પાસેથી જેટલું થોડા કાળમાં મેળવી શકાય તેટલું મેળવી લેવાનો હોઈ, મને તેઓ લખવાની એકાન્ત કે શાન્તિ રહેવા જ દેતા નથી. તેઓની કંજુસાઈનો પાર નથી. મને પણ સેવાનો લોભ. જેટલી થઈ શકે એટલી કરી લેવી, જેટલું સમજવાય તેટલું સમજવી દેવું, એટલે મારા બધા અનુભવો હું વાંચનાર આગળ નથી મુકી શકતો.

અનુભવોનો
બંડાર

આણંદ, રાસ, બોરસદ, હાલોલ, કાલોલ, વેજલપુર, ગોધરા, સુરત, ઝોરપાડ, રાંદેર—એટલી જગ્યાઓમાં હું આ લખતાં સુધી ૧૨૧ યુક્યો છું. દરેક જગ્યાએ લોકોના ઉત્સાહનો પાર નથી. દરેક જગ્યાએ આપુરુઓએ મોટી સંખ્યામાં હાજરી

આપી છે. દરેક જગ્યાએ રેંડીયાપ્રવૃત્તિ વધેલી જોઈ. લગભગ દરેક જગ્યાએ લોકોએ તિલક સ્વરાજ કંડમાં નાણાં આપ્યાં છે.

એક વિધવાનું દાન

એક વિધવા-
નું દાન

આણંદમાં એક વિધવા અહીંને પોતાની પાસે સોનાની પચીસેક તોલાની પાટ હતી તે જ આપી દીધી. આ દાન એક વિધવા બાદને સારૂ થાણું કહેવાય. મેં તે આણંદનું નામ પૂછ્યું. તેમણે નામ આપવાની ના પાડી. ધર્મ અર્થે આપેલા પૈસા વિશે નાંમદામ કેવાં ? વધારે પૂછવાની મારી હિંમત ન ચાલી.

શરતી દાન

શરતી દાન

ગાંધરામાં મિસિસ કોઠાવાલા રિવાજ મુજબ સભામાં આવ્યાં. તેમણે મને કહ્યું, 'તમારું અહું કામ મને પસંદ પડે છે, પણ તમારો અસહકાર મને પસંદ નથી. તમે લૉર્ડ રીડિંગને તો જરૂર તક આપો.'

મેં કહ્યું, 'હું તો અવશ્ય અધાને તક આપવા માગું છું. મંન્સાફ કરે એટલે સહકાર જ છે. તમે જ તેમને સમજાવો કે પશ્ચાત્તાપ કરે, કરેલા ગુન્હાની હિન્દની માશી માંગે તે મંન્સાફ કરે. એટલે કંઈ તકરાર રહે જ નહિ.'

'તમે મને કહો કે તમે તક આપશો. તમે તેમને લખશો કે જો તે મંન્સાફ આપે તો તમે અસહકાર છોડશો ?'

મેં કહ્યું, 'તક મળ્યે હું જરૂર લખાશ. પણ લૉર્ડ રીડિંગ એટલું જાણે છે.'

આ બધી અહીંને આવી શરત સાથે પચાસ રૂપીયા આપ્યા અધી અહીંને એવી જ શરત કરી એટલા રૂપીયા આપે તોયે કરોડ રૂપીયા તુરત થઈ શકે એમ હું માનું છું.

વ્યવસ્થા

અધી જગ્યાએ વધતી જતી વ્યવસ્થા હું અતુભવી રહ્યો છું. પણ સુરતમાં વધારેમાં વધારે જોઈ. જ્યાં જાઓ ત્યાં લોકોને પ્રથમથી જ સમજાવવામાં આવેલું હોવાથી એકા અવાજથી, એકી ધાંધલથી કાર્ય થઈ શકતું હતું. લોકોને પ્રથમથી જ ચેતવણી અપાયેલી હોવાથી પૈસા પણ એકદા થઈ રહેલા હતા. સુરતની અહીંનેએ હીરાની વીંટી પણ દાનમાં આપી.

રાંદેરનો અનુભવ

સુરતમાં મ્યુનિસિપાલિટીએ માનપત્ર આપ્યું, ત્યારે રાંદેરની મ્યુનિસિપાલિટીએ ના પાડી એમ જણાયું. જુવાનીઆ હિન્દુમુસલમાને તેમ જતાં માનપત્ર આપવાની હિમ્મત કરી; એક શહેરીઓનું ને બીજું બિલાકતનું. રસ્તા પણ શણગારેલા હતા. જતાં હું જોઈ શક્યો કે ત્યાંના આગેવાનો તો દૂર જ રહેલા. છેક યાળકોથી યતાવાય તેટલા કત્તાહ તેઓએ યતાવેલા. મેં કાંઈ ઘણાં માર્યાં, પણ રાંદેરમાં આવી સ્થિતિમાં હું પૈસા નજવા જ એકડા કરી ગયો. એક મુસલમાન બાપએ મારા હાથમાં પાંચ રૂપિયાની નોટ મુકી, એક બહેને પાંચ રૂપિયા આપ્યા તે દરરોજ બે કલાક રેડીયો ચલાવવાની ને હવે પછી પરદેશી કાપડ ન પરંદેરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. રાંદેરના જેવો લખો અનુભવ તો મારી આખી મુસાફરીમાં ક્યાંયે નથી થયો.

રાંદેરનો
લખો
અનુભવ

જુવાનવર્ગને નાસીપાસ ન થવા મારી બલામણુ છે. તેઓએ માનપત્રની પેરવીઓ છોડી દેવી. ઉધરાણું કરવા જરૂર મથવું. સારા, મહેનતુ. નમ્ર જુવાન બહુ કરી શકશે. મધ્યમવર્ગ તેઓને પૈસા આપશે. અશ્રદ્ધાળુને શ્રદ્ધા આવશે. જુવાન વર્ગના—મુસલમાન અને હિન્દુ—પુષ્કળ કામ એકસપૈથી—એકદિલથી કરી રહ્યા છે એ મોટામાં મોટી આશાની નિશાની છે.

બે ખામી

દળુ લોકોને સ્વદેશીની પૂરી સમજ કે ચીવટ નથી એમ જોઈ હું. અત્યારે શણગારોમાં પરદેશી કાપડ, પરદેશી કાગળો વપરાવા ચાલુ છે. ને પરદેશી કાપડને બહિષ્કાર આ જ વર્ષે કરવો હોય તો આપણે દરેક બાબતમાં વિચાર કરવો જોઈશે. જીણામાં જીણી બાબતમાં પણ ધ્યાન દેવું જોઈશે. ધર્મ સમજીને પરદેશી કાપડને તિલાંજલિ દેવામાં આવે ત્યારે જ આપણે આ મહાન જતાં સહેલું કાર્ય કરી શકવાના છીએ. તેમાં ઢીલ પણ ન થવી જોઈએ. સમજીને સારૂ આપણી મીલનો માલ પણ પરદેશી જ છે. હમેશાં આપણે આપણી મીલના માલને અને પરદેશીને ઓળખી શકવાના નથી. જેઓને સ્વદેશીનો સન્દેશો જ મળ્યો નથી એવા ગરીબોને સારૂ મીલનો માલ હોવો જોઈએ. ખરી સ્વદેશી એ જ કે જેમાં ૩ ઉધરની બધી ક્રિયા તે તે ગામ કે શહેરમાં થયેલી હોય. જે શહેરમાં આ પ્રમાણે થાય એ શહેરની આખાદી વધવાની અને એ શહેર પોતાની સ્વતંત્રતા મેળવી લેવાનું. આવી સ્થિતિ લાવવાને સારૂ લોકોએ ખૂબ ધ્યાન દઈને પરદેશી કાપડને બહિષ્કાર કરવાની જરૂર છે.

સ્વદેશીની
સમજ અને
ચીવટ

સૂતરના હાર

ખીજ ખામી હજી કુલોના હાર આપવાનો શોખ નથી જતો એ છે. કુલોના હાર આપવાથી હું કરી શક્યો નથી જોતો. અસંખ્ય નકામા જાય છે. અત્યારે આપણી પાસે એમ કેટલી દેવાના પૈસા જ નથી. હાર માત્ર સૂતરના જ હોય. સૂતરની ઉપર અનેક કળા કરીને હાર બનાવી શકાય; સૂતરને અનેક રીતે ગુથી શકાય. સૂતરની ઝીણી સાંકળાઓ કરી શકાય. કેવળ એમ ને એમ ઝીણું સૂતર કાંતી તેની આંટીને હાર આપવો એમાં બહુ પ્રેમ અને વિચાર છે. જેને સૂતરના હાર મળે એ તેનો સદુપયોગ કરી શકે છે. એવો સમય આવી રહ્યો છે કે જ્યારે સૂતરના હાર ગરીબોને આપી દીધા હશે તો તેઓ તેના ઉપયોગ કરી લેશે. પુખ્તમાળાનો ઉપયોગ કોઈને નથી, અને નકામાં કુલો બગાડવાં એ તો નુકસાન જ ગણાય.

કામ, કામ ને કામ

કામ, કામ
ને કામ

તમે આપણે આ જ વર્ષમાં સ્વરાજ લેવું હોય તો આપણે માત્ર કામમાં જ રોકાઈ જવું જોઈએ. તમારા, સરખાં વગેરે જેટલે દરજ્જે લોકોમાં ચૈતન્ય રેડવાને સારું જોઈએ તેટલું દરજ્જે ઠીક છે. પણ જ્યાં ચૈતન્ય આવી ગયું છે ત્યાં તો મૂંઝે મૂંઝે કામ જ કરવાનું છે. હમેશાં પૈસા એકઠા કરવા, હમેશાં સૂતર કંતાવવું, રેડીયા નવા તૈયાર કરાવવા, જે ઘરમાં ન હોય ત્યાં દાખલ કરવા, ખાદી સંઘરવી, જેઓએ ઉપયોગ શરૂ ન કર્યો હોય તેમને વીનવવા; દારૂનિષેધના કામમાં ઉત્સાહીને પરાવવા. આમ કોઈ ને કોઈ સ્વરાજના કાર્યમાં જ પોતે રોકાઈ પ્રજાને પરાવવી જોઈએ.

નોંધ

‘નવજીવન’ની ભાષા

નવજીવન’ની
ભાષા

એક પારસી બહેને, એક પારસી બાઈએ અને બીજાઓએ ‘નવજીવન’ની ભાષા ઉપર ટીકા મોકલી છે. ‘નવજીવન’ની ભાષા સાદી રાખવા હમેશાં પ્રયત્ન થાય છે. હું માનું છું કે ‘નવજીવન’નું ક્ષેત્ર ભાષા સુધારવાનું કે તેમાં કઠિન શબ્દો દાખલ કરવાનું નથી, પણ સાદામાં સાદી, વધુમાં વધુ માણસો સમજી શકે તેવી ભાષામાં વિચારોનો પ્રચાર કરવાનું છે. એમ છતાં બધા લેખકો એ જ ઉદ્દેશથી નથી લખતા. બધાને ચોતપોતાના શબ્દો વાપરવાની ટેવ પડે છે. તેથી હમેશાં સાદી ભાષા ‘નવજીવન’માં નથી વપરાતી એ હું પણ જોઈ છું. ઇરાદાપૂર્વક ભાષા કઠણ કરવાનો પ્રયત્ન નથી હોતો એટલી હું ટીકાકારોને ખાતરી

આપવા ઈચ્છું છું. ઇરાદો તો બાપા સાદી રાખવાનો જ રહેશે. દીકારાનો દીકાને સાર આભાર માનું છું. સંસ્કૃત શબ્દો બોલ્યા વપરાય એવો પ્રયત્ન જરૂર કરીશ. મને ખબર છે કે ધણી મુસલમાન બાઈઓ ને પારસીઓ 'નવજીવન' વાંચે છે. ધણી બહેનો ને અધરા શબ્દો ન સમજે તેવી વાંચે છે. તેમને સાર 'નવજીવન'નું વાચન સહેલું કરવું મારો ધર્મ સમજું છું.

તા. ૧-૫-૧૯૨૧

ગુજરાતીઓને—

મહાન સિન્ધુ નદીના તટ પર સવારના પહોરમાં એક ઝાડ તળે હું એકાન્તમાં બેઠો છું. ઝાડોમાં પક્ષીઓ ગુંગરવ કરી રહ્યાં છે. બે ત્રણ સ્વયંસેવકો સિવાય કોઈ નજરે નથી આવતું. દરથી કોટરીનો પૂલ એક તરફ નજરે પડે છે. બીજી તરફ પાણી સિવાય કંઈ જ બેતો નથી. સામે કાંઈ ઝાડો અને છૂટાંછવાયાં ઘરો બેઠાં છે. નદીમાં બે ચાર નાનાં હોડકાં કામ વિનાનાં સામે કાંઈ પડ્યાં છે. મધુર પવન ચાલી રહ્યો છે ને તે પવનને લઇને પાણી ધીમું ધીમું જીછળતું મંદ ગાન કર્યાં કરે છે. તડકાથી પાણી અને રેતી સુવર્ણ સમાં દીપી રહ્યાં છે. પ્રેમના પાશથી સિન્ધી બાઈઓએ મને ચોમેરથી બાંધી લીધા છે.

સિન્ધુ નદીના
તટ પર

આજ સોમવારનો દિવસ છે એટલે મારે સારૂ તેઓએ એકાન્ત ને શીતળ સ્થાન શોધી મને ત્યાં મુક્યો છે. મને કોઈ કંઈ છે કે મેં બહુ ત્યાગ કર્યો છે ત્યારે હસવું આવે છે. જે સુખ, શાન્તિ અને આનન્દ હું અનુભવી રહ્યો છું તે બાંધે કોઈ ચક્રવર્તીને મળતાં હોય. મારી માન્યતા છે કે ચક્રવર્તીને એ શાન્તિ સંભવે જ નહિ. રાજપાટનો બોળે જ તેને કચરી નાંખે. મન એ જ બન્ધ અને મોક્ષનું કારણ છે એનો હું પૂર્ણ અનુભવ લઈ રહ્યો છું.

આ પ્રેમની સાથે હું ગુજરાતનો તાજાં પ્રેમ સરખાવું છું ત્યારે મને એમ જ જણાય છે કે મને તો બન્ને સરખા છે. જ્યાં જાડાં ત્યાં હું કેમ જાણે ગુજરાત જેટલો જ પ્રેમ અનુભવતો હોઈ નહિ! કેમકે હું સિન્ધને પણ મારો જ દેશ માની શકું છું, સિન્ધીના સુખદુઃખમાં પણ તેટલો જ ભાગ લઈ શકું છું. સિન્ધને મોજે ગુજરાતનો લાભ સ્વપ્ને પણ નથી ઇચ્છતો. પણ ગુજરાતના દોષો સિન્ધ ન ગ્રહણ કરે એવી કાળજી મારો દેશપ્રેમ અને મારો ધર્મ મારી પાસે રખાવે છે. જેમ

સ્વદેશાભિ-
માનની
મીમાંસા

ગુજરાતને અર્થે સિન્ધને નુકસાન પહોંચે એ હું કદી પસંદ ન કરું તેમ જ મને પરદેશને વિશે રહે છે. પરદેશને નુકસાન પહોંચાડીને હું હિન્દુસ્તાનને લાભ પહોંચાડવાને દાવ ન કરું. આ ભાવનાને જ હું ખરું સ્વદેશાભિમાન માનું છું.

પણુ માઈ સ્વદેશાભિમાન જેટલું વિશાળ છે તેટલું જ સંકુચિત છે. આખા દુનિયાના કલ્યાણને વળગવામાં મને રસ આવતો જ નથી. મને તો મારા દેશના કલ્યાણમાં જ રસ આવે છે. દેશના ભક્ષામાં હું જગતનું ભલું જોઈ છું. મારા વળાંત્રમધર્મ મને શીખવે છે કે હું યુરોપમાં જન્મવાને અહલે ભારતવર્ષમાં જન્મ્યો એમાં કંઈક અર્થ હોય. જ્ઞાપ્યે. પ્રત્યેક માણસ દેવાદાર જન્મે છે. તેનું લેણું હોય તો તેનું તેને બાન પણુ નથી હોતું, ન હોતું જ્ઞાપ્યે. જે વેપારી પોતાનું ઉધાર ખાતું તપાસી લે છે તેને જમ્મે પાસાની ડીકર જ નથી કરવી પડતી. જે પોતાની કરજ શીખે છે તેને તેના હક પોતાની મેળે જ મળી રહે છે.

માઈ સ્વદેશાભિમાન મારા દેશની કરજ શી છે તે તરફ જ માઈ ધ્યાન ખેંચે છે. માઈ ગુજરાતી તરીકેનું અભિમાન ગુજરાતીની હિન્દુસ્તાન પ્રત્યે શી ધરજ છે તે જ સૂચવે છે. જે આ વિચાર ખરો હોય, જે ગુજરાતી ભાષામહેતા તે કમ્પ્લે રાખતાં હોય તો ગુજરાતીઓને પોતાની કરજ તો જાણમાં જ છે.

કાળાથી
વધારે
આપો

ગુજરાત એકવું આ જ વર્ષમાં સ્વરાજ મેળવી શકે છે. દરેક માણસ પોત પોતાનું સ્વરાજ મેળવી શકે છે. ગુજરાતનું દરેક ગામ પોતાનું સ્વરાજ મેળવી શકે છે. તે સહુ પોતપોતાનું મેળવતાં હિન્દુસ્વારાજ મેળવવામાં પોતાને પૂરો કાળો બરી દે છે.

જેઓ પોતાને બાળે આવતું જ આપીને બેસશે તે કંઈનું ગણાશે. સ્વરાજની શરત એ છે કે સહુ પોતાને બાળે પડતું આપે એ ખસ નથી, પણુ સહુ પોતાનાથી બનતું આપે એ ખસ છે. જ્યારે સહુ સર્વનો બોળે ઉપાડવા તૈયાર થાય ત્યારે જ અધાનો બોળે શાળે પડે. વહેંચાઈ જાય, કેમકે સહુની શક્તિ સરખી નથી હોતી. અને આવી સ્થિતિમાં સહુ હિસાબે આવતું જ કરીને બેસી રહે તો ગરીબ કચરાઈ જાય તે શાહુકાર કચરી નાંખે.

હિન્દુસ્તાનની વસ્તી બત્રીસ કરોડની છે. એક કરોડ રૂપિયા આપવા—એકઠા કરવા—એટલે જણુ દાઢ બે પૈસા આપવા. બે કરોડપતિ બે જ પૈસા આપીને બેસી રહે તો કંગાળની વતી, આળકોની વતી, લૂણાંપાંગળાંની વતી, ટાંડની વતી કાણુ આપે ?

સીધો હિસાબ જ એ છે કે કરોડપતિએ અંધા બોજને ઉપાડવાની વૃત્તિ રાખવી. જેને વાણું મળ્યું તે વાણું આપે.

હિસાબ ગણવાની આ રીત પ્રમાણે ગુજરાતે પોતાનો હિસાબ કરવો જોઈએ. ગુજરાત દસ લાખ રૂપીયા ગુજરાતમાં જ એકઠા કરે તો તે વધારે પડતું નથી જ. આ ગણતરીમાંથી હું અહાર વસતા ગુજરાતીઓને અલગ રાખું છું. ગંગાનામાં વસતા ગુજરાતીઓ ભલે ગુજરાતને ધન મોકલે, પણ તેમણે ગંગાને પોતાનો ફાળો આપવો જ જોઈએ. મદ્રાસમાં વસતા ગુજરાતીઓએ મદ્રાસની સેવા કરવી જ જોઈએ. ન્યાંથી ગુજરાતીઓ ધન મેળાવે ત્યાં તેમણે પોતાની કમાણીનો સારો ભાગ ખરચવો એ તેમની ને હિન્દુસ્તાનની સભ્યતાને શોભા છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને જ હું ગુજરાતને સાડ દસ લાખ રૂપીયા ગણું છું.

ગુજરાતમાંથી
દસ લાખ

આ ગણતરીમાં મેં મુઝઈને પણ અલગ ગણ્યું છે. મુઝઈમાં વસનારા ગુજરાતી ઓએ મુઝઈમાં ભારે ફાળો આપવો જ રહ્યો છે. મુઝઈ માટેની મારી આશાને વિષે હું હવે પછી લખવા ધાડું છું. અત્યારે તો ગુજરાતમાં વસતા ગુજરાતીઓમાંથી દસ લાખની ગણતરી કરી રહ્યો.

આટલી રકમ કે એથી વધારે કે ઓછી એકઠી કરવાનું વહેવાર પગલું એ છે કે દરેક જાણના ને દરેક દેશી રાજ્યના કામદારોએ યથાશક્તિ ણાળો બોજને માથે ઉપાડી લેવો.

એ જ પ્રમાણે મહાસભાના સભાસદોનું છે. ન્યાં વધારે જગૃતિ ત્યા વધારે સભાસદોની આશા હોવી જોઈએ. સુરત નડિયાદ જેવાં ભારે જગૃત શહેર પોતાનો માત્ર હિસાબે આવતો જ ભરીને સન્તુષ્ટ રહે તો હાથ આવેલી આજી બોઈ બેસીયે. જે ગામોમાં ભારે જગૃતિ થયેલી છે ત્યાંને સાડ તો હું જરૂર એવી આજ્ઞા રાખું કે ત્યાંનાં દરેક ૨૧ વર્ષની ઉપરનાં સ્ત્રી, પુરુષ, ઢેડ, બંગી, હિન્દુ, મુસલમાન, મહાસભાને ચોપડે ચડે. જે કોઈ ગરીબ માણસ પાસે ચાર આના ન હોય તો તેનો પડોશી તેને તેટલા પૈસા આપે ને નામ નોંધાવે.

સભાસદો
અને રેડીયા

જે હિસાબ નામનો તે દામનો છે, તે જ રેડીયાનો છે. ન્યાં વધારે કાર્યદક્ષતા, વધારે સમજ, ત્યાં વધારે રેડીયા દાખલ થવા જ જોઈએ. એમ એકબીજાને પૂરી સહાય કરવાથી જ આપણે જૂન માસ સુધીમાં આપણી નાનકડી, સરળ ને અધાને સમજી શકાય એવી યોજના અમલમાં મુકી શકશું.

સ્વરાજની
પ્રાથમિક
કેળવણી

એકે યોજના સંહેલી છે, છતાં આપણે આજસમાં રહીયે તો જરાયે પાર પડે તેવી નથી. બધા કાર્ય કરનારા પ્રામાણિકપણે હમેશાં યથાશક્તિ કામ કરે તો જ યોજના પાર પડે. આ યોજના આપણી પરીક્ષા છે, કસોટી છે, સ્વરાજની લાયકાત મેળવવાની પ્રાથમિક કેળવણી છે. પણ તે કેળવણી આપણને એટલે લગી પહોંચાડે છે કે જો આપણે આ પરીક્ષામાં પસાર થઈએ તો બાકીની કેળવણીને સારૂ બાંધ્યે જ ત્રણ માસ જોઈએ. કેમકે આ પરીક્ષા આપણને આત્મવિશ્વાસ, હિમ્મત ને બળ આપનારી છે.

ગુજરાત પોતાનો ધર્મ પૂરેપૂરો બજાવે એવી મારી ઉમેદ છે.

ગુજરાતની બહેનોમાં આવેલી જાગૃતિથી હું ચકિત થયો છું. તેઓના હાથમાં બહુ સત્તા છે. સ્વરાજ મેળવવાની યોજનામાં બહેનોનો ભાગ મરદોના જેટલો જ બલકે તેથી વધારે છે. બહેનો પોતાનો ભાગ પૂરો બજાવીને પોતાનાં, ગુજરાતનાં ને હિન્દના કીર્તિ ને ધર્મ ઉદ્ધારણ કરે એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના.

મારી નોંધ

હડતાળોનું સોંધારત

હડતાળોનું
સોંધારત

હડતાળોના રાફડા ફાટ્યો જણાય છે. તેમાંયે કરાંચીએ હદ વાળી છે. એક માસમાં પાંચ હડતાળો. કોઈ જલ નય તો હડતાળ, કોઈ જલમાંથી છૂટે તોયે હડતાળ, ગવર્નર આવતાંયે હડતાળ ! આમ હડતાળો પાળવાથી હડતાળની કિંમત તદ્દન જતી રહે છે. મારે મન હડતાળ એક પવિત્ર અને બળવાન સાધન છે. ભારે ધાર્મિક પ્રસંગે હડતાળ હોય, અથવા પ્રજાની લાગણી ઘણી તીવ્ર હોય ત્યારે તે ફરિયાદવા હડતાળ પળાય. દરેક પ્રસંગને ધાર્મિક સમજી અથવા દરેક વખતે લાગણી તીવ્ર બનાવી હડતાળ પાળીયે તો ધાર્મિકતાને ને લાગણીની તીવ્રતાનો આંક હલકો જ થાય. સત્યાગ્રહ સપ્તાહની હડતાળ વિના તો ન જ ચલાવી શકાય એવું મને ન જણાયું હત તો હું આ હડતાળના સોંધારતની યોજનામાં તેનો ભાવ વધારે ઉતારવામાં સાધનભૂત ન જ થાત. મારી ઉમેદ છે કે હિન્દુસ્તાનમાં દરેક જગ્યાએ હવે હડતાળ જવલે જ પાળવામાં આવશે. સારામાં સારો ઉપાય એ છે કે મહાસભા અને ખિલાફત કમિટીએ મસલત કરી બહેરનામું ન દાદયું હોય ત્યાં લગી હડતાળ પાળવી જ નહિ.

જેલ મહેલ

વળી કોઈ જેલ જય ત્યારે હડતાળ પાળવી એ તો આપણી નબળાઈની નિશાની છે. જોકે તો આપણે ભરી દેવી છે. હબરો જેલ જય ત્યારે જ ફટકારો થવાનો સંભવ છે. જુલમી રાજ્ય તમે સારા માણસને સારું જેલ એ જ ધણે ભાગે પવિત્ર રચળ છે. જેલ એ આપણી સ્વતંત્રતાનું રચળ છે. કેવળ નિર્દોષ માણસો જ્યારે જેલમાં ધણી મંજૂરામાં જરી ત્યારે સ્વરાજ નહીં જ સમજવું. આ રાજ્યની અંદર જેલને તો આપણે આપણું સ્વાભાવિક ધર બનાવવા માગતા હોઈએ તો તેને પ્રસંગે હડતાળનો કરી અર્થ જ નથી રહેતો. જ્યારે આપણે ખરેખર જેલનો ભય છાડ્યો હશે ત્યારે સરકાર જેલમાં મોકલવાનું બંધી જશે જ્યારે આપણે ઘોર અત્યાચારને પણ હસતે રહેડે સહન કરશું છતાં એ નહિ ચાલીયે, 'યુનિયન જેક'ની પરાણે સલામી નહિ કરીયે, નાકો નહિ ધસડીયે ને ડાયરસાહીની સામે ઉભા રહી ગોળીઓના ધા પીડે નહિ પણ છાતીમાં ત્રીવશું તે જ દહારે સ્વરાજ છે; કેમકે એમાં ખરી વીરતા છે, એ જ ક્ષત્રિયતા છે. ક્ષત્રિયતા કેળવવા સાડ પુષ્ટ શરીરની જરૂર નથી, પણ મજબૂત, નીડર હિલની જરૂર છે. કૂરતા, કોરતા એ ક્ષત્રિયતાનો ગુણ નથી, પણ સહનશીલતા, ક્ષમા, દયા, ઉદારતા, અપલાયનમ (યુદ્ધમાંથી ન નાસવું) અને ગોળીના વરસાદ વરસતા હોય ત્યારે પણ અડગ રહી નિર્ભયપણે ઉભા રહેવાની શક્તિમાં ક્ષત્રિયતા છે. શુદ્ધ ક્ષત્રિય મારતો નથી, પણ પ્રહાર પોતાની ઉપર જીએ છે. નાનકાનાનો મહાન ક્ષત્રિય ન ચલાવ; તે ખૂબી નખાય. લાઘમસિંહ ને દલીપસિંહ શુદ્ધ ક્ષત્રિય હતા. આ ક્ષત્રિયતા એક દુર્બળ અપંગ બાળકમાંયે હોઈ શકે. શાન્તિમય અસહકાર એ ક્ષત્રિયતાનો ગુણ કેળવવાનું સાધન છે. ઇમામ હુસેન અને હસન ક્ષત્રિય હતા. તેઓની ઉપર જુલમ કરનાર બલીમ હતો. બાળ પ્રહાર ક્ષત્રિય હતા. હિરણ્યકશિપુ રાક્ષસ હતો. ક્ષત્રિયતા અન્ય વર્ણોમાં હોય જ નહિ એવો વર્ણોદ્ધમનો અર્થ નથી. ચાર વર્ણોમાં તે ગુણ હોવો જોઈએ, પણ ક્ષત્રિયભૂતિમાં તે પ્રધાનપદ ભાગવે અને તે ગુણ કેળવવાનો તેનો ખાસ ધર્મ રહ્યો. પણ જે ક્ષત્રિયકુળમાં જન્મી પોતાનું પશુબળ નિર્ભય ઉપર વાપરે તે ક્ષત્રિય નહિ પણ અક્ષત્રિય, રાક્ષસ કહેવાય. હિન્દમાંથી ક્ષત્રિયવંશનો લગભગ લોપ થયો છે, તેને ફરી કેળવવી એ શાન્તિમય અસહકારનો હેતુ છે.

અસહ્યતા

કરાંચીમાં જે પત્રિકા ના. ગવર્નરની મુલાકાતને વખતે છાપવામાં આવી હતી તે મને મળી છે. તેમાં આ વાક્યો છે: 'સવારને રોજ ગવર્નર આવવાનો છે; તેના સરખસમાં સામેલ થાઓ નહિ. પૂજ્ય કૉન્ગ્રેસનું ફરમાન છે કે હમણાંની સરકાર સાથે કોઈ પણ હિન્દવાસીએ સામેલ થવું નહિ. સોમવાર ને રાત્રી તારીખને રોજ હડતાળ કરી સરકારને બતાવી આપો કે અમારે સ્વરાજ જોઈએ છે. બધો કામધંધો બંધ કરી પ્રાર્થના કરો કે આપણને એક વર્ષની અંદર સ્વરાજ જોઈએ છે.' અસહકારી અસહ્ય ન થાય. હોદાને

સાચી
ક્ષત્રિયતા

અસહકાર
અને સહ્યતા

જે માન આપણે હવે પછી પણ આપવા માગીએ છીએ તે માનના સખ્દો આપણે ન જ છાડીએ. આપણને મુંબઈના ગવર્નરની જાત સામે કે એના હોદ્દા સામે અસહકાર નથી. આપણો અસહકાર આખી રાજ્યનીતિની સાથે છે. જ્યારે અમુક સૂચો પોતાનો સૂચો ભેવા આવે ત્યારે તેની સામે આપણને કંઈ ખાસ કહેવાનું ન હોય તોપણ આપણે હડતાળ પાળીએ એ નિરર્થક છે; તેને વિષે તોછડાપણે લખીએ તે અસંભવ છે. આપણે જલિયાંવાલા બાગની કતલ ચલાવનારને પણ તેને પૂરે નામે જાળખીએ છીએ; ‘જનરલ’ ડાયર કહેતાં ફોજ નથી માપતા, પામવાનું કારણ નથી. ભાષાની રૂઢ સંભવતા છે તે અસહકારી પોતાના શાન્તિના નિયમનો ભંગ કરે છે.

બતાવણું કાને ?

દેખાવાથી
શું વળે ?

મહાસભાનો હુકમ દરેક પ્રસંગે હડતાળ પાડવાનો નથી. છતાં ઉપરના બહેરનામામાં આજ્ઞાસ એવો અપાયો છે કે મહાસભાનો તેવો હુકમ છે. હડતાળ પાળી આપણે સરકારને શું બતાવણું હોય ? આપણે તો સ્વરાજ આપણી શક્તિ વડે મેળવણું છે. આપણે હડતાળ પાળીને શક્તિ મેળવી શકીએ તો જરૂર પાળીએ. આ પ્રસંગે તો બહેરનામું જ સૂચવે છે કે આપણી હડતાળ સરકારને કંઈક બતાવવાની હતી. સરકારને બતાવવાનું આપણને જોઈતાં જોઈ છે. અથવા જે બતાવવાનું છે તે તો આપણું સંમીન કાર્ય. તે શું છે એ મહાસભાએ સૂચવ્યું છે.

મારી પ્રાર્થના

અન્યથા
જન્મવાની
પ્રાર્થના

અન્યથા પરિવર્તને સમયે મેં જે પ્રાર્થના કરી તે વિષે લખતાં એક સમજન લખે છે કે તેનું રહસ્ય તે નથી સમજી શકેલ. મારું જાણતું બરાબર હપાયેલું છે કે નહિ તે હું નથી જાણતો. મારી પ્રાર્થના આ છે: મને મોક્ષ જ પ્રિય છે. મારો બધો પ્રયાસ આ જ જન્મ-મારે મોક્ષ મેળવવાનો છે. હું અસહકારની જાંબીર ચળવળમાં પણ તે જ કારણે પડ્યો છું. છતાં જો હું મારો મનોરથ આ જન્મે ન સાધી શકું ને આપણે અસ્પૃશ્યતાના પાપમાંથી હલ્તી થઈ ન થયા હોઈએ તો હું પ્રભુ પાસે બીજો જન્મ અન્યથાને ઘેર ધમ્મું કે બેથી હું તેમનાં દુઃખોનો પરા અનુભવ લઈ ને તે જોઈ કરવા ભારે તપશ્ચર્યા કરું. હું માનું છું કે જે દયાધર્મ હું વૈષ્ણવ તરીકે શીખ્યો છું, જેનું પાન મેં તુલસીરામાયણમાંથી કર્યું છે તે મને એ જ પ્રાર્થના શીખવે છે. અન્યથાની ઉપર હિન્દુ ધર્મને નામે થતો અત્યાચાર મને અસહ્ય છે, દરેક હિન્દુને તે અસહ્ય હોવો જોઈએ.

૧ ગાંધીજી ગુજરાતમાં

નૂનો જલ્લો

સાબરમતીથી તા. ૧૫મી ને શુક્રવારે નીકળ્યા. બોરસદ જવા માટે ખંભાત લાઇનમાં જઈ પડે એટલે આણંદ સ્ટેશને થોડો વખત મળ્યો. તે દરમિયાન આણંદમાં એક નહેરુ સભા કરી. તેનો અનુભવ ગાંધીજીએ પોતે આપ્યો છે. ત્યાંથી બોરસદ થઈ અમે અથડાતા ફરતા રાસ ગયા કારણ ગાડાને રસ્તે અમે મોટર લઈ ગયા હતા. રાસની આ ગાંધીજીની પહેલી મુલાકાત ન હતી. ખેડા જીલ્લાની સત્યાગ્રહની લડતમાં આ રાસ ગામે ખડુ આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો. તે વખતે ગાંધીજી બેએક વાર ત્યાં ગયેલા. સત્યાગ્રહની લડત પૂરી થયા પછી જ્યારે ગાંધીજીએ સૈન્યબરતીનું કામ ઉપાડ્યું ત્યારે રાસ ગામ તરફથી ઘણી આશા રાખીને તેઓ ત્યાં ફરી ગયેલા, પણ તે વખતે તેમને ત્યાંથી નિરાશ થઈ પાછા જઈ પડેલું. આ પ્રસંગને ઉદ્દેશીને તેઓ બોલ્યા તે ટાંકવા જેવું છે :

નૂનો જલ્લો

ખાનદાનીની તાકાત

“સરકારને તેની મુશ્કેલીને વખતે મદદ આપવાની મેં પ્રબલે એક વખત સલાહ આપી હતી, સસ્તનતની નીચે આપણે હડો મેળવવા હોય તો આપણે આપણી ફરજ પહેલી અદા કરવી જોઈએ એમ મેં કહ્યું હતું. અને તેથી ખેડા જીલ્લાની લડત પૂરી થઈ કે તરત લોકોને સૈન્યમાં ભરતી થવા સમજાવવા હું આજ્ઞા હતા. હું સિપાહીગીરી કરવા તૈયાર થયો હતો. તે માટે મને અત્યારે જરાયે પશ્ચાત્તાપ થતો નથી. તેથી તો હું કોમને ફાયદો જ થયેલો જોઈ હું. સિપાહીગીરી કરવાના આપણા કરાવથી આપણે આપણી ખાનદાની ખતાવી. તે માટે મને દિલગીરી નથી થતી. દિલગીરી માત્ર એટલી જ થાય છે કે ખેડા જીલ્લાના હિંમતવાન અને દૃઢ પાટીદારો તથા કાકોરો પાસે હું જ્યારે ચાલ્યો ગયો ત્યારે સિપાહી બનવા માટે થોડા જ તૈયાર હતા. તેનું કારણ સરકાર તરફની તેમની ઈતસાહ કે અણવિશ્વાસ ન હતું, પણ તમારી ઓછી હિંમત એ હતું. તમે મરવા-તૈયાર નહોતા. તમને કોઈને સાર કે સરકારને સાર મરવું નહોતું ગમતું. પરંતુ અત્યારે તો યુગ બદલાયો છે. હું અત્યારે સરકારની સામે થયો છું, એ સરકારની સિપાહીગીરી કરવામાં હું અધર્મ સમજું છું, તેના પ્રત્યે મને સંપૂર્ણ અવિશ્વાસ આવી ગયો છે. તે વખતે હું આ સરકારને રાક્ષસી નહોતો કહેતો, પણ આજે હું આ રાજ્યને રાક્ષસી રાજ્ય અથવા રાવણરાજ્ય કહું છું. જે અનન્ય ભક્તિથી હું ખેડા જીલ્લામાં પેદલ પૂરી રહ્યો હતો અને મારી તાકાત સરકાર માટે ખર્ચતો હતો તે જ મારી તાકાત—મારી ખાનદાનીમાં મેળવેલી તાકાત—હું અત્યારે તે સરકાર સામે વાપરું રહ્યો છું, કારણ જે સત્ય હોય તે કરવું તેનું જ નામ સત્યાગ્રહ છે.”

ખાનદાનીની તાકાત

તાલીમની કસામત

તાલીમની
કસામત

રાસમાં સભા પૂરી થયા બાદ તિલક સ્વરાજ ફાળા માટે ઉપરાજી થયું તે સહી અને તરત બોરસદ પાછા વળ્યા. ગાંધીજી બોરસદમાં તે રાત ગાળશે એમ ધારી ત્યાંના લોકોએ પણ સભાઓ ગોઠવી હતી, પરંતુ રાતે જ ગાંધરા પહોંચ્યું એમ નક્કી કરેલું એટલે એક જ સભામાં બહુ પતવી નાંખવાનું હતું. રાસ જતી વખતે બોરસદથી પસાર થયેલા તે વખતે રસ્તા ઉપર લોકોને કબવા કરવાની ઠીક વ્યવસ્થા બેવામાં આવી ન હતી. વળી સભામાં પણ બરાબર શાન્તિ અને વ્યવસ્થા ન હતી. ગાંધીજીએ તેને ઉદેશીને કહ્યું:

“બોરસદમાં હું પહેલાં (ખેડા જીલ્લાની લડત વખતે) આવ્યો ત્યારે મને સંજ્ઞતા નહોતી મળી, પણ હવે બોરસદમાં જનૃતિ આવી છે. જનૃતિની પહેલી નિશાની એ છે કે આપણામાં સભાઓ યજ્ઞાવવાની, સરખસોની વ્યવસ્થા રાખવાની શક્તિ આવે. તેને સાર તાલીમ જોઈએ. અગ્નિ અથવા પાણીના યોધનો કાંઈ કસામત કર્યા વિના જેમ ઉપયોગ ન થાય તેમ તાલીમ વિતાની જનૃતિ પણ નકામી છે. જનૃતિની પ્રથમ શરત એ છે કે જ્યાં જે વખતે જોઈએ તે સ્થળ અને સમયનો ધર્મ આપણે સમજી લઈએ.”

હાલોલ પરિપદ

રેશમી
કાથળીની બેઠ

રાત્રે બાર વાગે એમ ગાંધરા પહોંચ્યા અને બીજા દિવસે હાલોલમાં તાલુકા પરિપદ હતી તે માટે સવારે હાલોલ જવા નીકળ્યા. ગાંધીજી આ પરિપદના પ્રમુખ હતા. હાલોલની વ્યવસ્થા બોરસદ અને રાસને મુકાબલે સારી ગણાય. સ્વાગત મંડળના પ્રમુખનું કાપણ બહુ જ ટુંકું હતું. દોટ કે બે મિનિટ ચાલ્યું હશે. એ પણ સાંઝે જ ગણાય, કારણ વાદયુગ ગયો છે એની એ નિશાનીરૂપ હતું. પરિપદના પ્રમુખને ચાંદ આપવાનો શિરસ્તો છે, પરંતુ ગાંધીજી જવાને ચાંદ આપવા કરતાં કિસાની કાથળી આપવી એ ત્યાંના વ્યવસ્થાપકોએ દુરસ્ત ધાર્યું.

બેઠમાં બહુ

કાથળી આપવાનો વિચાર તો સારો જ ગણાય, પણ કેવી કાથળી આપવી જોઈએ એ બેવામાં વ્યવસ્થાપકો ચાતરી ગયા. ખાસી સુરતની સાદીનની એક કાથળી તૈયાર કરાવી હતી. તે ઉપર ફંદીયાનું ચિત્ર તથા સ્વરાજ એવા અક્ષરો કસબથી ભરેલા હતા. અંદરનું અસ્તર જ ખાદીનું હોવાનું કહેનામાં આવ્યું હતું પણ તેજ મીલના સતરના વણાટનું નીકળ્યું! તેના ઉપર ટીકા કરતાં ગાંધીજીએ જાણવું:

“મને તો ખાદીના શણગાર, ખાદીની જ બેઠ અને ખાદીના ચાંદ હોય. પરંતુ જે વસ્તુ મને આપવામાં આવી છે તે સ્વરાજની નિશાની નથી. આપણને આજે જ સ્વરાજ નથી મળતું તેનું કારણ આમાં જોઈ શકાય છે. પોતાને એક ખેડૂત તરીકે, એક વણકર તરીકે અને અત્યારે એક ભંખી તરીકે ઓળખાવતા માણસને તમે પ્રમુખ નીમ્યો છે, અને તેને આપી છે આવી કાથળી! તેમાં નથી કાગળીઓને ભાઈ, નથી ચાંદીનો બાર કે નથી

સેનાનો બાર. તમે તો મને ખાલી કોથળી આપી છે. અને તેમાં વિરોધ ગુન્હો તો એ છે કે તેની તમામ વસ્તુ પરદેશી છે.” સભામાંથી એક બાઇએ તે સ્વદેશી છે એવો બચાવ કર્યો તેના જવાબમાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું: “તેનો રંગ પરદેશી છે, તેનું સૂતર પરદેશી છે, રેશમનો ધાગો પરદેશી છે. પછી સ્વદેશી શું છે? હું સ્વદેશીનો નાચક હોવાનો દાવો કરું છું, એટલે તેની પરીક્ષા કરવાનો ગુણ મારામાં હોવો જોઈએ. મારી સ્વદેશીની વ્યાખ્યા તો એવી સુન્દર છે કે તેમાં આપણને કોઈ જ પછાડી ન શકે. હાલોલનું સ્વદેશી એટલે હાલોલ-માં જ બનેલું. હિન્દુસ્તાનના ખાકીના ભાગનું હાલોલને હરમ હોયું જોઈએ. આપણે સદૃઢ સ્વાત્રથી બનવવાનું છે, સદૃઢ સર્વોપરી બનવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે. આપણે એકબીજા સાથે આ બાબતમાં વધારે ને વધારે બેસી ઠરિફાઈ કરશું ત્યારે આપણને સ્વરાજ મળશે. એ જ સ્વરાજની ચાવી છે.”

મહેમાનગતમાં વિવેક

શહેરમાં કરેલા શણગાર વિષે બોલતાં તેમણે જણાવ્યું:

“આ શહેરના શણગાર મારાથી સલા નથી જતા. શણગારમાં એક તસુ પણ પરદેશી કાપડ ન હોયું જોઈએ. તેને બદલે અહીં તો ઠેર ઠેર પરદેશી કાપડો લટકાવેલાં છે. બધી ધન્યપતાકાઓ પરદેશી છે. તેના રંગ બધા પરદેશી છે. માટે આ શણગારને ચોંચરા સમાન સમજજો. આપણે શણગાર તો મહેમાનને ખાતર કરીએ છીએ, તો પછી વિવેકની ખાતર, મારી મર્યાદાની ખાતર પણ મને જે જમે તે તમારે કરવું જોઈયું હતું. કૌંસ વસ્તુ સમજીને વિચારપૂર્વક કરશું તો જ સ્વરાજ આગળ આવશે. અહીં સ્વયંસેવકો ફરતા દેખાય છે તેમણે જીનનાં અંગ્રેજી કટનાં કોટપાટલન પહેર્યાં છે. સ્વરાજના સ્વયંસેવકો પાસે જીન કેયું? તમે નથી ખાતીનું ખર્ચ ન કરી શકતા હો તો તમારા આ જીનને બદલે ખાતી આપવા હું તૈયાર છું. મારી પાસેથી ખાતી કેમ લેવાય એમ તમને લાગતું હોય તો હું તો તમને લગોટ પહેરીને સ્વયંસેવા કરવાનું કહેવા તૈયાર છું. અંગ્રેજ જેવાં વસ્ત્રો પહેરીને જ સેવા થઈ શકે એવું નથી. લોકો ઉપર તમારે પ્રેમથી, સદ્વર્તનથી અસર પાડવાની છે. જો વિલાયતી પાટલનથી લોકો ઉપર અસર પાડવાની હોય તો તેનો ત્યાગ કરો. સ્વરાજ મેળવવા નીકળેલા હિન્દી તરીકેના આપણા મરતબા ખાતર પણ એ પોષાકનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. હું તો સ્વયંસેવકોને દરરોજ એ ક્લાક રેંડીયા ચલાવવાની સલાહ આપું. તમારા કાંતેલા સૂતરનાં કપડાં વણાવીને તમે પહેરો ત્યારે જ તમે સાચા સ્વયંસેવક બનો.”

નિર્દોષતા કેળવો

સ્વદેશી સંબંધે વિરોધ બોલતાં તેઓએ જણાવ્યું હતું:

આપણી સ્વરાજની સેનામાં જેટલું કામ બાળકબાળકીઓ કરશે તેટલું પુરેલો નથી કરી શકવાનું. તેમનામાં ધર્મીય, પાખંડ, મદ બરેલાં છે. તે જાણે તો આજે જ સ્વરાજ છે. વધે મોટા હોવા છતાં આપણામાં નિર્દોષતા હોવી જોઈએ, મી. શોકતઅલીના જેવી. એ

સ્વયંસેવકો-
ના પોષાક

નિર્દોષતા
કેળવો

માણસનું મન બાળક જેટલું સ્વચ્છ, કામળ છે. તે કોઈનું બૂંદે નથી ઈચ્છતા. તેમને હર માત્ર ઈશ્વરનો, ખુદાનો છે. તેમની પાસેથી નિર્દોષતા શીખો. મેં નિર્દોષતા અભ્યાસથી કેળવી છે. મેં કાંદે કાંદે પાળ બાંધી છે. મારે સરેવર ટીપે ટીપે ભરાયલું છે, છતાં તે અપૂરે છે. મી. શોકતઅલીએ તો અનેક મોજરોખ મોજાવ્યા છતાં તેનામાં તાકાત છે કે તે અત્યારે શુણીએ ચડી શકે. ખાદી એ મારો તો ભોગવિલાસ છે. રેશમ મારે શરીરે અડકાયલું એ મારા શરીર ઉપર અત્યાચાર કરવા સમાન છે, જ્યારે મલમલ અને રેશમ શોકતઅલીને તો બહુ પસંદ છે. છતાં તે જ્યારે ખાદી પહેરે ત્યારે ચમત્કાર સમજવો જોઈયે. તેમણે ઇસ્લામ ખાતર ફકીરી ગ્રહણ કરી છે.”

જેઠ્ઠા બાદશાહ

જેઠ્ઠા
બાદશાહ

તાલુકા પરિષદમાં સાત આઠ હજાર માણસ આવ્યાં હશે, પરંતુ મેટા જેઠ્ઠાવર્ગ તો બહાર જ રહ્યો હતો. તેમને માટે સાંકે ખાસ સભા રાખી હતી. જેઠ્ઠોને દારૂ, તાકી, ભાંગ, અફીણ વગેરે વ્યસનો છોડવાનો, અન્યભેને અસ્પૃશ્ય નહિ માનવાનો, ચોરી, લૂંટ વગેરે છોડવાનો તથા સ્વદેશીનો સન્દેશો ગાંધીજીએ સંભળાવ્યો. તેમાંથી થોડું જ ઉતારવાનો લોક રાખીશ :

“તમારે તો ખાતર લઈને ધાન ઉગાડવાનું રહ્યું. પછી તમે ભંજીઓનો કેમ તિરસ્કાર કરી શકો ? આપણે સત્યયુગ દુનિયામાં લાવવો છે. તે કાંઈ આકાશમાંથી પડવાનો નથી. આપણે આપણું સત્કર્મોથી તે મેળવવાનો છે. તે માટે બધાં ખરાબ વ્યસનો છોડવાં જોઈયે. દારૂ, તાકી, ગાંજો, અફીણ એવી વસ્તુનું સેવન કરીને જે માણસ બાન બૂલે તે ખેતર જેવી અમૂલ્ય વસ્તુ કેમ સંભાળી શકે ? તમે તો જમીનનું રક્ષણ કરનારા છો, દુનિયાને અન્ન પૂરું પાડનારા છો. હમણાં હું સરકારને માટે લૂંટારા, રાક્ષસ એવાં વિશેષણ વાપરું છું, પણ તમે જેઠ્ઠો જ પ્રજાને લૂંટો તો તમને કેવા કહેવા ? તમે તમારી ખાનદાની છોડી દો, વીરતા છોડી દો, સચ્ચાઈ છોડી દો અને જગતના તાલુ કહેવાતા તમે પ્રજાને પીડો એ તો દરીઆમાં આગતા જેવું થયું. વકીલાત અપ્રિય થઈ પડવાથી ચોતાને જેઠ્ઠા, વણકર અને ભંજી ગણનાર મારા જેવાને પછી કયાં જવું ? પણ મારો વિશ્વાસ છે કે તમે સારા છો, અને તેથી જ હું જેઠ્ઠા બન્યો છું. જેઠ્ઠાનો તકીઓ મોત છે. જેઠ્ઠા મોતને માથા તળે રાખીને સૂનારો છે. એને કોણુ ડરાવી શકનારું હવું ? તમે તો બાદશાહ છો, અને બાદશાહ રહો એ જ મારી માગણી છે. જે બાદશાહ પ્રજાને લૂંટ છે તે પાપી છે. માટે તમે સદાચરણી થાઓ.

ગાંધી જેઠ્ઠા-
નો સન્દેશો

“આ ગાંધી જેઠ્ઠાનો બીજા જેઠ્ઠાનો જન્મને સન્દેશો દેને કે તેણે ચોરી કરવા ના કહી છે, જુગાર રમવા ના કહી છે. તમારે તો અનાજ પકાવીને વાળખી દાંમે તે વેચવાનું છે. તમે ઓછે દાંમે ન આપો, પણ કંજુસ વાણીઆની પેટે અનાજના ભાવ ખાવાનો પણ જેઠ્ઠાનો ધર્મ નથી. એથી બચો તો જ તમને બરકત દેખાશે.

“તમારે વેઠ કરવાની નથી. તમે તે ખેતરની વેઠ કરશો કે સરકારની અને હુઆ અમલદારોની વેઠ કરશો ? કહેલે તેમને કે અમે વેઠીયા નથી, અમે તો ખેડૂત છીએ.”

“તમે નિર્વ્યસની થાઓ, સંયમી થાઓ. સવારે ઊઠીને પ્રભુનું નામ લઈ પછી કામે ચડવું. સાંજે ઢળ છોડયા પછી ગાળો ભાંડવી કે ગાળોનાં ગીત ગાવાં એ બરાબર નથી. રાતે બનન ગાઓ, હરિકીર્તન કરો. અત્યારે વરસાદ નથી વરસતો, કારણ રાત પાપી બન્યો છે, પ્રભ પાપી બની છે. ઇશ્વર આપણો સમૂળો નાશ નથી કરતો, કારણ તેને આપણી વધુ પરીક્ષા કરવી છે. માટે સદાચારી બનો, વ્યસનો છોડો, બનનકીર્તન કરો, પછી ભરો કે માવ્યા મેહ વરસશે.”

શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલ

ગુજરાતની આખી મુસાફરીમાં શ્રી. વલ્લભભાઈ ગાંધીજીની સાથે જ હતા. ગાંધીજીને દર્શનનો રસ

દર્શન માટે લોકો બહુ હેરાન કરતા તે ઉપર ટીકા કરતાં તેમણે જણાવ્યું:
“આપણા હિન્દુસ્તાનના લોકોને બે વાતનો શોખ છે. બધા લોકો દર્શનના ભોખી છે અને કથા સાંભળવાના રસીયા છે, પણ એટલાથી આપણો ઉદ્ધાર થવાનો નથી. કેવળ દર્શન એ તો ફાંસ છે. ઇશ્વર એવા ભોળો નથી કે માત્ર દર્શનથી આપણો ઉદ્ધાર કરે. તે જ પ્રમાણે ભાષણ સાંભળીએ અને તે ત્યાં જ ખંખેરી નાંખીને જઈએ તોપણ કાંઈ વળવાનું નથી. આપણે કામ કરતા થઈ જવાનું છે. અત્યારે જે દશા પ્રભ ભોખે છે તે પોતાનાં કર્મનું જ ફળ છે. માટે કર્તવ્ય કર્મ કરતા થઈ જાઓ. આ જમાનો કર્મનો છે અને કર્મ કરીને જ આપણે તેને બદલી શકીશું.”

કાલોલ અને અનંત્યજી

કાલોલથી રવિવારે સવારે વેળવપુર થઈને કાલોલ ગયા. કાલોલમાં જાહેર સભામાં અનંત્યજી ન આવે અને તેમની સભા એક બીજી સ્થળે અલગ ભરતી એવી ગોઠવણ કરી રાખી હતી. ગાંધીજીને તો આ વાત માથાનો ધા થઈ પડી. વ્યવસ્થાપકોએ કંઈ કે અનંત્યજીની બાબતમાં આગ્રહ કરીશું તો મહાજન છોડી પડશે અને આજે જ નહિ પણ પછીથી પણ અમે ગામમાં કંઈ કામ કરી શકીશું નહિ. ગાંધીજીએ મહાજન સાથે દલીલ કરી અને તેઓએ થોડીક આનાકાની કર્યા પછી તેમની વાત સ્વીકારી. ગામલોકની જાહેર સભામાં કેટલાક અનંત્યજી આવ્યા અને પછી એકલા અનંત્યજીની સભા પણ જે મંડપમાં જાહેર સભા હતી તેમાં જ રાખવાનું ઠરાવ્યું. પણ દૂરના રહેઠાણથી તેઓ આવે એટલા વખત ન હોવાથી તેમના વાસમાં જ જઈને ગાંધીજી તેમને મળી આવ્યા.

ગાંધીરાના અનંત્યજી

કાલોલથી સાંજે ગાંધીરા જવા નીકળ્યા. બીજે દિવસે ગાંધીજીને મીનવાર હતો. કાલોલથી નીકળ્યા ત્યારથી જ મીન રાત્રે થઈ ગયું. ગાંધીરામાં અમે અનંત્યજી સાળા—અથવા વધારે ખર્ચે કહીએ તો ભંજીની સાળામાં ઉતર્યા હતા. કારણ ભંજીનાં છોકરાં એ સાળામાં

કાલોલના
અનંત્યજી

અનંત્યજીને
દીન દશા

આવે તેથી દેડનાં છાકરાં તેમાં નથી આવતાં । બંગીઓને આપણાથી અળગા રાખીને આપણે તેમની કેવી ખાનાખરાખી કરી છે તેનું અમને અહીં બાન થયું. માંધીજીનું તો મૌન હતું એટલે વહીવટાઈ તથા હું બંગી વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાતે વળગ્યા. બીડી તો લગભગ દરેક છાકરાં પીચે જ, પણ દારૂ જેણે ન ચાખ્યો હોય એવા પણ વીસ છાકરાના વર્ગમાંથી અમને બે જ મળ્યા. માંસ તો બધા જ છાકરાઓને ખાણું પડે, અને તેય હલાલ કરેલું નહિ પણ ગરહાલ. માંસ ખાવાની છાકરાઓના પાંદે તો તેમને તેમનાં માળાપ મારે. બેએક છાકરાઓએ ભૂખ્યા રહેવાનો અખતરો ચલાવેલો, પણ રોજ ભૂખ્યાયે કેમ રહેવાય ? બીજું ખાવાનું તે પણ એકવાડ. સાંજે આ લોકે માત્રવા નીકળે તે ખાખ માગીને રાતે દસ સારાદસ વાગ્યે ઘર આવે ત્યારે છાકરાઓને વાળુ કરવાનું મળે, અને ઘર રહે તેટલી ઘડી દારૂ પીને પુરો અને કેટલીક સ્ત્રીઓ મહોલ્લામાં આવી હોય તેમની ગાળાગાળી સાંભળવાની. હિન્દુ સમાજના જ એક અગત્યના અંગની આ દશા છે. સમાજશરીરનો આ સંડો આપણે કાઢીયે નહિ ત્યાં સુધી આપણી ઉન્નતિ કેમ થાય ?

સોમવારે સાંજે મૌન છોડયા પછી ગાંધીજી ત્યાંનું રાષ્ટ્રીય વિનયમન્દિર જોવા ગયા અને ત્યાંથી બંગીઓનો એક વાસ જોવા ગયા. વાસના સ્ત્રીઓ આગળ જ ગામમાંથી ક્યારાની ગાડીઓ એ લોકો ભરી લાવે તેના મોટા ઢગલા પંડલા. પાણીને મઠે એક ફેલો—જેને ફેલાનું નામ પણ ન અપાય, દારૂ તે ફેલો ન હતો પણ એક મોટો ખોટો જ ખોટો હતો—તેમાં કતરી વાડકે વાડકે અથવા પવાલે પવાલે પાણી ભરવાનું અને બીજે કે ત્રીજે કપરની માટીથી પૂરાઈ નય એટલે ફરીથી ખોદવો પડે. અમને કહેવામાં આવ્યું કે આ વાસમાં તો આવલો પણ ફેલો છે, પણ બીજા વાસવાળા બંગીઓને તો નદીએથી પાણી લાવવું પડે અથવા કોઈને પૈસા આપીને ઘડો બે ઘડા પાણી લેવું પડે ! ગ્રામધરાની નદીમાં વળી પાણી ન મળે એટલે વીરડા ખોદીને તેમાંથી પાણી કાઢે. જ સમાજની તેઓ અનન્ય સેવા કરે છે તે સમાજ તેમને પોતાનું પાણી પણ ન વાપરવા દે પછી શ્રાદ્ધખાતે તેઓ શી રીતે રહી શકે ? આ બધું જોઈને ગાંધીજીનું હૃદય ચચળી રહ્યું હતું, એટલે ગ્રામધરાના ભાષણમાં અત્યંત સંબંધે જ તેઓ વધારે બોલ્યા. તેમણે ભાષણ શરૂ કરતાં જ જણાવ્યું :

અશાસ્ત્ર શાસ્ત્ર

અશાસ્ત્ર શાસ્ત્ર

“ આપણું આ સ્વતંત્રતાના, સામ્રાજ્યના, સરકારના બંગી જેવા થઈ રહ્યા છીએ તેનું મુખ્ય કારણ એ જ છે કે આપણા વૈજ્ઞાનિકો, શૈલો, પોતાને ચુસ્ત સનાતની હિન્દુ કહેવડાવનારાઓ બંગીઓ તરફ પશુની રીતે વર્તે છે, તેમના ઉપર સિતમ મૂકે છે. બંગીઓ આપણા સહોદર છે, સગા ભાઈઓ છે. તેમની આપણે સેવા લઈએ છીએ અને પેટપૂરતો પગાર પણ નથી આપતા એટલે તેમને એકવાડમાંથી નિર્વાહ ચલાવવો પડે છે, સડેલું માંસ ખાણું પડે છે. સેવાનો વિચાર કરતાં મને લાગે છે કે વકીલ, ડાક્ટર કે કલેક્ટર બંગી કરતાં સમાજની જરાયે વધારે સેવા કરતા નથી. તેમના કરતાં તો બંગીની સેવા ક્યાંયે અડી નય. બંગી પોતાની સેવા કરવી મુકી દે તો સમાજની શી દશા થાય ? આપણા ઉપર

દુઃખ આવી પડયું છે તે આપણે અન્યને તરફ કરેલા પાપનો બદલો છે. આપણા પાપનું દુઃખ મુસલમાનો પણ આપણી સાથે રહ્યા એટલે તેમને બોજવું પડે છે. બંગીઓને અડવામાં કેટલાક હિન્દુઓ શાસ્ત્રનો બાધ લાવે છે. પણ હું કહું છું કે કોઈ શાસ્ત્ર બંગીઓને અડતું એ પાપ છે એમ કહેવું હોય તો તે અશાસ્ત્ર છે. શાસ્ત્ર એવું હોય જ ન શકે કે જે અક્ષતની બહાર હોય, જે સત્ય ન હોય. બાકી શાસ્ત્રના અર્થ તો અને તેવા થઈ શકે. આપણે શાસ્ત્રને નામે શું નથી કરતા ? શાસ્ત્રને નામે બાવાઓ ભાંગી પાડે છે અને જાણે કુકે છે, શાસ્ત્રને નામે દેવીભક્તો માંસમદિરાનું સેવન કરે છે, શાસ્ત્રને નામે અનેક માણસો અભિચાર કરે છે, શાસ્ત્રને નામે મદ્રાસ છલાકામાં કુમળી બાળાઓને વેચાઓ બનાવવામાં આવે છે. આના કરતાં શાસ્ત્રનો બીજો શો અર્થ હોઈ શકે ? હું અને પોતાને ચુસ્ત વેષણુવ માનું છું, હું વર્ણાશ્રમધર્મને માનનારો છું. પણ હું કહું છું કે બંગીને સ્પર્શ કરવામાં અમરડાનું એ તો વર્ણાશ્રમધર્મની અતિશયતા છે, તેની ઉપર ચરેલો મેલ છે. ”

અપૂર્ણ ।

નરહરિ પરીખ

તા. ૫-૫-૧૯૨૧

પારસીઓની આશા કેમ રાખું છું ?

પારસીઓ જ્યારથી હિન્દુસ્તાનમાં વસ્યા છે ત્યારની જ તેઓએ પોતા હિન્દુઓ સાથે કરેલી શરતો ખાનદાનીપૂર્વક પાળી છે.

પારસીઓની
ખાનદાની

જ્યારે મુંબઈમાં બધા મૂંગા હતા ત્યારે પારસીઓએ મુંબઈનું મ્હોં ખોલ્યું. .

પારસીઓએ ગુજરાતની સેવા કરી છે તે હમેશાં યાદ રહેશે.

ખખરદાર, મલબારી જેવા પારસીઓએ ગુજરાતી બાપાની પણ સેવા કંઈ ઓછી કરી નથી.

પારસીઓએ કદી ધર્મનો ઝગડો કર્યો જ નથી અને પોતાનો ધર્મ સ્વતન્ત્ર પણે પાળી શક્યા છે તેથી તેમણે પૂર્ણ સન્તોષ માન્યો છે.

પારસી સખાવતને તો કોઈની સખાવત જગતમાં પહોંચતી જ નથી.

પારસીમાં સાફ જેવાની ને ઝીલવાની શક્તિ ઓછી નથી.

પારસી જેટલી નાની છતાં તેટલી જ પ્રખ્યાતિ પામેલી બીજી એકે કોમ દુનિયામાં નથી. તે ઉપરથી હું અનુમાન કરું છું કે તેમનાં ધર્મશાસ્ત્રો જંગી કોટિનાં છે; તે સરળ છે, અચ્ચું પણ સમજી શકે તેવાં છે.

પણુ જો પારસી કોમ પોતાની પ્રાચીન મહત્તાની મૂઠી ઉપર નબવા ને ઝૂંઝવા ઇચ્છે તો મોટી બૂલ કરે.

પશ્ચિમી
પવનનની
અસર

જેમ ધીબજો તેમજ પારસી અત્યારે પશ્ચિમના ઝેરી પવનમાં સપડાયા છે. તેમણે પ્રાચીન સાદગીનો ત્યાગ કરવો શરૂ કર્યો છે. તેમનામાં મોજશોખ વધતાં જાય છે. કોમની પાસે પુષ્કળ પૈસો હોવાથી કંઇક બેદરકારી આવી જણાય છે. નાની કોમ જેમ નીતિને પગલે ચાલતાં તુરંત ચડી શકે તેમ જ જો અનીતિનું પગલું ભરે તો તુરંત પડે પણ. ને જો પડે તો તેનો નાશ થતાં વાર ન જ લાગે.

પારસીઓ
વિશે વિશ્વાસ

મારા પિતાની પાસે એક પારસી ગૃહસ્થ આવતા. તેમનો સંબંધ ઘણો નિકટ હતો. હું તે વેળા બાળક હતો. એદલજી શેઠને કેમ બૂલું? જ્યારે મારા પિતાને મળવા આવે ત્યારે સાદાઈની જ વાત કરે. તેમની પોતાની સાદાઈનો પાર ન હતો. તેમને રાજકોટના માજી ઠાકોર સાથે પણ સંબંધ હતો, તેમને પણ નકામાં ખર્ચ સામે કે ડોળ સામે વાત કરતાં એદલજી શેઠ અચકાય નહિ. જેવી તેમની સાદાઈ તેવી જ તેમની હિમ્મત હતી ને તેવી જ તેમની ખાનદાની હતી. ત્યારથી હું સમજતો આવ્યો છું કે પારસી કોમ ધારે તો ધણું કરી શકે, ધણું આપી શકે. મારો વિશ્વાસ છે કે પારસી કોમ આ ઝેરી પવનમાંથી બચી જશે; તેનું સાદસ, તેનો ધર્મ તેને બચાવશે. હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દુસ્તાનના વતની તરીકે જેવી સંવા પહેલાં કરી છે તેવી કરશે એમ મારો ભરોસો છે. ઇશ્વર તેમને વિવેક, સદ્બુદ્ધિ ને હિમ્મત બક્ષે. આ ધર્મયુદ્ધમાં પારસીનો ગમે તે ભાગ હો, તેમની ખાનદાની હિન્દુસ્તાનથી બૂલાય તેમ નથી.

એક પારસી બહેનનું ઇનામ

પારસી
બહેનનું
ઇનામ

જાપાનના રાજનગર થોકોહામાંથી એક બહેન મહેરબાઈ બેસાનીઆએ અતિ પ્રેમાળ કાગળ લખ્યો છે. તે કેટલોક વખત મારી સાથે જ પડી રહ્યો. આને સારું તે બહેનની હું મારી માણું છું. એ કાગળ કેટલીક મુદત પછી મેં વાંચ્યો. પછી ઢાપવો કે નહિ એ વિચારમાં ને ધીબજ વ્યવસાયમાં રહી હું નિશ્ચય ન કરી શક્યો.

ઇનામ કાઢવાથી સારાં રાષ્ટ્રીય ગીત મળી શકે કે નહિ એ વિચારવા જેવું મને લાગ્યું. છતાં છેવટે એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે અતિ શુદ્ધ ભાવના વાળો એક બહેનનો કાગળ મારે ન ઢાપવો એ યોગ્ય નહિ. તે બહેને વિચારેલું ઇનામ મહેર

ન કરવું એ પણ મને ઠીક ન લાગ્યું. તેથી તે કાગળ નીચે આપું છું. તેમાંના કેટલોક ભાગ મને જ લગતો હતો તે કાઢી નાખ્યો છે. કેટલાક શબ્દો જ સુધાર્યા છે ને અંગ્રેજી શ્લોકોનો તરજુમો કર્યો છે. બાકીનો કાગળ જેવો ને તેવો જ આપું છું. દૂર બેઠેલી એક બહેન આટલો રસ આ ધર્મયુદ્ધમાં લે છે એ હર્ષ પામવા યોગ્ય છે.

ઇનામની લાલચે તો નહિ પણ એક બહેને આટલે દૂરથી ઇચ્છા કરી છે એ કૃત્તિને માન આપવા ખાતર કોઇને સરસ્વતી દેવી ગ્રેરે ને ગુજરાતના કવિઓ પ્રયત્ન કરશે તો હું આભારી થઈશ. અધાં કાવ્યો છેવટે ૩૦મી જૂન સુધીમાં મળી જવાં જોઈએ. એક જ વિષયને લગતું ભારે કાવ્ય હશે તો અધું ઇનામ એક જ કવિને જશે. બે એકે કાવ્ય અમુક શ્રેણીનું નહિ હોય તો ઇનામ આપવામાં નહિ આવે. પરીક્ષકનું નામ હવે પછી જાહેર કરીશ.

શ્રીમતી મહેરબાઇનો કાગળ

“આપનું ‘નવજીવન’ સાત સાગર ઓળંગવું મારે માટે પ્રેમ, શીખ, ધમ અને ફરજના સંદેશા ચાલુ લાવે છે, પણ મારે અફસોસ સાથ જોડું પડે છે કે ‘જુનાંજીવન’ ને આપણા હીંદી ભાઈઓ એવી ચુસ્તતાથી ચાહે છે કે ‘નવજીવન’ પર આડી નજર કરવી એખી તેઓને મન ‘જુનાંજીવન’ ને બેવફા થવા બરાબર છે.

મહેરબાઈ
સેસાઈઆનો
કાગળ

આપના ‘નવજીવન’ માં તમે દિવાળી વિષે વેપારી ભાઈઓને સુચના આપે છે. તે અતરે કેટલી મોડી આવી તેનો ખ્યાલ કરું છું ત્યારે અફસોસ ઘટે છે. અતરે હીંદી પહેડીએ કુલપાન લાઇટ પછવાડે ૫૦૦૦ થી ૬૦૦૦ યનનો છુમાડો કરાડ્યો છે.

અસહકાર હાંસ્થમભક્તનું પગઠું ઓળંગી ગયું છે એ ખુસખબરથી ધણીક ફીકરો ટળી ગઈ છે ન્યારે ધણીક આંખ સાચું તરી આવે છે. અને તેનો હું ગંભીરાર્થથી વીચાર કરતી હતી તેટલાં સહકારીઓનો મેનીફેસ્ટો નજરે પડ્યો અને બાઇબલ સાંભરી આવ્યું.

મોઝીસ ન્યારે ઇસરાયેલોને ઇજીપ્તની શુલામગીરીમાંથી ખુદાઇ બસારતે હોડવવા મથે છે ત્યારે શુલામગીરીમાં જમાનોભર દબાયલાં એ બીચારાઓ પણ ઇજીપ્તીઅન લશ્કરને પૂઠે આવવું જોઈને મોઝીસને એમજ કહે છે:

‘અમે આ જંગલમાં મરી ફીટીએ તેના કરતાં તો ઇજીપ્તની સરકારની શુલામી ફીટીએ એ વધારે સારું છે !!!’

શુલામગીરીમાં મળતાં શાંતી અને એસઆરામનો મોહ છોડી કોટો અને સ્કુલો વગરના જંગલી હીંદમાં ભટકવું એઓને કેમ ગમે ? એ પશ્ચીમની મોહીનીને વશ જીવોને મોઝીસના જેવો કીરતારપરનો વિશ્વાસ ક્યાંથીજ હોય ?

મોઝીસે કહેલું:

‘જહોવા (ધર્મર) તમારે ખાતર બૂઝશે. તમે શાંત રહેજો.’

ક્રીસ્તારની સાથે વજર આપણા ગમે એવાં બળવાન બળ અને ઈચ્છા છતાં મહાન કાર્યો કરી શક્યાં નથી તો પછી સત્યતા અને ઇતિહાસની આ લડતનું પોલીતીક સ્વરૂપને ધર્મનાં સ્વરૂપમાં ફેરવી નાખવાને હરકત શું છે ?

ખુદા અને ધર્મના નામ પર મરવાવાવાળી હિંદની પ્રજાને આ પશ્ચિમનો નવો વાણી કઈ ધ્યાનમાં આવવાનો છે ? વળી ભાષણો સાંભળીને ધર ગયા પછી પોલીતીકસની કંતકંથા ફેટલીકવાર ટકી રહેશે ?

ધર્મ અને દેશ ભક્તીના ગાયનો એઓની જીંદગીમાં આનંદ અને મીઠાસ લાવી શકે એમ ધારી અને નવજીવનમાં પણ તમેજી અનેકવાર મેળાવડાઓમાં થતી ગડબડ લોકપ્રીય ગાયનોથી અટકાવી શકાય એવી સુચના પ્રીધી હતી તે ધ્યાનમાં લઈ આ સાથે ૨૨૫) રૂ. ની ફુંડી બીજું છે. નીચલી સરતોએ દર રૂ. ૫૫) નાં ત્રણ ઈનામ આપવાનું ‘નવજીવન’માં પ્રગટ કરવાને જો તમે એકમત થસો તો હું ખુસી થઈશ. પણ જો એ રકમ બીજા વધારે ઉપયોગી કામ માટે આપ વાપરી શકો એમ હોય તો મારા જીવને વધારે ખુસાલી થશે.

ગીત ૧૭—ખુદાની સ્તુતી. બનતાં સૂઝી દરેક ધર્મનાં ખુદાનાં નામે આમેજ કરવાં;

બાઈબલ, અવસ્તા, ગીતા અને કુરાનની સાદ્દતોગી ખુદા સદા ઇન્સાફ અને સત્યતાની પક્ષમાં લડનારને સાથ થાય છે તે બતાવવું;

ધર્મને આધારે આ હિંદના કતોકતીના વખતમાં હિંદૂત્વને અપીલ;

ખુદાની લહેરમાં બનનીસાર કરવા તઈઆર થયલી પ્રજાની ભગવાનને સાક્ષતા માટે અપીલ;

એ બાબતો આપવી જોઈએ.

ગીત ૨૭—લોકમાન્યની જીંદગી પરથી મળતો ભાષ, અને હિંદ પ્રજા હાલ એ મરહૂમ રૂસીનેજ પગલે ચાલવા બનસદકે કરવા બી તઈઆર થસે એવો હિંદી પ્રજા તરફથી લોકમાન્યને સંદેશ;

ગીત ૩૭—સહકારીઓની અરજીના સાથ સરખામણી અને અરજીનાને સંબોધીને પ્રીણાએ કહેલા શબ્દોમાં સહકારીઓને અપીલ:

‘તારા હૃદયનું દૌર્બલ્ય

છાડીને હે પરંતપ ! ઇ. ૬૮.’

મારાં અશુદ્ધ અને કંગાલ યુજ્જ્વાલી માટે તમારે ફાવું જીવર કહા નહી મગર ચોટાં બનયોજ જોશે એવી આશા છે. હિંદી બની અંગ્રેજ લખવા કરતાં જેવું તેવું પણ યુજ્જ્વાલીજ લખેલું આપને પ્રીય થઈ પડસે એવી આશાથી લખ્યું છે.

અને છેલ્લે હબરો માઇલ દૂરથી પણ મારા હબરો નમરકાર. અંજાહો અકબર ! બંદેમાતરમ ! હિન્દુ મુસલમાન પારસીશી જય ! તમારી સત્યતા અને ધનસાફની લડતનો જય ! ખુદા હાફેઝ !

મહેરબાઈ ક. લેસાનીઆ :

નવસારીના પારસીઓ આગળ

મહેનો અને બાઇઓ,

નવસારીમાં આ મારી પહેલી મુલાકાત નથી. સને ૧૯૧૫ની સાલમાં હું પૂમતો હતો ત્યારે એક દિવસ અહીં આવી ગયેલો. પરંતુ તે સમય જુદો હતો અને આજનો સમય જુદો છે. બંદેમાં બહુ મોટો ભેદ છે. આજે તો નવો યુગ વર્તી રહ્યો છે. એ યુગની પ્રવૃત્તિનું કેવું પરિણામ આવશે તથા જન્મતની અંદર આપણી કેવી કસોટી થશે તે તો ઇશ્વર નજી. આપણે ધારીએ ગમે તે, પણ તે પાર પાડવું કે નહિ એ ઇશ્વરના હાથની બાજ છે. તેથી જ કહેવાય છે કે માણસ ધારે ગમે તેટલું પણ કરનારો તો ઇશ્વર છે.

કરનારો
ઇશ્વર છે

ધર્મરાજ્ય કે અધર્મરાજ્ય

મારા જેવો માણસ પ્રજામાં દેખાતા જુરસાથી, પ્રજાની પ્રતિજ્ઞાઓથી બોળવાનું જઈ વિશ્વાસ રાખે કે એક વર્ષની અંદર ધર્મરાજ્ય સ્થાપશે, સ્વરાજ્ય સ્થાપશે; પણ કોને ખબર છે કે આપણે જે સ્થાપીશું તે ધર્મરાજ્ય હશે કે અધર્મરાજ્ય હશે? આપણું સ્વરાજ્ય તે રાક્ષસી રાજ્ય હશે કે રામરાજ્ય હશે તે અત્યારે કોને ખબર છે? પરંતુ મારો આત્મા તો સાફી પૂરે છે કે આપણી ગતિ ધર્મ તરફ છે. હિસાબ કાઢતાં જોવો જવાબ આવે છે કે છેલ્લા પાંચ અથવા છ મહિનામાં જે વેગથી આપણે કામ કર્યું છે તે જ વેગથી કામ કરીશું તો બાકીના છ મહિનામાં જરૂર ધર્મરાજ્ય સ્થાપી શકીશું.

ધર્મરાજ્યની
સ્થાપના

મહારાજ ગાયકવાડની હદમાં

મને લાગ છે કે અત્યારે હું બ્રિટિશ હદમાં નથી. હું મહારાજ ગાયકવાડની હદમાં બેઠો રહીને બોલું છું. પણ હું જે દીકાઓ કરવાનો છું તે સામાન્ય છે. મારું કાર્ય બ્રિટિશ અને દેશી બંને રાજ્યને સાફ સરખું છે. બંને જગ્યાએ ધાર્મિક ભાવના દાખલ કરવી, બંને જગ્યાએથી મેલ હોય તે કાઢી નાંખવો એ તો ઈષ્ટ જ છે.

મેલ કાઢવાનું
કામ

પરંતુ બ્રિટિશ હદમાં મારે જે કેટલીક દીકાઓ કરવી પડે છે, કેટલાંક કાર્યો કરવાની સલાહ આપવી પડે છે તે હું બોલું છું કે અહીં પ્રસ્તુત ન હોય. એટલે મારે જે સામાન્યપણે કહેવાનું છે તે જ કહીશ.

પારસીઓનું ધામ

પારસીઓનું
અર્ધ ધામ

નવસારી આવવાનો મારો હેતુ ખાસ કરીને તો પારસીઓના આ મથકમાં આવીને પારસી બહેનો અને બાઈઓનાં દર્શન કરે અને તેમને બે સંબંધ હશે એ છે. નવસારી પારસીઓનું મોટું મથક છે. મુંબઈ પારસીઓનું મથક છે. પણ મુંબઈ એકલા પારસીઓનું નહિ કહેવાય. મુંબઈ તો અંગ્રેજીમાં જેને 'હૉસ્મોપોલિટન' કહે છે એવું શહેર છે. મુંબઈ જનનાથપુરી જેવું છે, જેકે જનનાથપુરી તો તે પવિત્ર હોય તો જ તેને કહી શકાય; અને હું મુંબઈને પવિત્ર માનવા તૈયાર નથી. પારસીઓનું અર્ધ ધામ નવસારી જ છે.

પારસીઓ પ્રત્યે મારું જલ્જલું

પારસીઓ
પ્રત્યેનું જલ્જલું

મહુર્મ દાદાબાઈ નવરોજીની આ જન્મભૂમિ છે. હું તેમના ઘરમાં જઈ આવ્યાં. મારે માટે તો એ જગ્યાનું સ્થાન છે. પણ તેમના ઉપરાંત મારો સંબંધ પારસી બહેનો અને બાઈઓ સાથે કેટલો નિકટ છે તે મેં મારા પારસી પ્રત્યેના બહેર પત્રમાં થોડું જણાવ્યું છે. તેમાં મેં મારાં બધાં સુન્દર સ્મરણો નથી આપ્યાં. તેને માટે તેમાં જગ્યા ન હતી. તેમનાં સ્મરણો એવાં સુન્દર છે અને તેમની સાથેનો મારો સંબંધ એવો નિકટ છે કે હું તેમના જલ્જલું નીચે—કરજ નીચે છું. મેં એ મારું કરજ બરવા એ કાગળ લખ્યો હતો. જે પ્રેમ પારસીઓએ મારા ઉપર હિન્દુસ્તાનમાં, વિલાયતમાં, દક્ષિણ આફ્રિકામાં, ઝાંઝીબારમાં, એડનમાં બતાવેલો છે એ હું વિસરી શકું એમ નથી. મારા પોતા વિષે હું એટલું તો ખાતરીથી કહું છું કે હું નમણો નથી. મારા ઉપર કરેલા ઉપકારની હું કિંમત આંખી શકું છું, અને તેથી જ આ જગ્યાની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે તેમાં પારસીઓ અલગ રહે તો અથવા તટસ્થ રહે તોપણ મને દુઃખ થાય.

મને પારસીઓને વિષે પ્રેમ છે, તેમની શક્તિને વિષે માન છે, તેમની બુદ્ધિનો મને અનુભવ છે, તેમની કાર્યદક્ષતાનું મને જ્ઞાન છે. તે ઉપરાંત હું માનું છું કે આ પ્રવૃત્તિથી તેઓ યુક્ત ન રહી શકે. પારસીઓ આ પ્રવૃત્તિથી અલગ રહે અથવા અસહકારી ન થાય તો મને જરૂર દુઃખ થાય.

પારસીઓનાં સાહસ અને ઉદારતા

પારસીઓની
સંખ્યાવતો

પારસીઓમાં વણિકવૃત્તિ છે. આખી દુનિયાના વ્યાપારીઓમાં કોઈથી વ્યાપારની હરિફાઈમાં તેઓ હારે એમ નથી. પારસી કોમ બારે સાદસી છે. એંશી હબર અથવા લાખ માણસની તમારી કોમની કીર્તિ આખા જગતમાં તમારા સાહસથી ફેલાયેલી છે. તમે જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં તમારી બુદ્ધિ અને શક્તિનો ચમત્કાર તમે દાખવ્યો છે. ઉદારતામાં પારસી કોમનો કોઈ મુકાબલો કરી શકે એમ નથી. પારસી કોમે જેટલું ધન જગતના ભલા ખાતર આપ્યું છે તેટલું બીજા કોઈએ નથી આપ્યું. એનું હૈન્ડે આખા જગતની કોમોના સંખ્યાવતના આંકડા કાઢી બતાવી આપ્યું છે કે વસ્તીના પ્રમાણમાં પારસીઓની સંખ્યાવત

રાહથી વધે એમ છે. હિન્દુ કોમે બહુ આપ્યું છે, પણ હિન્દુ કોમ તો મહાસાગર છે અને તેમની સખાવત એ મહાસાગરમાં બિન્દુ સમાન ગણાય. મુસલમાનોએ પણ સખાવતો કરેલી છે, ખ્રિસ્તીઓની સખાવતો પણ પ્રસિદ્ધ છે; છતાં કંઈ પણ સરખામણી ચઢીઓની સખાવત સાથે જ થઈ શકે એમ છે, અને તેમાં પારસીઓ ચડે છે. વળી પારસીઓની સખાવતો સહુને માટે છે. એવી કોમ એ ચોતાની સક્તિને સદુપયોગ કરે તો દુનિયાનું બહું જ કરી શકે.

હિન્દ સાથેનું સખપણ

પણ હિન્દુસ્તાન સાથે તો તેમનો ખાસ સંબંધ છે. હિન્દુસ્તાને પારસીઓને ઘટાઘટીને વખતે સંધ્યા છે. તેથી હિન્દે કંઈ એણું નથી. તેમને સ્થાન આપીને હિન્દુ કોમે અને હિન્દુસ્તાને લાભ જ ઉઠાવ્યો છે. પારસીઓએ પણ લાભ ઉઠાવ્યો છે. હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દી કહેવડાવીને તેઓ અભિમાન લઇ શકે છે. પારસીઓએ અહીં આવીને લીધું છે અને દીધું છે. મેં તેમની તરફથી મોટી આશાઓ રાખી છે. તેઓ આ નવા યુગની પ્રવૃત્તિમાં તેમની ઉદારતાથી થોડો ફાળો નહિ આપે એવી મારી ખાતરી છે. હું તેમની પાસેથી માત્ર પૈસાની અથવા બુદ્ધિની મદદનો ફાળો નથી માગતો. તે ફાળો તો તેઓ આપશે જ; પણ હું તો તેમની ખરા દિલની લાગણીનો ફાળો માગું છું, ધાર્મિક લાગણીનો ફાળો માગું છું. તમે જ પચગમ્બરને માનો છો તેના ફરમાનને યાદ કરો. મેં તમારાં ધર્મપુસ્તકો યુનરાત્રીમાં તથા અંગ્રેજીમાં મળી શકે એટલાં વાંચ્યાં છે. હું વેદ કે ઉપનિષદ વાંચતો હોઉં અથવા ગીતાજી વાંચતો હોઉં એમ મને લાગેલું છે. કેટલાક પારસી લોકોએ ઝરથોસ્તનાં કથનોની ઉપનિષદ સાથે સરખામણી કરેલી છે. ઝરથોસ્તનાં ફરમાનોમાં અને બીજા ધર્મનાં ફરમાનોમાં ઘણું સરખાપણું છે. તેથી મારી ખાતરી છે કે પારસીઓ ધાર્મિક ફાળો દેશે.

પારસીઓની લાગણીનો ફાળો

બુદ્ધિવાદથી જગત નહિ આલે

જગત કંઈ બુદ્ધિથી ચાલતું નથી, હૃદયથી ચાલે છે. આ જગતમાં બુદ્ધિ રાજ્ય નહિ કરે પણ આત્મા રાજ્ય કરશે. આત્મા રાજ્ય કરશે એટલે સદાચાર રાજ્ય કરશે. અત્યારે સદાચાર નથી એમ હું નથી કહેવા માગતો, પણ અહીં હું સદાચાર ખાસ અર્થમાં વાપરું છું. સદાચાર એટલે ધર્માચાર.

આત્માનું રાજ્ય

પૂર્વ અને પશ્ચિમનો યુગાબલો

કદાચ પૂર્વનો યુલ્લેહ છે. અત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે યુગાબલો ચાલી રહ્યો છે. પશ્ચિમમાંથી આપણા ઉપર બારે વંટાળીઓનો ધસારો આવ્યો છે. આપણે કાં તો તેમાં ધસડાઈએ કાં તો ફૂટતાથી સામે થઈ આપણે તેને પાછો વાળીએ. એ વંટાળીઓનું નામ છે જડવાદ, અથવા પૈસાને પરમેશ્વર માનવાનો વાદ. આપણે એની સામે નહિ ફેધે અને નકલ કરવામાં ફસાઈશું તો જડવાદી બનીશું. પૈસાને પરમેશ્વર માનીશું તો નારા પામીશું.

પશ્ચિમનો વંટાળીઓ

પારસીઓને ચેતવણી

પારસી અને
ગુજરાતી

તમારી આટલી સ્તુતિ કર્યા પછી મને લાગે છે કે તમને ચેતવણીના બે બોલ કહેવાની મારી ફરજ છે. તમારી કેમ અંગ્રેજી બહુતરથી છેતરાઈને કદાચ પશ્ચિમના વાયુમાં ધસ-રાઈ બધે તેો તે અસંભવિત નથી. પારસીઓની માફરી જ્યાં ગુજરાતી છે. તેમની વસ્તી મુખ્યત્વે ગુજરાતમાં છે એટલે તેઓ ગુજરાતી જ છે. છતાં એક પારસી બહેને મને ચોડા દિવસ ઉપર લખ્યું છે કે અમારા પારસી ભાઈઓ પોતાને અંગ્રેજી નથી આવડતું એમ કહેવામાં મોટાઈ માને છે. ગુજરાતી કું બૂલી ગયાં છું એમ કહેવામાં મોટાઈ માને છે. એટલું જ નહિ પણ અંગ્રેજી ટોપા વગેરે માટે તેઓ ખાસ ચાકસાઈ રાખવામાં ધણી કાળ ગુમાવે છે. કેટલીક પારસી બહેનો મને આ કામમાં બહુ મદદ કરે છે. તેમને કું ગુજરાતીમાં લખવાનું કહું છું ત્યારે તેઓ મારાથી શરમાય છે અને કહે છે કે અમે ગુજરાતીમાં નથી લખી શકતી. આ કેમની દીન દશા સૂચવે છે.

અંગ્રેજી બાપા

અંગ્રેજનું
સ્થાન

અંગ્રેજી બાપા આજકાલનો વાયુ છે. મારો તેના પ્રત્યે તિરસ્કાર નથી. પણ એ બાપા શીખતી એ જુદી વસ્તુ છે અને તેને માફરી જ્યાં બનાવવી એ જુદી વસ્તુ છે. રાજકારણી બાપા અથવા વ્યાપારની બાપા ઉપરાંત અંગ્રેજનું બીજું સ્થાન નથી. પણ પારસીઓ એ તેને પોતાની માફરી જ્યાં કરે તો તેમનું અને હિન્દુસ્તાનનું દુર્ભાગ્ય છે. એ તમે તેને વળગશો તો પશ્ચિમના ગુલામ થઈને જ રહેશો, તમારા પ્રાચીન પવિત્રમ્બરનું ચમત્કારી શિક્ષણ ભૂલશો.

યુરોપ જસસને બૂલ્યું છે

યુરોપની
મોહિનીમાં
ન ફસારો

યુરોપની પ્રવંચો ખ્રિસ્તી કહેવાય છે, પણ ખ્રિસ્તનું ફરમાન તેઓ બૂલ્યા છે. ભલે તેઓ બાઈબલ વાંચે, ભલે હિંદુનો અભ્યાસ કરે, પણ તેનાં ફરમાનો પ્રમાણે તેઓ આચરણ કરતા નથી. પશ્ચિમનો વાયુ જસસનાં ફરમાનોનો વિરોધી છે. તેઓ જસસને પણ બૂલ્યા છે.

પારસીઓને સન્દેશો

પારસી ભાઈઓને આ મારો સન્દેશો છે. અહીં ઘણા પારસીઓ ન આવ્યા હોય તો જે આવ્યા છે તેમને મારી વિનંતિ છે કે આવતી કાલે મારો આ સન્દેશો તેઓ ઘેરઘેર પહોંચાડો : તમે બાબા જેટલા છો તેથી તમારે કોઈ પામવાનું કારણ નથી. સંખ્યા મહત્વની વસ્તુ નથી. ગુણ સંખ્યામાં નથી, પણ માણસાઈમાં છે, બહાદુરીમાં છે, હિંમતમાં છે. પચાસ હજાર ખોટા સીકા હશે તો તેની કાંઈ હિંમત નથી. પણ એક ખરા સીકાની હિંમત મને તેટલા ખોટા સીકાથી વધારે છે. માટે જે પારસીઓ ખરા સીકા હોય તો તેઓ દુનિયાને પોતાનો હિસાબ આપી શકે છે. તેમની પાસેથી હું આશા રાખું છું કે તેઓ ખરા સીકા નીવડશે.

તમે પશ્ચિમના પવનમાં ઘસડાશે, મોજશોખના લીખારી બનશે, એશઆરામમાં મરાશુલ થશે, પૈસાના પૂભરી બનશે તો ખુદાઇને ભૂલશે; અને જે નરથોસ્તના ઉપદેશને ભૂલશે તો જે વસ્તુ માટે તમે પંકાયો છો તે ખોશે, મણિને ખોઈને કાંદરા લઇ બેસશે."

પારસીઓમાં ઘણા અખળપતિઓ થઇ ગયાં છે. તેઓ આટઆટલું કમાયા છતાં સાદાઈને તેમણે નહોતી છોડી, તેમણે તેમનાં હૃદય સાદ રાખ્યાં છતાં, તેઓ ખુદાને નહોતા બૂલ્યા. પરંતુ આધુનિક જમાનાનાં પારસી બહેનો અને બાઇઓને વિશે મને કાંઈક શંકા થાય છે. મને ભય રહે છે કે રખેતે તેઓ યૂરોપની મોહિનીમાં લુપ્ત થઈ પ્રાચીન વારસો ખોઈ બેસે.

શરાબખાનાં તોરો

મેં તમને બહુ કહ્યું. અત્યારે તમે આખા અસહકારનાં દાખલ ન થાઓ તો કંઈ નહિ, પણ એક વસ્તુમાં હું તમારી ખાસ મદદ માગું છું. શરાબખાનામાંથી પૈસા કમાવાનો વિચાર તમે છોડી દો તો તમારો મોટો ઉપકાર થશે. એકલા પારસીઓ જ શરાબખાનાં ચલાવે છે એમ નથી. હિન્દુ પણ ચલાવે છે, અનાવલા બ્રાહ્મણો પણ ચલાવે છે, મુસલમાનો પણ તેમાં પડેલા છે. પંજાબમાં બહાદુર શુરુ ગોવિન્દસિંહના અનુયાયી શીખ લોકોના હાથમાં પણ દારૂનાં કારખાના છે. તે સહુને હું વીનવી રહ્યા છું. પણ પારસી કોમ નાની હોઈ તેમને માટે આ કામ કરવું સહેલું છે. હિન્દુસ્તાનમાં દરેક ઉકાળે પારસી બાઇઓના હાથમાં શરાબખાનાં છે. સ્વરાજનું પહેલું કામ એ છે કે દેશમાં શરાબખાનાં ન હોય, દારૂ ગળવાનાં મોટાં કારખાનાં ન હોય. કોઈ કોઈ જગ્યાએ દવાને માટે દારૂનાં નાનાં કારખાનાં ભલે હોય. પણ તે અરીણુ કે સોમલની જેમ રહે. સોમલની દુકાનો ઉકેકાળે નથી હોતી. તે મેળવતું અધરું છે છતાં કેમિસ્ટની દુકાને તે મળી શકે છે. તેમ દારૂ પણ મળવો અધરો હોવો જોઈએ.

શરાબખાનાં તોરો

પારસી બહેનો અને સ્વદેશી

હું સ્વદેશીની જગી અળવળમાં પારસીઓની મદદ માગું છું. તમે જાણીને રાજ થશો કે એક પારસી બહેને શુદ્ધ સ્વદેશી ચાળીસ સાડીઓનો ઓર્ડર આપ્યો છે. મદ્રાસમાં હાથના કાંતેલા સૂતરની ઝીળી સાડીઓ વણાઇ શકે છે. પારસી બહેનોને થોડો શોખ પણ જોઈએ તો તેમને પોસાય એવી સાડીઓ બેઝવાડામાં બની શકે છે.

પારસીઓ અને સ્વદેશી

કેટલીક પારસી બહેનોએ સ્વદેશી ધારણ કર્યું છે. પરંતુ હું તો લોભી રહ્યો, કંજુસ રહ્યો. એટલે એ નાની આખી કોમમાં ઉજ્જવળતા જોવામાં ન આવે ત્યાં સુધી મને આનંદ ન થાય. તમે દેશમી વસ્ત્રમાં શોભા માનો છો, પણ તમે પોતાને અને હિન્દુસ્તાનને ખંડેર તો ખાદી પહેરીને જ શોભાવી શકશો. ઘણા હિન્દુઓ હજી ખાદી નથી પહેરતા, મુસલમાનો નથી પહેરતા. પણ ખીજનો દાખલો તમે ન લેજો. ખીજ ખૂરા થાય તેથી આપણે ખૂરા થવાની જરૂર નથી. તમારી કોમ કરેડો હિન્દુમુસલમાનને દાખલો આપી

મહે છે. જ્યારે સુરતના એક હાથવણાટના કારખાનામાં હું ગયો ત્યારે મને આનન્દ થયો કે એક પારસી બાઈસ્વહેરીમાં કાંઈક મદદ આપી રહ્યા છે. પણ હું તેટલાથી રાજ થાઉં એમ નથી. તમે તમારા દરેક ઘરમાં રેડીયાને સ્થાન આપો. તમે પારસી બહેનો ધણું બારીક કાંતી શકો એમ છો. તમે તમારી કસ્તીઓ માટે બારીક કાન કાંતો છો. એ તમારી શક્તિ હિન્દુસ્તાનને વર્ષા કરે.

ગાંધીજી ગુજરાતમાં

[પ. ૧૦૩૩થી ચાલુ]

ઝીણા ઝીણા અપિવેક

ઝીણા ઝી
અપિવેક

ગાંધીજી રાત્રે પંખળ મેજમાં નીકળી મંગળવારે સવારે સુરત પહોંચ્યા. ખેડા અને પચમઢાલ જીલ્લાને મુકામલે સુરતની વ્યવસ્થા બહુ બારે ગણાય. સ્વયંસેવકોની તાલીમ પારી હતી. શાળાગરમાં જેકે શુદ્ધ સ્વહેરીના શાળાગર તો ન જ હતા છતાં ગાંધીજી નહોતી રેખાની. અહીં મને કલોલના શાળાગરની એક મૂર્ખાઈ યાદ આવે છે. કલોલમાં લોકોનું મુદ્દી મુદ્દી વસ્તુઓનાં તોરણ બાંધેલાં. તેમાં એક જાણે સ્ત્રીગરની સ્ત્રીગારેટની ટબ્બીઓનું જ તોરણ કરેલું ! અને મૂર્ખાઈની હદ તો ત્યાં વળી કે કલોલના કોઈ કવિએ દુર્વ્યસનોની અટકાયત રાખેલે કંઈ કાવ્યસંગ્રહ છપાવેલો તેની બહેરબહેર બરાબર આ તોરણ નીચે ! જેને માન આપવા સાડ આપણે આટલા ઉત્સાહર ઉછળીયે કીયે તેને શું ગમશે શું નહિ તેનો પણ વિચાર કરવા આપણે શેકાતા નથી ! સુરતની પણ આટલી સુંદર વ્યવસ્થા હોવા છતાં તેમાં એક શરતચૂક તો અમારે ધ્યાન ખેંચી જ રહી હતી. સ્થળે સ્થળે ગાંધીજીને માન આપવાની ગોઠવણો હતી, તેમાં કેટલીક જગાએ વિલાયતી વાન પજુ રાખેલાં હતાં. અને તેમાંનાં ધણાંખરાં 'ગ્રાંડ સેવ ધ કિંગ' જ વગાડી રહ્યાં હતાં ! છેક ઝીણી ઝીણી બાબતોમાં પણ કેટલું પરદેશી તત્વ આપણામાં ધુસી ગયું છે તેનો આ પૂરાવો છે અને તે કાઢવા સાડ આપણે કેટલા જગતા રહેવાની જરૂર છે તેનો એ પ્રમાણ આપે છે.

સુરત મ્યુનિસિપાલિટીનું માનપત્ર

મારો
પ્રકાર્ય
સામાં છે ?

સુરતમાં ઉતર્યા કે તરત મ્યુનિસિપાલિટી તરફના માનપત્રના મેળાવડામાં મ્યુનિસિપલ હોલમાં જવાનું હતું. ગાંધીજીને આપવાનું માનપત્ર સુંદર ત્રાંબાના પતરા ઉપર ફોતરેલું અને ધાટદાર બેકમાં ગોઠવેલું હતું. પતરાની એક બાજુએ રેડીયાનું ચિત્ર હતું અને બીજી બાજુએ શુદ્ધ ભગવાનનું ચિત્ર હતું. શરૂઆત 'ભક્ષાધેન જિને ક્ષોધમ્' વાળા પ્રખ્યાત શ્લોકથી કરવામાં આવી હતી. માનપત્રનો જવાબ વાળતાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું:

“મારે કહેવું જોઈયે કે જેમ પૌષ્ટિક પદાર્થ દરેક માણસ આઈ કે હજમ નથી કરી શકતો તેમ જ મારે માટે વાપરેલાં પૌષ્ટિક વિશેષણો હું હજમ કરી શકું કે નહિ તેની મને ખબર નથી પડતી. કોઈક દિવસ તેને માટે લાયક થાઉં ખરો. મારો એ દિશામાં પ્રયત્ન છે. હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું કે કોંઈને અકોંધથી જીવું, અસત્યને સત્યથી જીવું અને એમ કરતો કરતો મરી જાઉં. પણ અત્યારે તો તમે વાપર્યાં છો તે વિશેષણોનો મારે માટે ઉપયોગ ન થઈ શકે. આ વિશેષણો સાંભળીને હું ખેદરહીત બનું કે ઉદ્ધત થાઉં અને એમ માની લઉં કે પ્રભુએ મને એવો કલ્પો એટલે હું લાયક થઈ ગયો તો તે જ દિવસથી મારો અધઃપાત શરૂ થાય. મારો પુરુષાર્થ મારી નબળાઈમાં છે, મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરવામાં છે. આટલી જાગૃતિ રાખીને હું મારું કાર્ય કરું તો જ મારે સાદ અને હિન્દુસ્તાનને સાદ દુશળ છે.

હળવો અસહકાર

“તમે મને માનવત્ર આપો છો એ દેશની ચમત્કારી જાગૃતિ સૂચવે છે. એનો અર્થ એ જ છે કે મ્યુનિસિપાલિટી પોતાનો હોદ્દો સમજી છે. મ્યુનિસિપાલિટીઓ મારફત દેશનું ઘણું કાર્ય કરવાની મેં આશા રાખી છે. છેલ્લી બે મહાસભાના ઠરાવોમાં મ્યુનિસિપાલિટીને અસહકારમાં નથી મેળવી તેનું કારણ એ જ છે. તેમાં સરકારનો ગન્ધ છે, સ્પર્શ છે; પણ અત્યારે આપણી પાસે તો એક વસ્તુ પણ એવી નથી જેમાં સહકારનો સ્પર્શ ન હોય. એક ઘડેનો દાણો ખાવામાં પણ સહકાર છે. અત્યારે આપણે તો એક બાળક પણ ઉચકી શકે એવો અસહકાર કરીએ છીએ. જો આપણે તીવ્ર અસહકાર કરી શકીએ તો એ વસ્તુ તો એવી ચમત્કારી છે કે એક દિવસમાં સ્વરાજ મેળવી શકીએ. પણ મેં તો દેશ જીતી શકું તેટલો જ હળવો અસહકાર દેશ આગળ મુક્યો છે અને તેમાં દરેક મ્યુનિસિપાલિટી ભળી શકે છે. દેશની દરેક મ્યુનિસિપાલિટી આ વસ્તુ સમજી જાય અને પોતાની રાષ્ટ્ર પ્રમાણે કાર્યની રચના કરી લે તો તે મારફત સ્વરાજ સહેજે મેળવી શકાય એમ છે.

હળવો
અસહકાર

પરમથીયે પરમ પુરુષાર્થ

“મ્યુનિસિપાલિટી શું કરી શકે તે બાબત મારે એટલું જ કહેવાનું છે કે મહાસભાની સલાહ પ્રમાણે ચાલવાનો પ્રયત્ન કરવાનું તમે જે વચન આપ્યું છે તે પાળો. અસ્પૃશ્યતાને દૂર કરવા માટે કમર કરીને તૈયાર થાઓ. રેડીયાને મુકીને આ વાત મેં પહેલી કરી. રેડીયા એ આપણો પરમ પુરુષાર્થ છે, પરંતુ અસ્પૃશ્યતાની ગન્ધ પણ ન રહેવા દેવી એ તો હિન્દુઓને માટે પરમથીયે પરમ પુરુષાર્થ છે. રેડીયાપ્રવૃત્તિમાં કાર્ય કરવાનું છે, જ્યારે આમાં તો ભાવના જ બદલવાની છે.

પરમથીયે
પરમ
પુરુષાર્થ

પીક ઉપરનું પાકું

“કાલે રાતે ગોધરામાં હું લંગીવાટામાં ગયો હતો. ત્યાંની સ્થિતિ જોઈ મારે કંઈયે બળવા લાગ્યું. જે વસ્તુ નરી આંખે દેખી શકાય એવી છે તે હિન્દુઓ તેમની બીજી આંખ

અન્યત્રની
દુર્દશા

પણ કેમ નથી જોઈ શકતા, તેમની પીઠ ઉપર પાકું પડયું છે તેની તેમને કેમ ખબર નથી પડતી એ મને નવાઈ લાગે છે.

“ તમે શહેરનો કચરો કાઢવા, લોકનું આરોગ્ય સંભાળવા, બાળકોને કેળવણી આપવા, રોગ અટકાવવા નીમાયલા છો. આ કામ બંગાળીઓ તમે ઉદ્ધાર કરશો તો જ તમારાથી બની શકશે. ઇંગ્લેન્ડે બેલજીયમ જેવાં નાનાં રાજ્યોને માટે લડાઈ ઉપાડવાનું બહાનું બતાવી જેમ પોતાનો સ્વાર્થ સાધ્યો તેમ આપણે પણ આપણાં ખીસાં ભરવાનો વિચાર રાખીશું તો આપણા સ્વરાજનો કાંઈ અર્થ નથી.

“ આ સરકારને હું શક્તી શું કામ કહું છું ? તેણે નબળાના રક્ષણ માટે તલવાર નહોતી ખેંચી, પણ તેના ભક્ષણ માટે ખેંચી હતી. આપણા સ્વરાજ્યમાં અથવા ધર્મરાજ્યમાં તો નબળાની સેવા કરવાની જ ભાવના રહેશે. આપણે શીતળતામંચ શુદ્ધ સ્વરાજ્ય મેળવવા તપશ્ચર્યા કરીએ ત્યારે જ ખરા સ્વરાજ્યવાદી કહેવાઈએ.

બંગાળીવાડા આપણે રહેવા લાયક કરે.

“ એટલે બંગાળીઓ ઉદ્ધાર એ તમારું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. તેમનો વાસ સ્વચ્છ હોવા જોઈએ, તેમનાં ઘર સાફ હોવાં જોઈએ, તેમને માટે પાણીની સગવડ હોવી જોઈએ. હું હવે મને બંગી તરીકે ઓળખાવું છું. હું તો બંગાળીવાડામાં રહેવામાં મોજ માણુનારો રહ્યો. એ મારો ખરો વિલાસ છે. તેમનાં બાળકોને રમાડવામાં મારો આનન્દ છે. એટલે મારા જેવા માણસ બંગાળીવાડામાં રહી શકે, સ્વાસ્થ્યના નિયમો જાળવી શકે એવી તેની સ્થિતિ ન થાય ત્યાં સુધી મ્યુનિસિપાલિટીએ પોતાની ફરજ બજાવી ન ગણાય. ”

સુવર્ણમય ચોળના

રેંડીયા દ્વારા
કેળવણી

ત્યારપછી રેંડીયા અને રાષ્ટ્રીય શાળા વિષે બોલતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે “રાષ્ટ્રીય શાળા એટલે રેંડીયાશાળા એમ જ આપણે અત્યારે સમજવું જોઈએ. કારણ કેળવણી તો એવી હોવી જોઈએ કે જેથી આપણને પોષણ મળે, આપણે સ્વતંત્ર થઈએ, તેજસ્વી બનીએ. કેળવણીના સંબન્ધમાં મારી ભૂલ હવે હું સુધારું છું. જેવી સરકાર કેળવણી આપે છે તેવી જ આપણે આપવા પ્રયત્ન કરીશું તો આપણે પછડાઈ પડીશું. આપણે તો જો આપણી પ્રજામાં રાક્ષિ દેડવા ઇચ્છતા હોઈએ તો રેંડીયા એ જ એક રામબાણ છે. રેંડીયા એ કેળવણીને માટે સુવર્ણમય ચોળના છે. શાળામાં તમે રેંડીયા દાખલ કર્યો એટલે શાળા સાથે તમારે મિલ્કા નહિ માગવી પડે. ”

ત્યારપછી મ્યુનિસિપાલિટીના કામદારો, નોકરો તથા શિક્ષકોને પગાર સાચું ન ભેટાં પ્રામાણિકપણે પોતાનાં કાર્યો કરી તે રીતે સ્વરાજ ફાળામાં મદદ કરવાનો બોધ આપ્યો.

શ્રીઓને ઉત્સાહ

સુરતમાં બપોરે પ્રાન્તિક સમિતિની સભા હતી અને ત્યારપછી શ્રીઓની સભા હતી. શ્રીઓની સભામાં બંગાળીઓ અને વીંટીઓનો વરસાદ વરસ્યો. એક બાઇએ આવીને કહ્યું કે મારા બે છોકરા છે તેમને આજથી હું દેશસેવામાં અર્પણ કરીશ. સુરતમાં શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ અમારી સાથે જોડાયીં હતાં.

સુરતી
શ્રીઓનો
ઉત્સાહ

શ્રીઓની સભા પછી અમે ઓરપાડ અને રાંદેર જઈ આવ્યા. ઓરપાડની સભા લગભગ ચાર વાગ્યે થઇ હતી. લોકોને તડકામાં જ બેસવાનું હતું અને ગામપરગામથી ઘણા લોક આવ્યા હતા છતાં શાન્તિ અદ્ભુત જળવાઈ હતી અને સ્વરાજ ફાળામાં ઉધરાણું પણ ઠીક થયું હતું. રાંદેરના લખા અનુભવ વિષે ગાંધીજી લખી ચુક્યા છે.

વાવટા પર માનપત્ર

રાતે સુરતમાં તિલક મેદાનમાં જાહેરસભા હતી. લગભગ ૨૦ થી ૨૫ હજાર માણસ હશે. પણ વ્યવસ્થા એટલી સુંદર હતી કે બધા સારી રીતે સાંભળી શકે. વચમાં વ્યાખ્યાન માટે માંચડા ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો અને ચોતરફ જવા આવવાના રસ્તા રાખેલા હતા. સ્વયંસેવકો પોતાનાં નાકાં બરાબર સાચવીને ઉભેલા હતા. આ સભામાં સુરતના સ્વયંસેવક સૈન્ય તરફથી ગાંધીજીને એક માનપત્ર એનાયત કરવામાં આવ્યું. માનપત્ર એક વાવટામાં ગોઠવવામાં આવેલું હતું. સ્વયંસેવક સૈન્યના સેનાપતિ માનપત્ર લઇને વાંચવા ઉભા થયા કે રંગબેરંગી સાડીન અને કસળી ભરતકામનો વાવટો જોઈ મારા મનમાં તો તુરત જ થયું કે હાલોલની કોયળીવાળી દશા આ વાવટાની થનારી છે. પરંતુ વાવટો નજીક લઇને જાયો ત્યારે તેમાં અર્થ રહેલો લાગ્યો. સુરતમાં જોટલી જાતનું સ્વદેશી યા પરદેશી ધાગાનું કપડું બને છે તેના નમૂના સુરોભિત રીતે ગોઠવી તેનો આ વાવટો બનાવેલો હતો અને વચમાં માનપત્ર ખાસા જોડા ખાદીના કટકા ઉપર છપાવેલું હતું ! પોતાના બાપણમાં ગાંધીજીએ આ માનપત્રનો યોગ્ય ઉત્તર વાળ્યો અને સેનાપતિના તથા સૈનિકના ધર્મ સમજાવી સ્વયંસેવકોને યોગ્ય દીધો. તિલક સ્વરાજ ફાળાની ભિક્ષામાં પણ સુરતી લાલાઓએ ઠીક ઉદારતા બતાવી ગણાયા. તેમણે સત્યાગ્રહ સપ્તાહમાં ઉધરાણું કામ કર્યું હતું છતાં સુરતમાંથી આઠ નવ હજાર રૂપિયા શ્રીઓની સભામાં તથા આ જાહેર સભામાં થઈને થયા હશે.

વાવટા પર
માનપત્ર

વસસાડ—પારડી

૨૦મીની સવારે વસસાડ ગયા. ત્યાંની મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી પણ ગાંધીજીને માનપત્ર આપવામાં આવ્યું. બપોરે પારડી ગયા. વસસાડમાં મીલાના શોકતઅલી અમારી સાથે હતા.

સ્વરાજ્ય અને પારસી કોમનું હિત

વસસાડની જાહેર સભામાં એક પારસી બાઇએ વસસાડની પારસી કોમ તરફથી કહ્યું કે 'આ સ્વરાજની લડતમાં પારસીઓ હિન્દુમુસલમાનની સાથે જ છે. પરંતુ સ્વરાજમાં

નાની કોમો-
નું હિત

પારસી કોમનું હિત સચવાશે કે કેમ એનો વિચાર કરવામાં જ પારસીઓ સ્થેજ વિશ્વંજ કરે છે.' આના જવાબમાં ગાંધીજી બોલ્યા કે

“આ પારસી ભાઈએ મધુર શુભરાત્રીમાં જે શબ્દો કહ્યા તે યાદ રાખવા જેવા છે. હિન્દુમુસલમાનની એકતાનો અર્થ એ જ છે કે હિન્દુસ્તાનની એકેએક નાનીમોટી કોમ પોતપોતાના સ્વધર્મનું પાલન કરતી છતી સ્વતંત્રતાપૂર્વક રહી શકે. હિન્દુમુસલમાનની એકતામાં ત્રીસ કરોડ માનવજાતિનું બળ રહેલું છે. પણ યુરોપની મોટી પ્રજાઓ નાની પ્રજાઓને બચાવવાને બદલે તેમને ગળી ગઈ એવો જો અર્થ થતો હોય તો બાવન વર્ષની ઉમરે હું આમ રખડવા ન નીકળું. મારે નથી જોઈતું રાજ્ય કે નથી જોઈતા વૈશવ. મેં તે પેટ ભરીને ખાઈ લીધા છે. મારો આત્મા તો મને કહે છે કે હિન્દુસ્તાનમાં નાનામાં નાની કોમ પણ નિર્ભયતાથી રહી શકે એવી મારી પ્રવૃત્તિ છે. પારસી, શીખ, યહુદી, ખ્રિસ્તી, કોઈને રંગની ન શકાય, એક અબળા ઉપર પણ કુદૃષ્ટિ ન થઈ શકે એ સ્વરાજનો અર્થ છે. એ સ્વરાજ કોઈ આપવાનું નથી. એ નથી ઉપરથી પડવાનું કે નથી નીચેથી ભૂંડીયે ઉઠવાનું; આપણે તે સ્થાપવાનું છે. પારસી ભાઈઓને વખત લેવાનો અધિકાર છે. જે કોમ શું કરે છે તે તેઓ ભલે ચોરા વખત બુદ્ધિ; પણ મારા મનમાં તો ખાતરી થઈ છે કે તેઓ નિર્ભય છે. એટલે જ મેં તેમને આ સ્વરાજના યજ્ઞમાં બલિદાન દેવા બોલાવ્યા છે.”

પારસીની સભામાં ગાંધીજીએ હિન્દુમુસલમાને દિલ સાફ કરી એક થવાની જરૂર ઉપર ખાસ ભાર મુક્યો હતો.

હિન્દુઓને
ખાતરી

મૌ. શૌકતઅલીએ તેમના ભાઈ મહમદઅલીનાં વચનો ટાંકી જણાવ્યું હતું કે “અંગ્રેજ સરકાર પાસે ત્રણ ચાર માઇલ સુધી ગોળો ફેંકી શકાય એવી તોપો છે. પણ આપણા મહાત્માજીએ તો એવી તોપ શોધી કાઢી છે કે પારસીમાં તમારા ઓરડામાં બેઠાં તે ચલાવે અને તેનો ગોળો સાત હજાર ગાજ દૂર પડેલાં મૅગ્સેટર અને લેંકેશાયરના મીલ-માલીકોને લાગે.”

હિન્દુમુસલમાનની એકતા વિષે બોલતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે

“દુસ્મનેા હિન્દુમુસલમાનમાં ભેદ પાડવા માગે છે. હિન્દુઓને સમજાવે છે કે ખિલાફત-નું પતી જરી એટલે મુસલમાનો તમને દગો દેશે. પરંતુ હું મારા હિન્દુ ભાઈઓને એટલું જ કહું છું કે જે હિન્દુ બિનશરતે અમારા ધર્મ માટે પોતાનું માથું આપવા તૈયાર થયા છે, જે હિન્દુ અમારી કોમ ઉપર મહોબ્બત વર્પાવી રહ્યો છે અને જે હિન્દુ અમને માન્યા. ભાઈ ગણે છે, તેને દગો દઈયે એટલા નાપાક અમે નથી જ.”

વલસાડથી બીજા દિવસે ચીખલી અને બીલીમોરા થઈ અમે નવસારી ઉતર્યાં. સ્ટેશનથી ઉતરીને તરત જલાલપુર જઈ આવ્યા. ત્યાંથી આવી નવસારીમાં સ્ત્રીઓની જાહેર સભા કરી, સ્વ. દાદાભાઈના ધરની જાત્રા કરી, અને ત્યાંથી સીસોદરા ગયા.

સીસોદરાના શણગાર

સીસોદરા ગામ સુરત જીલ્લામાં સહુથી વધારે ઉત્સાહી ગણાય છે. આ ગામનાં વખાણ અમે અગાઉથી ખૂબ સાંભળ્યાં હતાં અને નજરે જોયું ત્યારે વખાણ અમને જોઈને જ લાગ્યાં. આ ગામના શણગારમાં ગાંધીજી જેવા કટકા સ્વદેશી પણ ખામી કાઢી શકે તેમ ન હોય. કેવળ વિશુદ્ધ ખાદી અને વનસ્પતિના શણગાર હતા, છતાં સૌન્દર્યમાં ખીલ કોઈ ગામથી કતરે તેવા નહોતા. ખાદીનાં કપડાંને વિધવિધ રીતે બાંધીને તેની જુદા જુદા ઘાટની ઝાલરો બનાવેલી હતી. કેળના થાંભલા તથા નાળિયેરીની મોટી મોટી ટાળોની સુંદર કમાનો બનાવેલી હતી અને તેમાં સ્થળે સ્થળે સૂતરના હાર જુદી જુદી રીતે ગુંથીને ગાંઠવેલા હતા !

સીસોદરાના શણગાર

૫૦ મણ સૂતરનો પહાડ !

આ ગામમાં તેમજ આસપાસનાં ગામોમાં રેંટીયાપ્રવૃત્તિ પણ ધર્મધાહાર ચાલે છે. અમને એક ચોરડો બતાવવામાં આવ્યો. ત્યાં લગભગ પચાસેક મણ સૂતરનો પહાડ પડેલો હતો ! અહીં વણકરો પણ સારી સંખ્યામાં છે અને તેઓ સુરત જીલ્લામાં હોશિયાર ગણાય છે, એટલે સૂતરની વણવાની વ્યવસ્થા ગામમાં જ થાય છે. પણ આ બધાનેય બૂલાવે એવો એક બનાવ તો સીસોદરાની બહાર સભામાં બન્યો. અન્યજ્ઞ સ્ત્રીપુરુષો સભામાં બીજાઓથી જરા છેટે ઉભાં રહેલાં હતાં. માંચડા આગળ સારા સારા માણસોને બેસવાની જગા રાખેલી રાખાલી હતી. શ્રી વલ્લભભાઈની નજર પેલાં અન્યજ્ઞ ઉપર પડી. તેમણે ગાંધીજીને વાત કરી અને તેમણે તો સહુને બોલાવીને પેલી આગળની જગાઓ પર બેસાડ્યાં ! સભામાંથી કોઈ કોઈને ચાલ્યું ન ગયું, એટલું જ નહિ પણ કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષના ચહેરા ઉપર નાખુશીનું ચિહ્ન પણ ન જણાયું. શ્રી. વલ્લભભાઈએ તો આ વાત પાકી કરવા પોતાના ભાણે દરમિયાન જોયો અન્યજ્ઞોનો સ્પર્શ કરવા રાજ હોય તેમના હાથ ઉંચા કરાવ્યા. ત્યાં તો ગણ્યા ગણાય નહિ એટલા ઉંચા થયા ! ગાંધીજીનું સીસોદરાનું ભાષણ મુખ્યત્વે અન્યજ્ઞોનો સ્પર્શ કરવા વિષે જ થયું. તેમણે જણાવ્યું કે

સૂતરનો પહાડ

ધર્મ સમજીને કર્મ કરો

“આજે તમે તમારા સહોદર ભાઈઓને તમારી વચ્ચે સ્થાન આપીને પવિત્ર થયા છો, પરંતુ એ પવિત્રતા હમેશને માટે રાખજો. દ્વંષ્ટી ગાયને પાટું ક્યાં મારીયે એમ ધારી મારી સેવા લેવા માટે, મને રાજ કરવા માટે આ તમે ન કરશો, પણ ધર્મ સમજીને કરજો. હું જે કંઈ સેવા કરું છું તે ધર્મ સમજીને જ કરું છું. મારે તમારી પાસેથી એ સેવાનો બદલો નથી લેવો. ધર્મને બદલા સાથે સંબંધ નથી. એને તો ઇશ્વર સાથે સંબંધ છે. મારે પ્રભુનો પગાર નથી લેવો. પગાર અને બદલો મને ઇશ્વર આપશે. હિન્દુ ધર્મ તો શીખવે છે કે માણસ જે કંઈ કરે તે કૃષ્ણાર્પણ કરે તો જ તેની સેવા ફળે. માટે આજે તમે અન્યજ્ઞોને અડવાનું જે પુણ્યકાર્ય કર્યું છે તે મારી સેવાના બદલા તરીકે કર્યું હોય

ધર્મ સમજીને કર્મ કરો

તો તેમાં તમારું કે મારું ભલું નથી થવાનું, પણ જ્ઞાનપૂર્વક કંઈ હશે તો જ તે શોભશે.” શ્રી. વલ્લભભાઈએ તો આરપાડમાંથી વિદાયતી ટાપીઓની હોળી દરેક સભામાં કરાવવાનું શરૂ કરી દીધેલું અને આ સભામાં તો તે હોળી મોટામાં મોટી થઈ. અહીં તિલક સ્વરાજ ફાળો પણ બીજા ગામોના પ્રમાણમાં વધારે થયો હતો. આ બધી પ્રવૃત્તિ એટલા જ ભેરથી કાયમ રાખવાનું કહેતાં શ્રી. વલ્લભભાઈએ જણાવ્યું કે

સ્વરાજ્યની મનૂરી!

સ્વરાજ્યની
મનૂરી

“આપણને મહાત્માજી કે બીજા કોઈ સ્વરાજ અપાવી શકવાના નથી. તેમને તમે પૈસા કરી આપ્યા તે હીક છે, પણ એમ ન માનતા કે ગાંધીજી હીક સ્વરાજ ઉપાડી લાવવા સાથે મનૂર મળ્યા છે, તેમને ચાર પૈસા આપી છૂટ્યા એટલે પરવાયાં! એમ ગાંધીજીને મનૂરી આપીને છૂટી ગયે સ્વરાજ નથી મળવાનું. સ્વરાજ્યની જે શરતો ગાંધીજીએ તમને સમજાવી છે તે જીવંતોડ મહેનત કરીને પાળશો તો જ તમને સ્વરાજ મળશે.”

રાતે અમે નવસારી પાછા આવ્યા. નવસારી તો પારસીઓનું મોટામાં મોટું મથક રહ્યું, એટલે ત્યાંનું બાપણ વિશેષે પારસીઓને ઉદ્દેશીને જ હતું. તે આજે બીજે છપાયું છે.* અહીં તો હિન્દુને ઉદ્દેશીને તેઓએ એ બાપણમાં જે કંઈ હતું તેટલો જ ભાગ ઉતારીશ :

હિન્દુઓની મોક્ષભૂમિ

હિન્દુઓની
મોક્ષભૂમિ

“તમારો તો આ જ એક દેશ છે. આ દેશ છોડીને બીજા કોઈ દેશમાં તમને જગા તમે તમારી કદી શકો એમ નથી. આપણાં શાસ્ત્રોમાં તો કહ્યું છે કે હિન્દુઓ મટિ આ ભારતવર્ષને છોડીને બીજા મોક્ષ મેળવવાનું એક પણ સ્થાન નથી. તમારે સાથે તો સદ્ગુણોને કેળવવાનું અને તમારા સદ્ગુણો દર્શાવવાનું આ જ સ્થાન છે. તમે હિન્દુસ્થાનને ઉત્તમવર્ણ બનાવો, વીર પુરુષોની ભૂમિ બનાવો.

ફળિયે ફળિયે થર્મોપિલી

પ્રાચીન
વીરતા
જગવે

“હિન્દુઓના આ જગતના ઇતિહાસમાંના ફાળા વિષે હું શું કહું? આપણા ઇતિહાસ ગૌરવવાળો છે. પરંતુ આપણે આપણા પ્રાચીન વારસા ઉપર જ ગ્રંજીશું તો હારીશું. આપણા પૂર્વજો જેવા હતા તેવા આપણે થઈને બતાવવું જોઈએ. આપણા ઋષિમુનિઓએ આપણા ધર્મને બચાવવા સાથે પોતાના અંગિઅંગના ટુકડા યવા દીધેલા છે. યૌદ આપણને કહે છે કે ‘યુરોપમાં તો એક થર્મોપિલી છે, પરંતુ હિન્દુસ્તાનમાં તો ફળિયે ફળિયે થર્મોપિલી જોવામાં આવે છે.’ હિન્દુસ્તાનમાં કેવા વીર પુરુષો થઈ ગયા એને સાથે હું તમને ઇતિહાસ શું બતાવું? હું તો તમને આટલું જ કહું છું કે હૃદય ઉપર હાથ મુકી તમે તપાસી લો કે એ વીરતા અત્યારે આપણમાં છે?”

નિઃસ્વાર્થ લોભ

નવસારીથી રરમીએ સવારે બારડોલી પહોંચ્યા. અહીં પણ ઉત્સાહ ભારે હતો. અમારા ઉતારા આગળ મોટું કોઠાગાન હતું અને ત્યાં લોક એકઠા થઈ ગયેલા તે ગાંધીજીના દર્શન વિના વેરાય જ નહિ. છેવટે કંઠરામાં આવી દર્શન આપી વેરાઈ જવાનું તેમને સમજાવ્યું. પણ આમાંથી સ્ત્રીઓને સમજાવી શકાય તેમ ન હતું. તેમને તો દર્શન સાથે ગાંધીજીને ભેટ પણ ધરવી હતી. ગુજરાત કરતાં ખીજ પ્રાંતોમાં ગાંધીજી પ્રત્યે ભક્તિભાવ વિશેષ છે એવો મને ભાસ થયેલો, પણ સુરત જિલ્લામાં ગાંધીજી પ્રત્યે જે ભાવ જોયો તે ઉપરથી તો મારા મનને એમ જ થયું કે ગુજરાતનો આ એક જિલ્લો તો ભક્તિભાવમાં ખીજ પ્રાંતો કરતાં કોઈ પણ વાતે ઉતરે એમ નથી. ભેટની વાત આવી એટલે ગાંધીજી પણ ના કેમ પાડે? તેમને કાગળપત્ર લખવાનું કેટલુંક કામ કરી લેવું હતું એટલે તેમના ખંડમાં થોડી સ્ત્રીઓ આવે અને તે જાણ એટલે ખીજ દાખલ થાય એમ શાન્તિથી સહુ આવીને દર્શન કરી જાય એવી ગાંઠવણ રાખી. તેમની ગાદી આગળ ભેટ મુકવા માટે એક મોટો થાળ મુકી દીધો. આમ બેએક કલાક ચાલ્યું અને ત્રાંખાનાણું, રૂપાનાણું તથા ઘરેણાંઓથી થાળ છલકાવા માંડ્યો. પણ અન્તે તો પ્રવાસના શ્રમથી બહુ થાકેલા એટલે ગાંધીજી ઉપર નિદ્રાદેવીએ અમલ ચલાવવા માંડ્યો. અમે કહ્યું કે હવે સ્ત્રીઓને આવવાનું બંધ કરીએ, પણ ગાંધીજીને તો પેલી ભેટનો લોભ લાગેલો. તેઓ કહે કે 'એ બહેનો અહીં આવીને ગુપચુપ ચાલી જાય છે તેમાં શી હરકત છે? તેઓ આવશે તોપણ હું તો નિરાંતે ઉંઘી શકીશ. તેઓ અહીં ઘોંઘાટ ન કરે એટલી જરા તેમને સૂચના આપજો.'

આ નિઃસ્વાર્થ લોભ સ્વરાજની લોભી પ્રભને બહારો યઈ પડ્યો છે. લોકો ગાંધીજીને મૂર્તિમાન સ્વરાજ માનવા લાગ્યા છે અને તેમના દર્શનમાં સ્વરાજની આ મહાન પ્રવૃત્તિનાં દર્શન કરી તેઓ પોતાને કૃતાર્થ થયેલા માને છે.

બારડોલીની જાહેર સભા ત્રણ વાગે ખરા તાપમાં હતી! લોકોને તડકામાં જ બેસવાનું હતું એટલે ગાંધીજીએ પોતાનું ભાષણ ટુંકમાં પતવી નાંખ્યું.

ત્યાંથી રાતે સુરત થઈ ગાંધીજી સિન્ધ જવા ઉપડયા. આમ એક અડવાડિયાની અંદર ગાંધીજીએ ગુજરાતનાં લગભગ ૧૬ ગામની મુલાકાત લીધી અને તિલક સ્વરાજ ફાળામાં લગભગ પચીસ હજાર ઉપર રૂપિયા એકઠા કર્યા. ફાળીના તો બુદ્ધા.

અપૂર્ણ]

નરહરિ પરીખ

તા. ૮-૫-૧૯૨૧

માલેગાંવનો ગુન્હો

માલેગાંવનું
પાપ

માલેગાંવના અસહકારીઓએ જે પાપ કર્યાં જણાય છે તેનાથી દરેક અસહકારીને લાગેજત થવાનું કારણ છે. માલેગાંવના લોકોએ પોતાનો ધર્મ છોડ્યો, કર્મ છોડ્યું ને દેશને અને લડતને ભારે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે. આપણે શાહુકાર—ખાનદાન હોવાનો દાવો ન કરીયે ને ગુન્હા કરીયે એ એક વાત છે, ને ખાનદાન હોવાનો દાવો કરીને ગુન્હા કરીયે તે બીજી વાત છે. કાળામાં કાળું નથી દેખાતું પણ દૂધમાં કાળું તુરત દેખાય; તેમ જ જ્યારે આપણે ચોકખા હોવાનો દાવો કરીને મેલા થઇએ ત્યારે આપણી ઉપર જગત યુકે. ‘આપણે તો ધર્મયુદ્ધમાં મર્યા છીયે,’ ‘આપણે શાન્તિથી જ કામ કરવું છે,’ ‘આપણે જતે જ મરવું છે, આપણે કોઇને મારવા નથી,’ આવી આવી પ્રતિજ્ઞાઓ કરીને પછી આપણે મારીયે તો આપણે જગતને, પોતાને અને પરમેશ્વરને છેતરીયે. માલેગાંવના લોકોએ આવું જ કર્યું જણાય છે.

સ્વરાજને
ધક્કો

આ અકાર્યથી લડતને જરૂર ધક્કો પહોંચ્યો છે. સ્વરાજ તેથી મોડું તો થશે જ. કોણ જાણે છે કે આપણે મહિનામાસમાંયે સ્વરાજ લઇને ન બેસીયે ? આપણે શરૂ કર્યું ત્યારે જે વેગ હતો તેના કરતાં અત્યારે આપણો વેગ એટલો બધો વધ્યો છે કે આપણે ક્યારે પોતાનું પાશું લેવાની શક્તિ મેળવીયે તેનું માપ કોઇથી કઢાય જ નહિ. પણ આપણે ભૂલો કરીયે તેટલું મોડું તો થાય જ, એટલું એક બાળક પણ કહી શકે. હિસાબ કરનારને ભૂલે ત્યાંથી ડરી જણવું પડે છે. તેમ આપણે પણ કરવું રહ્યું.

આપણી પ્રતિજ્ઞા એવી છે કે અમલદારો આપણને ગમે તેટલા ગુસ્સામાં લાવે તોપણ આપણે તો સામે થવું જ નથી. આપણે માર ખાશું પણ સામે હાથ ઉપાડશું નહિ તેમ નમશું પણ નહિ. એમ છતાં માલેગાંવના અસહકારીઓએ એક સખ-ઇન્સ્પેક્ટર તથા બીજાઓને ઘાતકી રીતે મારી નાંખ્યા જણાય છે.

કેટલાક અસહકારીઓએ કાયદાનો ભંગ કર્યો; તેમને સજા થઇ—તેમણે સજા વહોરી લીધી, તેમ છતાં તેઓને લોકોએ બળાકારે છોડવ્યા. આમ કંઈ ખિલાશતનો અવાવ થાય નહિ, સ્વરાજ મળે નહિ.

શાન્તિની
સખત શરત

અસહકારનું મુખ્ય ને મોટું પદ શાન્તિ—અહિંસા—અમન છે. જેઓ શાન્તિને ભંગ કરે છે તેઓ જ ખરા સહકારી છે. વિનીત પક્ષની મદદના કરતાં અશાન્તિ કરનારાની જ સરકારને વધુ મદદ મળે છે. એ ચાર અમલદારોને ગુમાવીને જે અસહકારને તોડી શકે તો સરકાર તેટલા અમલદારોને રહેજે જતા કરે તેમ છે.

હું ઘણી વેળા લખી ચુક્યો છું કે શાન્તિ વિના સ્વરાજ કે ખિલાફતને શક્યો અસંભવિત છે. વફાલ વફાલાત ન છોડે, વિદ્યાર્થીઓ નિશાળ ન છોડે, ખીજા લોક પોતપોતાને લગતો અસહકાર ન કરે તો ચાલે. પણ કોઈ શાન્તિને ભંગ કરે તે તો ન જ ચાલે. હિન્દુમુસલમાનની મિત્રતા, શાન્તિ અને સ્વદેશી એટલે રેડીયો એ ત્રણ તો અનિવાર્ય શરતો છે, પણ તેમાં શાન્તિ મુખ્ય વસ્તુ છે. રજાખજા માણસ ખાદી ન પહેરનારા રહે છતાં ઘણા પહેરતા થઈ જાય તોપણ ચાલે, થોડા હિન્દુમુસલમાન વટે તે પણ સહન કરી શકાય; પણ શાન્તિનો તો એક માણસ પણ ભંગ કરીને ખુનખરાખી કરે તે અસહ્ય છે, તેથી દેશને બારે નુકસાન થાય જ. શાન્તિની શરત એવી સખત છે.

પણ આખા હિન્દુસ્તાનને સાર કાણ જવાબદાર થઈ શકે ? આ સવાલમાં આપણી નિર્ભલ્યતા છે. જે લોકો લૂંટફાટ કરે તો જેમ સરકારમાં તેને દબાવવાની શક્તિ છે તેમ લોકોને અશાન્તિ કરતા અટકાવવાની શક્તિ મેળવવામાં જ સ્વરાજનો સંભવ રહ્યો છે. આપણામાં લોકો પર શાન્તિ જાળવવા જેટલી અસર ઉપજાવવાની શક્તિ ન હોય તો આપણે સ્વરાજનો ખ્યાલ જ છોડવો જોઈએ. લોકોની ઉપર આપણે અસર પાડી શકીએ છીએ એ શ્રદ્ધા ઉપર જ આપણી લડતનું આખું ચણુતર છે. જે આપણે લોકોને શાન્તિ જાળવવાનું ન શીખવી શકીએ તો આપણે કબૂલ કરવું જ પડે કે આપણે સ્વરાજ મેળવવા લાયક નથી બન્યા. તેથી સર્વ સ્વયંસેવકોએ આ વાત ઉપર પૂરો બાર મુકવાની જરૂર છે.

શરાખી બલે શરાખ ન છોડે, ખિતાખી બલે ખિતાખને વળગી રહે, અમલદાર બલે ઉઢતાઈ વાપરે, સિપાહી બલે આપણને મારે, તેમ છતાં આપણે મૂંગે મ્હોંડે એ બધું સહન કરીએ અને શાન્તિ ન છોડીએ.

ત્યારે આપણે શું કરીએ ? માલેગાંવને સાર આપણે શું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીએ ? પ્રથમ તો માલેગાંવના ગુન્હેગારોને શોધી કાઢીને તેઓને સમજાવીએ કે જેઓએ ગુન્હે કર્યો છે તેઓએ તે કબૂલ કરવો ને ધરાદાપૂર્વક ફાંસીએ ચડવું. આપણે દરેકે

માલેગાંવનું
પ્રાયશ્ચિત્ત

આપણી જાન ઉપર કામુ મેળવવા ને બીજાની પાસે મેળવાવે. આપણે તીખાં બાપણો છોડવાં; દરેક પ્રસંગે સલામો કરવાની અને હડતાળો પાળવાની આદત છોડવી; સરકારના દોષોનો જ વિચાર કરવાને બદલે આપણા દોષો જોતાં—આપણી નબળાઈઓ તપાસતાં શીખવું ને તે કાઢવાના ઉપાયો યોજવા. પંડિત અરજુનલાલ શેઠી પકડાયા. લોકોનાં ટાળાં એકઠાં થયાં ને ધાંધલ મચાવી. આને હું નામદાંડનું લક્ષણ ગણું છું. તેઓ જેલમાં જવા માગતા નથી; તેઓ શેડીછને જેલમાં જવા દેવા મનજીવતા નથી; તેથી ન્યારે ન્યારે કોમ પકડાય ત્યારે માત્ર ધાંધલ કરી મુકવામાં જ તેઓ મહત્ત્વ સમજતા જણાય છે. જો શેડીછના જેલ જવાથી ખરેખર શ્રીય યશ્ય હોય તો લોકો પોતાનું કર્તવ્ય વધારે સમજે, પોતાને કરવાનો અસહકાર પૂરો કરે ને સ્વરાજ મેળવીને બેસી જાય. પોતે દુર્યસનો છોડે, પોતે પરદેશી કાપડ પહેરતા હોય તે ફેંકી દે, રેંટીયો ચલાવતા ન હોય તો ચલાવવાનું શરૂ કરી દે. શેડીછ પકડાતાં જેઓએ ધાંધલ મચાવી તેમાંના કેટલા શરાબી હતા, કેટલા પરદેશી કપડાં પહેરનારા હતા, કેટલા રેંટીયા ચલાવનારા હતા એ જાણવા જેવું છે. આપના જીવતાં જે પુત્ર આપના સહયુજોની નકલ ઓછી કરતો હોય તોપણ આપ મર્યે તો સંપૂર્ણતાએ તેમ કરે તે સપૂત છે; નહિ કે જે ખૂબ રોકકળ કરી મુકે અથવા ખૂબ ન્યાતવરા કરવામાં મચી જાય. ધાંધલ કરવાથી, શેડીછને ધાંધલથી છોડવાથી, સ્વરાજ મળે તેમ નથી. તેથી તો સ્વરાજ મળતાં કંઈક ઢીલ જ થશે. પણ આપણું કર્તવ્ય કરવામાં આપણે વધારે તેજ બનશું તો સ્વરાજ વહેતું મળશે જ અને આપણે શેડીછને પણ આપણી વચ્ચે વહેલા પાછા વધાવવાની તાકાત મેળવીશું. એટલે માલેગાંવનું એક પ્રાયશ્ચિત્ત તો એ જ છે કે આપણે પોતે આપણા મન પર, આપણા ગુસ્સા પર વધારે કામુ મેળવી લેવો, આપણે અસન છોડવાં અને રેંટીયો ચલાવતા ને કેવળ ખાદી પહેરતા થઈ જવું.

૧ ગાંધીજી ગુજરાતમાં

[પૃ. ૧૦૪૯થી આરંભ]

દયાધર્મ

સિન્ધમાંથી પાછા ફર્યા બાદ ગઈ તા. ૪થીએ ગાંધીજીએ કપડવંજ, દરલાલ તથા નરિયાદની મુલાકાત લીધી. અમદાવાદના સ્ટેશને જ એક નોંધવા જેવો કિસ્સો બન્યો. એક અપંગ બાવો રતલામથી અમદાવાદ આવેલો. તેનું શરીર કેવળ ઢાડપિંજર હતું અને તેના હાથપગ અશક્તિથી બંધા થઈ ગયેલા હતા. તે રાત્રે અમદાવાદ આવ્યો હતો અને પોર્ટરોએ ગાડીમાંથી ઉપાડી તેને સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર મુકી દીધેલો. આખી રાત ત્યાં જ પડ્યો રહ્યો ! સવારે કેટલાયે મુસાફરો ત્યાં થઈ પસાર થઈ ગયા અને કેટલાય રેલવેના કામદારોએ આ બાવાને જોયો, પણ કોઈનું તેના પર ધ્યાન ન ખેંચાયું. તે બાવાના સહુભાઈ ગાંધીજી પોતાના નિયમ વિરુદ્ધ તે દિવસે ગાડી ઉપડવાના વખત કરતાં દસેક મિનિટ વહેલા સ્ટેશન ઉપર આવ્યા. તેમણે આ બાવાને જોયો અને તેમનું દયાભીનું હૃદય દુઃખી થયું. તેમણે પોતાના પીવાના દૂધમાંથી તેને દૂધ પીવડાવવાનું કહ્યું અને મહીપતરામના અનાયાત્રમમાં મોદલવાની વ્યવસ્થા કરી. આ કિસ્સો છે તો નાનો, પણ ગાંધીજીના જ શબ્દોમાં કહીએ તો આપણા દેશમાંથી દયાનો લોપ થયો છે તેનો સ્પષ્ટ સૂચક છે.

દયાધર્મનું
દેશાન્ત

કપડવંજ

કપડવંજ અમે સાડાદસ વાગ્યે પહોંચ્યા. કપડવંજના જાહેર હવનના આત્મા ભાઈ હરિભાઈ ગાંધીજીની સાથે પ્રવાસમાં કેટલોક વખત ફરેલા હોઈ પ્રવાસની વિટંબણાઓથી માહિતગાર રહ્યા એટલે ગાંધીજીને ઉતરવાની તથા ત્યાં તેમને શાન્તિ આપવાની તેમણે કળજીપૂર્વક વ્યવસ્થા કરી હતી. પરંતુ અવ્યવસ્થિત સરખસનો ત્રાસ ગાંધીજીને નસીબેથી ઝળી શકે એવી વ્યવસ્થા તો ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે.

કપડવંજમાં
ગાંધીજી

કપડવંજ ગુજરાતમાં બહુ નવું શહેર છે. તેનું નામ જ સૂચવે છે તેમ કાપડના વણારનું તે મોટું મથક હતું અને ત્યાં બહુ ઝીણું સૂતર કંતાતું. તેની પાઘડીઓ વહોરા લોક વણતા. ગામમાં ગાંધીજીને આવકાર આપવા માટે જે સ્વદેશી અને વિદેશી વસ્તુઓના શણગાર કર્યા હતા તેમાં એક દરવાજે સૂતરથી શણગારેલો હતો. અમને કહેવામાં આવ્યું કે આ સૂતર પચાસ વર્ષ પહેલાનું કંતાયેલું એક ધરમાંથી મળી આવેલું હતું ! અમે તે તપાસ્યું. મીલના સૂતરને આંટ એણું તે હતું.

આરામ લીધા પછી કપડવંજનો કાર્યક્રમ શરૂ થયો. પ્રથમ મસજિદમાં જવાનું હતું. હમણાં મી. શૌકતઅલી ગાંધીજીની સાથે ફરી શકતા નથી, પરંતુ તેમને બદલે તેમ જ સગા અને મુરાદાબાદના અસહકારી ઍરિસ્ટર મી. મોઆઝમઅલી સાથે ફરે છે. મસજિદમાં તેમને મુકીને ગાંધીજી સ્ત્રીઓની સભામાં ગયા.

શ્રીઓ તરફને: સત્કાર

ત્યાં ગાંધીજીની એક આગળ પીએલા ચોખાના સાથીઆ પૂર્વા હતા અને સુન્દર દીવીઓમાં ધીના દીવા બળી રહ્યા હતા. કેટલીક બહેનોએ ગાંધીજીનું પૂજન કર્યું અને એક બાળાએ ગાંધીજીને સોનાની રાખડી બાંધી. શ્રીઓમાં ઉત્સાહ ભારે હતો, પણ નવો ઉત્સાહ એટલે અશાન્તિ ધણી હતી. સ્વરાજ અથવા રામરાજની બધી શરતો ગાંધીજીએ તેમને સમજાવી અને પવિત્ર બનવાનો ઉપદેશ કર્યો. રેંટીયા ચલાવવાનું સમજાવતાં કહ્યું:

“નમ આપણે ઘરમાંથી ચૂંદો કાઢી નાંખીયે તો આપણા ગૃહસ્થાશ્રમ ઉપર પાણી ફરી પડે અને શ્રીઓ વંદી નય તેજ પ્રમાણે રેંટીયા વિના પણ વંદી નવાય.”

પછી તિલક સ્વરાજ ડેંઢ માટે માગણી કરી અને તેનો નવાખ શ્રીઓએ સારા વાળ્યો. બહુ મળીને લગભગ પાંચસો રેંટીયા ઉધરાણું થયું, તથા દાગીનામાં બંગલીઓ, તીંટીઓ, અછાંડા વગેરે ઠીક મળ્યાં.

પછી ત્યાંની વણાટશાળા ભેઠ અને ત્યાંની બહાર સભામાં ગયા. હાજર માણસોની સંખ્યા અને તિલક સ્વરાજ ફાળામાં ઉધરાણાની રકમને લોકોની સ્વરાજપિપાસાનું માપ ગણાયે તો કપડવંજના પુરોણી સભા કરતાં શ્રીઓની સભા બહુ ચડી નય. કપડવંજની વહોરા કોમ વેપારમાં ચતુર અને સાહસી છે. તેઓ કેટલાક દારણસર સભામાં પ્રથમથી જ હાજર ન હતા. એટલે તેમની ગેરહાજરી માટે દિલગીરી દર્શાવીને તેમને સંબોધીને ગાંધીજીએ જણાવ્યું:

વહોરા કોમને ઉપદેશ

વહોરા કોમે પણ સ્વરાજની અને હિન્દુતાની સેવા કરવાની છે તેમનો ખિલાફતના કામમાં હિસ્સો છે. સ્વરાજના કામમાં ધનિકોની પૂરેપૂરી સેવા લેવા હું ઇચ્છું છું. તેઓ બહારથી ખૂબ ધન કમાઈ લાવે છે. તેમને લાજમ છે કે તેઓ તેમના પૂરા હિસ્સાનું દાન તિલક સ્વરાજ ફાળામાં આપે. ‘દાન’ શબ્દની રૂઢિ પડી ગઈ છે તેથી હું ‘દાન’ શબ્દ વાપરું છું, બાકી એ પ્રયોગ । ખોટો છે. કારણ તિલક સ્વરાજ ફાળામાં આપવું એ તો વેપાર છે, સ્વરાજનો સોદો છે, તિલક મહારાજ પ્રત્યેની ફરજ છે. સોદામાં આપેલું અથવા ફરજ - અદા કરવા એ અપાય તે દાન ન ગણાય.”

ઇશ્વર આપણને સત્ત કરી રહ્યો છે

અન્યને સંબંધી તેઓ બોલ્યા:

અસ્પૃશ્યતા-
ની સભ

“આપણી પ્રભુ ગોરા મહોડાના માણસ આગળ ડરે છે, તેમ બંગીઓ આપણાથી ડરે છે. ન્યાં સુધી આપણે તેમને મટિ ગોરા મહોડાના બન્યા બીથે ત્યાં સુધી સ્વરાજને રામરામ સમજવા. આપણે તેમને બંગી માનીને દૂર રાખીયે બીથે તો આખી દુનિયા

આપણને ભાંગી માનીને અડવા જેવી નથી. આફ્રિકાથી આવેલા કોઇને પૂછો કે ત્યાં દારૂ પીનારો, વેચાણમન કરનારો, જુઆર ખેલનારો ગોરો તમારાથી અલગાય છે કે નહિ ? રેલવેમાં, ટ્રામમાં, ફૂટપાથ ઉપર ગોરાની સાથે આપણાથી ન ચલાય, જે જગાએ ગોરા વેપાર કરતા હોય ત્યાં આપણાથી વેપાર ન થાય, જ્યાંથી તે રોડી લેતો હોય ત્યાંથી આપણાથી રોડી ન લઇ શકાય. બધે આમ નથી થતું એ હું કબૂલ કરું છું. હું અંગ્રેજોને અન્યાય કરું એવો નથી. મારે તેમની સાથે અદાવત નથી. પણ મેં ઘણી જગ્યાએ જોયેલું છે કે જ્યાં ગોરા રહે, રૂઝે, પાણી પીયે અથવા ખાય ત્યાં આપણને રહેવાની રાજ નથી. પરંતુ ગોરાઓ તો તેમનું જાતીય અલગતાવાની બીકથી આરોગ્યને બહાને આપણને દૂર રાખે છે. આત્મા અલગારો એવું તેઓ નથી માનતા. પણ આપણે તો અત્યંતજને અડવાથી આપણો આત્મા અલગારો, આપણને ઇશ્વર સભ કરશે એમ જ માનતા થઈ ગયા છીએ ! ઇશ્વર તો અત્યારે જ આપણને સભ કરી રહ્યો છે. દુબકાળો, સંકટ, કોલેરા, મરકી, રાજ્યના અત્યાચાર એ બધા કરતાં વધારે કલેશ કયા હોય ? માટે હું હિન્દુ સમાજને વીનવીને કહું છું કે હિન્દુપણું અસ્પૃશ્યતાને પોષવામાં નથી પણ તે દોષ ટાળવામાં છે.”

જાહેર સભામાં પાછળથી વહોરાઓ આવ્યા હતા અને તેમણે બધા એકઠા મળી વિચાર કરી તેમની કોમ તરફથી સ્વરાજ રાજામાં મદદ આપવાનું વચન આપ્યું હતું. પછી ભાંગી-વાડામાં થઇ ગાંધીજી કંઠલાલ જવા ઉપડી ગયા હતા.

કંઠલાલ

કંઠલાલમાં ખેડા જિલ્લાની મહેસૂલની લડતના વખતનાં પોતાનાં સુન્દર સ્મરણો વિષે, તેની તરફથી પોતે બહુ મોટી આશા રાખેલી તે વિષે તથા હાલમાં કંઠલાલમાં ચાલી રહેલાં પક્ષાપક્ષી અને કંકાસને લીધે પોતાને કેટલું દુઃખ થાય છે તે વિષે કહી ગાંધીજીએ લોકોને સ્વરાજની શરતો સમજાવી હતી. શ્રીઓને ઉદ્દેશીને તેમણે જે ઉદ્દગારો કાઢ્યા હતા તે ટાંકવા જેવા છે :

શ્રીઓ જ
ધર્મરક્ષક

શ્રીઓ જ ધર્મરક્ષક

“ધર્મ” સાચવવો એ નથી બ્રાહ્મણોના હાથમાં કે નથી પુરોહિતોના હાથમાં. એ તો શ્રીઓના જ હાથમાં છે. સમાજનો પાથો ગૃહ છે અને ધર્મ ગૃહમાં કેળવવાનો છે. ગૃહના સુવાસ આખા સમાજમાં ફેલાયો. કોઇ શહેરમાં ગમે તેટલો ધમધોકાર વેપાર ચાલતો હોય, ગમે તેટલી આબાદી જેખાતી હોય, પણ ત્યાં જો ગૃહ સારાં ન હોય તો એ શહેર સારું નથી એમ હું ટુરત કહું. શ્રીઓ જ ગૃહની દેવતાઓ છે. એ જો ધર્મ ન પાળે તો પ્રભુનું સત્યાનારાયણ વળી જાય. ચાલવકુળનો શ્રીકૃષ્ણ સંહાર કર્યો હતો તેનું કારણ એ જ હતું કે ચાલવ શ્રીઓ-વ્યભિચારિણી થઈ ગઈ હતી, તેઓ તેમનો ધર્મ ભૂલી હતા. માટે તમને હું પવિત્ર થઇને ધર્મનું પાલન કરવાનું કહું છું અને તમે પવિત્ર થઇને મને અને મો.

શીકતઅલીને એટલે હિન્દુ અને મુસલમાનોને આ સ્વરાજની, ધર્મની હડતમાં ચરા મળે એવો આશીર્વાદ આપો એ માગું છું.”

રાતે હા વાગે નડિયાદ જવા નીકળ્યા. નડિયાદથી રાતની ગાડીમાં નંદરબાર તરફ જવાનું હતું, પણ રસ્તામાં મોટર ખોટકી પડી એટલે મધરાત પછી નડિયાદ પહોંચી ત્યાં જ રહેવું પડ્યું. બીજે દિવસે સવારે નડિયાદમાં સ્ટેશન બહારના ગ્રામાનમાં જાહેર સભા થઈ. સભા ભાગ્યે જ દસ મિનિટ ચાલી હશે, કારણ કે ગાડીમાં ગાંધીજીને જવાનું હતું તે સ્ટેશનમાં આવી ઉભી હતી. આ થોડીક મિનિટમાં ગાંધીજીએ લોકોને રેંટીયામાં જ રાત-દહાડો મચી જવાનો ઉપદેશ કર્યો.

નરહરિ પરીખ

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અ મ દા વા ૬

	મૂલ્ય	સારકેન્
હિન્દ સ્વરાજ (પ્રભાશુભૂત આવૃત્તિ; ખાદીનું પૂઠું)	૦-૬-૬	૦-૨-૬
આટલું તો જાણીએ-ભાગ ૧ (ભે. શ્રી૦ નરહરિ પરીખ)	૦-૬-૦	૦-૧-૦
હિન્દ કેમ પાયમાલ થયું? ('આટલું તો જાણીએ'નો બીજો ભાગ)	૦-૮-૦	૦-૧-૬
પ્રાણપ્રતિષ્ઠા (અસહકાર વિષે ગાંધીજીનાં વ્યાખ્યાનો)	૦-૬-૦	૦-૧-૦
એક ધર્મયુદ્ધ (અમદાવાદના મીલમજુરોની લડતનો ઇતિહાસ)	૦-૮-૦	૦-૧-૬
અરજીનવાણી (અરજીન ભગતનાં ભજનોનો સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦
પૂર્વરંગ—(આર્યાવર્તનો ઇતિહાસ: લે૦ કાલેલકર અને નરહરિ)	૧-૦-૦	૦-૩-૦
તોમ અને કૃષ્ણ (કિશોરલાલ મથરવાળા કૃત)	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦
સ્વદેશીનો મેરો (વિદેશી કાપડ સામેની ચોક્કીનું સ્વરૂપ)	૦-૪-૬	૦-૧-૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા—મૂઠા (સુંદર સુધડ ચુટકા)	૦-૮-૦	૦-૧-૦
વણાટશાસ્ત્ર (લેખક: શ્રી૦ મગનલાલ ગાંધી: ખાદીનું પૂઠું)	૦-૧૦-૦	૦-૨-૦
ગાંધીજીની જીખાની (હંટર કમીટીવાળી)	૦-૬-૦	૦-૧-૦
ખેડાની લડત (લેખક: શ્રી૦ શંકરલાલ દા. પરીખ)	૧-૮-૦	૦-૫-૦
અસહકાર ('યુગધર્મ' કાર્યાલયનો સંગ્રહ)	૨-૮-૦	૦-૮-૦
રાષ્ટ્રગીત (ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકવાળો સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦
Young India (યં. ઈ. ના ગાંધીજીના લેખો)	૪-૦-૦	૦-૬-૦

બાલસાહિત્ય

જાણીએ (બાળકવિતાઓનો સંગ્રહ—સુધારેલી બીજી આવૃત્તિ)	૦-૫-૦	૦-૧-૦
રાષ્ટ્રજી (ચણીબોરથી આગળનો પ્રવિત:સંગ્રહ)	૦-૮-૦	૦-૨-૦
ચાલણગાડી—નાની (બાળપોથી) [સુધારેલી બીજી આવૃત્તિ]	૦-૧-૬	૦-૦-૬
ચાલણગાડી—મોટી „	૦-૩-૦	૦-૦-૬

પ્રદેશ અને પ્રકાશક: રામદાસ બોહનદાસ ગાંધી નવજીવન સુદગાલેશ, અમદાવાદ.

સ્વદેશ

અપાર શક્તિવાળી સ્વદેશ
મન્ત્રનો પ્રભાવ દર્શાવનારી
હુંકી વાર્તા, સુંદર રંગીન પૃષ્ઠ.
કિંમત: પોસ્ટેજ સાથે ૦-૩-૬

બુદ્ધ અને મહાવીર

કિશોરલાલ ધ. મશરૂવાળાની
અવતારલીલા-લેખ માળાનું
રામ અને કૃષ્ણ પછીનું બીજું
પુસ્તક. પોસ્ટેજ સાથે ૦-૧-૦-૦

સીતા હરણ

કુટુમ્બો અને શાળાઓ માટે
રામાયણની કથાનો પૂર્વાર્ધ.
લેખક: ચન્દ્રશંકર પ્રા. શુક્લ
કિંમત ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

હાલ યનો પ્રવાસ

અને

ઉત્તરાખંડની યાત્રા

દત્તાત્રેય બાળકૃષ્ણ કાલેલકરની
'વસન્ત' અને 'મધપડા'માં
આવર્તી લેખમાળાએનો સંગ્રહ
પાખવાડીયામાં બહાર પડશે

નવજીવન પ્રકાશન

મન્દિર: અમદાવાદ

